
Kam?

Besedilo neznanega goriškega kmeta, prisilno mobiliziranega v "posebne bataljone" in poslanega v Abruzzo, Calambrano, na Sardinijo in Korziko, je po vojni z avtorjevim nepodpisanim pismom vred objavil čikaški frančiškanski koledar Ave Marija 1946, str. 126. Predvidevamo, da je nastalo l. 1944 ali 1945 na Korziki, saj je širikilična varianta objavljena pod naslovom Črni biriči v tam izdani Naši zvezdi, št. 6, 9. marec 1945, str. 12. Kot avtor je naveden A. Jerončič. Ma 13, var. Re 102.

Prišli so zarana,
kakor gadje vas obšli...
Daj poslednje! Daj ljudi!
Če ne, boš požgana.

Z Bogom, vas! Slovo družini...
Gneče silijo v kamione...
Vlak je zbežal po dolini
tja na jug v bataljone.

V tožbi, joku dom nam vpije,
tro še beda ga, skrbi.
Strašno! Pa še sonce sije!
V bližnjo pomlad sneg kopni...

Slovo od žene

Besedilo neznanega goriškega kmeta, (glej spredaj) je verjetno nastalo v gorah Abruzzi, na prvi postaji večletnega brejnosti. Skupaj z nepodpisanim avtorjevim pismom je objavljeno v čikaškem frančiškanskem koledarju Ave Marija 1946, str. 126. Ma 15.

Strta kraj ceste ti nemo si stala,
ko so nas gnali tedaj iz vasi.
Zadnje slovo sva si žalostna dala,
morje solza so prelile oči.

Še so pogledi te moji iskali,
zopet in zopet sem gledal nazaj,
pa le prividi so tožni ostali –
skril te borovčev zeleni je gaj.

Gnali nas kruto kot čredo so plašno.
Žalostna cesta, oh, kam ti držiš?
V smrt? Le v trpljenje prestrašno?
Vemo le eno, pred nami gre križ.

Abruzzi

Besedilo neznanega
goriškega Slovence je
objavil čikaški koledar
Ave Marija za l. 1946,
str. 127.
Ma 7.

Kamnita dežela snežnih vrhov,
vasi preperelih, bednih domov,
zemlje položne, zvrščenih žit,
krasnih cerkva, dežele nakit.

Mandeljev, breskev dežela prostrana,
oslov, nosačev in črede ovčic,
plugov lesenih, tkalk in predic,
detelje, trave, trt in žafrana,

nisem te želel, zemlja, poznati!
Srečen, doma ko smel bi ostati...
Ujetnik zdaj v tebi tu sem zaprt.
Z daljo, gorami dom je zastrt.

Klic z otoka

Besedilo neznanega
goriškega Slovence
(glej spredaj) je verjetno
nastala na Sardiniji ali na
Korziki l. 1944 ali 1945.
Skupaj z nepodpisanim
avtorjevim pismom je
objavljeno v čikaškem
koledarju Ave Marija
1946, str. 125.
Ma 10.

Nam težke ure v noč teko,
ko strah kljubuje dvomu,
ko nimam se potožiti nikomu,
klince naše, čuj, nebo:
ves svet drvi k polomu.

V sužnosti

Besedilo neznanega
goriškega Slovence
(glej spredaj) je skupaj z
nepodpisanim avtorjevim
pismom objavil čikaški
koledar Ave Marija 1946,
str. 126.
Ma 14.

Revščina laja...
Strah in skrbi! –
Zima prihaja
in sonca več ni.
Že sneg naletava
in se poigrava,
na veje se useda.
Skoz okno vanj gleda
iz kota peči
drhteča pa beda
udrtih oči.

Božična

Besedilo neznanega
goriškega Slovence
(glej spredaj) je skupaj z
avtorjevim neobjavljenim
pismom objavljeno v
čikaškem koledarju Ave
Marija, 1946, str. 127.
Ma 11.

Nekdaj:

Metež se vsiplje
na zimsko zemljo.
Pod škornji škriplje,
vsi k fari gredo...
Otroci s peči
na jaslice zro.
Po snegu smuči...
Od fare gredo.

Sedaj:

Prazne so line,
cerkev zaprta...
Iz nočne tišine
pa strojnica škrtla.
Le smrtnega vrta
so vrata odprta.
Sneg ponehuje...
Polnočnice ni.
Morje sem k meni se čuje!...
Divje besni.

Pred malim šmarnom

Besedilo neznanega
goriškega Slovence
(glej spredaj) je skupaj z
nepodpisanim avtorjevim
pismom objavil čikaški
koledar Ave Marija,
1946, str. 127.
Ma 12.

Sonce pojema. Pred durmi jesen je...
Plavice, bučnice na vrtu cveto...
Marijino čuje se zunaj zvonjenje,
v večerni pozdrav ji Kraljici pojo.

Le pojte, večerni zvonovi, le pojte
nesrečnim ujetnikom nam v bedno srce!
Tovariši! Kvišku! Nikar se ne bojte!
Marijino z nami je dobro srce.

Tolovaji

Besedilo, podpisano s
psevdonimom **Uta**,
je objavljeno v
Naši zvezdi, št. 5,
20. 1. 1945.
Re 110.

»Ali se je mari zbosil
čili vranec tvoj,
da te ni bilo sinoči,
ljubi moj?

Ali te je majka huda
v hišo zaklenila
k ljubici te koprneči
ni pustila?«

»Da bi se mi konjič zbosil
peš bi bil prišel;
Da me majka zaklenila,
bil bi ji ušel!«

Vse vodice bi do tebe,
draga, rad prebrodil;
strme klance in gorice,
vse bi bil prehodil!

Ali došli tolovaji
mene so na poti;
draga moja, srce zlato,
ah – odpusti zmoti!

Tolovaji, vinski bratci,
mene so dobili,
celo noč na tvoje zdravje
vince vkup smo pili!«

Pri aparatu goniometru stojim

Janko Pmr̃l-Vojko,
20-letni vojak, namestnik
komandirja 1. primorskega
bataljona, padeł leta
1943.

Besedilo je nastalo julija
1940 pri vojakih v Torinu.
objavljeno je bilo februarja
1944 v spominski izdaji
glasila Za Vojkom, št. 8,
str. 8.
Lb 192, Re 277.

Pri aparatu goniometru stojim,
zamišljeno zrem v daljavo.

Na zunaj uniforma za vojaka me izdaja,
na znotraj mi srce bolečine zavdaja.
Zakaj? Tam daleč je narod, ki vklenjen ječi
in tujec ga odira do golih kosti,
kjer odpadnik klečeplazi
in zatiralcu cesto gazi.

IV

Naj zgine sovražnik
kot v voši požar
sestrice in starše
pa Bog mi obvar!

Baunei, dne 13. svetana (44)

Si uszvarimo novo šlerpavžito:
je v prvem vrazji pošofcin
švarširne vdrugem zbučo zvito
a v tretjem laški utirci kmir.

Ustane je še šterje člani
vsi naši fantje kot en moč
pogoji so ožej zvesi sani
šarak deli se slednji groš.

S kaselom Pekar, mickinesdu
večkrat po moko se poda
kaj k temu - enemu soseda
tako sa vas potna ga vsa.

I

V bajti samotni
vrh skalne gore
prevračam vso noč se
Jo belega dne.

II

Prav mučne spsanje
a svojcih sama
saurčina spel zolva
jih ropot je šla

III

de polite hiše
mandrajte polja
saj boljše pač delat
rabojnihi ne zna

IV

Nizar pase žaknit
poštenih ljudi
ken klize a svetlo
že onatov me kri...

V

Daj zemlja odprise
in krečo zemno
maščuj vse živice
olajšaj mi zlo.

10)

LETO 1944.

Sme udakali to leto novo.
t. njim vojne bone ce še prav
letoš lovilo gremo golove
saj k bledi meg knaših glav.

Računamo na moč sobratov
na kreve ljudiža ki trpi
da reši temljo kletih škratov
in da pravica živi.

Ni prav nakladal smugim člove
sam naj bi vragu grivel vrati
do si predstavljam brate mlave
priuam. saseem posod odra.

Harbulo kniva se ožestdi
saj težko je bil živcu vdan
pa lutka se ne da prebrestiti
kastorj mačri je vsak kovar.

11)

I

V bajti samotni
vrh skalne gore
prevračam vso noč se
Jo belega dne.

II

Prav mučne spsanje
a svojcih sama
saurčina spel zolva
jih ropot je šla

III

de polite hiše
mandrajte polja
saj boljše pač delat
rabojnihi ne zna

IV

Nizar pase žaknit
poštenih ljudi
ken klize a svetlo
že onatov me kri...

V

Daj zemlja odprise
in krečo zemno
maščuj vse živice
olajšaj mi zlo.

V bajti samotni

Jože Volk,

31-letni kmet, mobiliziran
v italijansko vojsko.
Besedilo je nastalo v
začetku l. 1944 na
Sardiniji. Odlomek sredi
daljše verzificirane kronike,
ki zajema avtorjeva
doživetja od aprila 1941
do konca l. 1944, je
zapisan v italijanski
koledarček za l. 1941.
Hrani ga avtor.
Dt. 88.

V bajti samotni
vrh skalne gore
prevračam vso noč se
do belega dne.

Prav mučne so sanje
o svojcih doma,
sovražna spet tolpa
jih ropat je šla.

Le palite hiše,
mendrajte polja,
saj boljše pač delat'
razbojnik ne zna.

Nikar pa ne taknit
poštenih ljudi,
ker kliče v osveto
že bratov me kri!

Daj, zemlja, odpri se
in žrelo temno,
maščuj vse krivice,
olajšaj mi zlo.

Naj zgine sovražnik
kot v vasi požar,
sestrice in starše
pa Bog mi obvar'!

15-7-1941 NUCHO

Prišla pomlad je zelena

Kazimir Prinčič,

25-letni mizar, mobiliziran v "Bataglione speciale" italijanske vojske, se je kot prekomorec in podoficer topništva v začetku l. 1944 vključil v NOB. Besedilo je varianta ljudske pesmi Ko pomlad ozeleni, mladim fantom žalost stri, ki je v Štrekljevi zbirki Slovenskih narodnih pesmi, 4. zvezek, objavljena v variantah od št. 6862 do št. 6879. Pričujejoče besedilo je bilo zapisano v Nuoru na Sardiniji 3. 7. 1941. Izvirni rokopis hrani avtorjeva žena. AV 61.

Prišla pomlad je zelena,
vsa si lepa, razcvetena.
Pomlad pa hitro zeleniš,
mladim fantom žalost striš.

Sočno drevje ozelenuje,
mladim fantom napoveduje,
da je prišel tisti čas,
ko nas kliče vojske glas.

Bobni bodo ropotali,
nam krvavo pot kazali,
takrat ti predragi dom,
nate zadnjič mislil bom.

Kdor noče svoj narod ljubiti

Kazimir Prinčič,

[glej spredaj].
Dvostiše je sklepni del podobno oblikovanih aforizmov, ki jih je avtor zapisal pod skupnim naslovom Moji vojaški spomini. Nastali so l. 1941 v Nuoru na Sardiniji. Izvirni rokopis hrani avtorjeva žena. AV 52.

Kdor noče svoj narod ljubiti,
mora tujcu orožje nositi.

Naši Soči

Kazimir Prinčič,

[glej spredaj].
Besedilo je nastalo 10. 7. 1941 v Nuoru na Sardiniji. Izvirni rokopis s črnilom v karirastem zvezku hrani avtorjeva žena. AV 48.

Tam, kjer Soča se po raju vije,
tam, kjer sonce nam prijazno sije,
tam gori je moj ljubi dom,
za njega vedno živel bom.

Tam doli v samoti

Kazimir Prinčič,

(glej spredaj).

Besedilo je nastalo 18. 7. 1941 v Nuoru na Sardiniji. Avtor je v pustinji, več ur hoda od mesteca Nuoro, odkril studenec z mrzlo vodo. Tja je hodil sam sanjarit o domačem kraju in polokih, kjer je nekoč ribaril. Rokopis, zapisan s črnilom v zvezek, in prepis besedila hrani avtorjeva žena. AV 49.

Tam doli v samoti
studenec mi stoji,
vsakdo, ki mimo hodi,
se lahko ohladi.

V samoti vedno osamljen –
mrzla voda prav tiho mu žubori –
če si mu prijazen,
on te dobro okrepi.

Bodi mi pozdravljen
samotni tisti kraj,
večkrat hodim k tebi,
tam mislim na domači kraj.

Dol' pri tebi res lepo je biti,
kjer skalnati je tvoj dom.
Tja dol bom jaz še hodil,
dokler tu na Sardiniji bom.

Možje in fantje

Ciril Leban,

31-letni čevljar, v kazenskem "posebnem" bataljonu. Besedilo je nastalo leta 1942 na švicarsko-italijanski meji. Slovenski fantje so spravljali za partizane "laške smrdljivce", kakor so imenovali cenene cigarete s smrdljivim ovojnim papirjem. Tipkopis hrani Muzej za Tolmínsko, mapa 701. Bo 327.

Možje in fantje, pozdravljeni,
ki za dom slovenski se borite,
naj pred sovragom vsak se čuva,
kot zverjadi v brlogu spite.

Prek hribov in dolin
verz k vam naj ta priplava,
da od Jadrana do Triglava,
slovenska plapolala bo zastava.

Mi laški smo vojaki,
a brez orožja, ker ujetnik,
goni delat v gozdove
laški nas podjetnik.

Kar mrgoli, bomo zbrali
laških teh smrdljivcev,
ker vemo, da tudi med vami
dosti je kadilcev.

Cigarete te razdrite
in v papirčke jih zavijte,
ker papir teh cigaret, ko gori,
kot stare cunje vam smrdi.

Bil sem na Sardiniji

Anton Marinič,

40-letni prežnanec,
briški kmet.

Besedilo je nastalo v
letih 1943–1945 v
pregnanstvu na Sardiniji.
Avtor je po spominu znal
obnoviti le še nekatere
izmed zapisanih pesmi in
spominov, ki so bili po
vojni uničeni. Leta 1974
je pričujoče besedilo
zapisala predmetna
učiteljica Milena Bleguš.
Varianta je objavljena v
TV-15, l. 1975, št. 16,
24. 4., str. 7.
SM 1579, KI 151.

Bil sem na Sardiniji.

Pomlad je prišla,
nad mano lastovke lete
in eno lastovko jaz vprašam:

»Morda greš v kraje,
kjer se moj jezik govori.
Pozdravi moja lepa Brda,
saj vem, da tam vsem prede trda.«

A lastovka mi ni odgovorila,
le plula je v moja zlata Brda.
Spet drugo lastovko jaz vprašam:
»Kam se ti mudi?

Pozdravi moje brate in reci,
da tudi meni hudo se godi!«
In tudi tretjo lastovko sem jaz poslal:

»Pozdravi moja Brda,
pozdravi vso Goriško
in oznani svobodo!«

le nekaj mes'cev naj dobe.
 Podniki zdaj se pogovorijo,
 sodno dverano zapustijo,
 v sovednji sobi skupaj tam,
 določajo zdaj kazen nan.

V.

Čas poteka zdaj počasi,
 urce se v praih burno glasi.
 In spet sodniki so že v vrsti,
 najvišji list ima nađ proti,
 svedčano dvigne listič ta
 za nami orpže zaročlja -
 straža orožje v pozor postavi,
 opak na čitat se pripravi.
 Višji bodeš zdaj ti slovan,
 kako bodeš kaznovan.

Razsodbo čita - govori:
 Najprej štirinajst let dobi,
 obrača listič v rokah spet :
 trinajst Vipavca dobila let.
 Na vrati zdaj dva zopet dva,
 ki nestrpno čakava!
 Ta dva dobila leta štiri,
 da drugič bosta b'la pri miri.
 Na vrati je še en Goricjan,
 ki nan je trobil vsaki dan :
 Pot mes'cev manj naj ta dobi,
 da pomnil bo vse žive dni.

Godni zbor gre
 in sočne okrožene nam
 obložit kaznem v
 posebno sobo

Tremu nerljem
 med izjemno sodbe

Tremu prirobnim
 nje slo bo kaznem
 milejša od preobčane

Razsodbeni svet
 krutim prirobnim
 kazni. Prvim trem
 so prisilil kaznem za
 6 let ostalim ravne
 tem prirobnim so
 3. leto in 5 mesecev

Proces upornikov

Anton Prelec,

36-letni primorski kmet, soorganizator OF, prisilno mobiliziran v italijanski delovni bataljon. Besedilo je odlomek daljše verzificirane kronike o dogodkih iz začetka oktobra 1943 in je nastalo v Sessariju na Sardiniji januarja 1944. Nanaša se na sodni proces pred vojaškim sodiščem 6. korpusa italijanske vojske na Sardiniji zoper pripadnike 232. čete slovenskega delovnega bataljona, ki so se uprli fašističnim oficirjem in zahtevali slovenske. Avtor je za povojnega bralca svoje besedilo opremil s komentarjem, v katerem opozarja na razliko v trajanju kazni, ki jo je v skladu z zakonom predlagal državni tožilec, in dejansko izrečeno kaznijo. Celotno besedilo je zapisal v majhen koledarček, ki so ga pretihotapili v zapor, pozneje pa pretipkal in tipkopis hrani doma. Ce 37-43.

(Odlomek)

Sodna se začne razprava, da bi izvedla naša prava. Sodniki vsi so že v vrsti, najvišji list ima med prsti. Predsednik sodišča je ta pošast, ki še v rokah ima oblast, tako da nam še lahko sodi po svoji stari modi. Buonaugura, po rangi general, skrbno obrača list – urbal, čital z njega je in bral, kaj si storil ti kapral. Napak si ti povelja dajal in upornike si vzgajal. Kapral odgovori: Ne, le za svoj rod se borim in krivice ne trpim. Zlog za zlogom spak zloguje in navija vedno huje: Hudo, pravi, ste storili, ker se niste pokorili. Mi pravimo: Ni res vse to, kar tam stoji zapisano. Več govorit' nam ne pustijo, v zatožno klop nas posadijo. Državni pravdnik zdaj se zgane, knjigo zakona v roko vzame, čita zdaj iz knjige te, kazni kol'ko naj dobe: osem let za kaporala, sedem za Vipavca dva, ostali pa trije le nekaj mescev naj dobe. Sodniki zdaj se pogovorijo, sodno dvorano zapustijo, v sosednji sobi skupaj tam določajo zdaj kazen nam.

Čas poteka zdaj počasi, srce se v prsih burno glasi. In spet sodniki so že v vrsti, najvišji list ima med prsti, svečano dvigne listič ta, za nami orožje zarožlja – straža orožje v pozor postavi, spak pa čitat' se pripravi. Videl boš zdaj, ti Slovan, kako bodeš kaznovan. Razsodbo čita, govori: Kapral štirinajst let dobi – obrača listič v rokah spet: trinajst Vipavca dobita let. Na vrsti zdaj sva zopet dva, ki nestrpno čakava. Ta dva dobita leta štiri, da drugič bosta b'la pri miri. Na vrsti je še en Goričan, ki nam je trobil vsaki dan – pet mescev manj ta dobi, da pomnil bo vse žive dni.

Pravda je končana zdaj, v ječo gremo mi nazaj, da nad petdeset let kazni vsi skupaj odsedimo, v celici zaprti bedimo.

**Franč Praček-
-Klančar,**

40-letni pregnanec na Sardiniji, pozneje v "Battaglione speciale" na Korziki. Besedilo je nastalo 14. 11. 1943 v Olbiji na Sardiniji. S črnilom je zapisano v avtorjev dnevnik, ki je nastajal od maja 1943 vse do vrnitve iz pregnanstva novembra 1945. Re 162.

Ko bi mogel morju dati
močno, trdno površino,
hotel bi se peš podati
v našo ljubo domovino.

Kjer žive mi moji dragi
mati, otročiči, žena –
morda lačni, bosi, nagi
so, družina zapuščena.

Morda tudi so pregnani
od sovraga krute roke
in domovi so požgani,
kjer gojili smo otroke.

Cele dneve premišlujem
in srce topi se v boli,
mnogo ur ponoči čujem,
skrb me ne pusti nikoli.

Slovo Sardiniji

**Franc Praček-
-Klančar,**

(glej spredaj).

Besedilo je nastalo
19. 4. 1944 v Borgu na
Korziki. Rokopis, zapisan
s črnilom v medvojni
dnevnik, hrani avtorjev sin.
Re 153–154.

Prišla je srečna, tiha nedelja,
danes dopolnjena srčna je želja,
mnogo je bilo za to hrepenenja,
danes zapuščam te, kleta Sardin'ja.

Vtisnila si nam nepozabnih spominov,
pila si kri nas slovenskih trpinov,
polna bolezni, polna uši,
kdor se te reši, nazaj ne želi.

Zopet podamo na širno se morje,
da se popeljemo pod novo obzorje;
s srčnim veseljem gremo na pot,
tu doživeli smo mnogo grozot.

Hitro ko ptica je ladja brzela,
že je pred nami nova dežela –
Korzika francoska osvobojena,
Lahov in Nemcev že pometena.

Tu so sprejeli nas Amerikanci
prijazno, kot da že davni smo znanci,
preoblekli so nas in oprali uši,
da zdaj lahko gremo pred vsake ljudi.

Sestradane, medle prijazno gostijo,
za zdravje in snago goreče skrbijo,
počutimo se kot na novo rojeni,
zavrženi prej in usodi puščeni.

Na delo zdaj zjutraj veselo hitimo,
povelja natančno in vestno vršimo,
da skupno sovraga podremo na tla,
ki nam je povzročil obilo gorja.

Ko pride ta dan, tedaj bo veselje,
izpolnjene bodo še zadnje nam želje,
ko povrnemo se med svoje družine
in ohranimo si nepozabne spomine.

Svoboda

Metod Merljak-Čeh,

17 ali 18-letni slovenski mobiliziranec v italijanskih "Battaglione speciale", 10. 2. 1945 padel kot vodnik v partizanski vojski. Besedilo je nastalo 26. 7. 1943 v Italiji ob zlomu fašizma, pred dokončno kapitulacijo Italije. Avtor ga je iz Italije poslal svoji sestrični Almi Petejan, ki ga še danes hrani. AV 33.

Po dvajsetih letih tega jarma
naša srca obudi,
kar donesla nam je sveta Ana
danes vse se veseli.

Trudni smo b'li, poteptani,
grdo gledani od vseh,
domove naše so končali,
sedaj plačilo čaka jih.

Smo trpini mi vojaki;
bratje, podajmo si roke,
rdečo dvignimo zastavo,
smrt fašistov danes je.

Zdaj bratje združeni bodimo,
kot naša vera nas uči,
saj na pragu je svoboda,
kar davno čakali smo vsi.

Slovenska zemlja

Alojz Debeljak,

43-letni pregnanec na Sardiniji, umrl za malarijo v Sassariju na Sardiniji. Besedilo je bilo objavljeno v Naši zvezdi, št. 4, 6. I. 1945, str. 7. Tipkopis prvih dveh kitic brez navedbe avtorja hrani arhiv IZDG, 44 I III 4. Re 47, SM 1394.

Zemlja slovenska, zemljica sveta,
tujec po tebi sega z roko.
Meni je tožno, meni je tožno,
kot da mi pšica meri v oko.

Zemljica rodna, zemljica plodna,
majhna si, majhna, pa te dele.
Kdaj že od grude kos so ti vzeli –
vedno še rane sveže skele!

Veli moj Joža, Krpan moj krepki,
da mi je dana vajina pest,
svet bi na dlani nesel v zavetje,
cela bi stala naša posest.

Privid

Besedilo
Lojzeta Breclja,
pregnanca na Sardiniji,
je bilo objavljeno v Naši
zvezdi, št. 7 (izšla na
Korziški), 25. 4. 1945,
str. 33.
Motivno in oblikovno je
prvih osemnajst verzov
močno podobnih besedilu
Nebo žari, ki ga je v svojo
pesmarico zapisal (ali od
kod prepisal) politkomisar
Vladimir Fele-Janež na
Koroškem v letih
1943–1944. Zelo
verjetno je, da sta obe
besedili nastali po isti
predlogi.
Feletov rokopis hrani
Muzej ljudske revolucije v
Sloveniji Gradcu. Primerjaj
tudi besedilo v 3. knjigi
Slovensko pesništvo upora,
1996, str. 254.
Re 84, var. Am 82, JA 71.

Nebo žari in gozd šumi
grozotni spev: solze in kri...

Ti si pa doma ostala,
prošnjam lučke prižigala,
vsak večer
si odprla duše dver...
Jaz pa vedno mislim nate,
v duhu zrem na lučke zlate
vsak večer,
lepših zame ni nikjer...

"Ljubi očka, kaj si rekel,
da ko kostanj obledi...?
Čas kostanja je potekel,
tebe, očka, pa še ni!...
Vsako uro govorimo
Mara, mamica in jaz,
če se vrneš nam na zimo,
kakšen raj bo spet pri nas!
Mama joče..., kruha ni...
Našo šolo so podrli,
mamica me zdaj uči..."

Črna misel, ne zajedaj,
ne zastrupi mi srca!
V tej se veri, duša, vнемaj:
Čakajo te vsi doma!

Vseh mrtvih dan

**Pavle Gorkič–
Stari sršen**,
45-letni mizar, v
kazenskem bataljonu na
Korziški.
Besedilo je nastalo ob
dnevu mrtvih 1944 na
Korziški na željo Iva
Ambrožiča. Objavljeno v
Naši zvezdi, št. 1,
2. 11. 1944, str. 3.
Re 32.

Danes je vseh mrtvih dan,
vsem dragim mrtvim posvečen;
na grob naj misel roma tam,
kjer križa ni, ni krizantem...

Junak premnog v grobu sam
položen v zemlje je objem;
brat naš je to, je partizan;
in svečic ni, ni krizantem...

Kje grob je, morda ne vedo...
Le veje smrek mu v večni sen
pojo – poslednjo uspavanko.
Napisa ni, ni krizantem...

Naj njemu gozd bo mirogoj.
Zdaj grob pokriva mah zelen;
njemu življenje bil je boj
brez rož in cvetja krizantem.

Svet bodi nam vseh mrtvih dan
in v srcih naših posvečen
za tiste, ki v gozdovih tam
brez križa so in krizantem...

Naša povest

Pavle Gorkič– –Stari sršen,

(glej spredaj).
Besedilo je nastalo
l. 1945 na že osvobojeni
Korziki, kamor so zvezniki
preselili pregnance s
Sardinije. Objavljeno v
Naši zvezdi, mesečniku,
ki je izhajal na Korziki
v okviru 1229^a
Slav Company A.P.O.
386 ameriške vojske, št. 8
(izšla v Marseillu),
l. 7. 1945, str. 17.
Re 86.

Dolga je naša pot, od doma ni glasa,
duše nam ruši brezmejna bolest.
Velika, pregrenka pelina je čaša,
tujec jo polni do roba – brezvest.
Izpiti do dna, "pravica" je naša,
za nas izgnance, brezpravnike s cest.
Zakaj si tukaj, zmagovalec ne vpraša.
Tako se ponavlja ta naša povest,
tovariši. Kdo ve, še koliko časa...

Naši zvezdi

Besedilo je bilo objavljeno
v Naši zvezdi, št. 5,
Korzika, 20. l. 1945
in podpisano s
psevdonimom Klančar.
Avtorja knjige Po poteh
Sardincev (str. 251–252)
Srečko Vilhar in Albert Klun
pripisujeta avtorstvo
Pavlu Gorkiču,
(glej spredaj). Ime Klančar
naj bi se ga oprijelo zato,
ker je bil doma s klanca v
Vrtojbi. Morda pa je
pesem napisal 41-letni
Franc Praček, v
"Battaglione speciale" na
Sardiniji, ki je sicer
objavljal večino svojih
pesemskih besedil v glasilu
pregnancev Naša zvezda.
Že avgusta 1944 je na
Korziki devetnajst
Pračkovih pesmi pretipkal
Franc Habe. Tipkopis
pričujočega besedila in
izvode vseh 10 števil
Naše zvezde hrani
Marija Habe.
Ca II/3, Re 98.

Zvezda mala iz višave
daje le neznaten žar,
kakšne vendar je veljave,
ceniti zna le mornar.

Ko v viharju je na morju
ža zavozil več sto milj,
pa posije na obzorju
zvezda in mu kaže cilj.

Tudi "Naša zvezda" mala
medlo sveti sred' noči,
vendar bode pokazala
smoter nam bodočih dni.

Da – še je mrak, še davi noč nas grenka

Besedilo sardinskega
pregnanca
Milana Kureta je bilo
objavljeno v Naši zvezdi,
št. 4, 6. l. 1945 na
Korziki, str. 16.
Re 553.

Da – še je mrak, še davi noč nas grenka,
še sužnji smo ukazanih poti,
a ne dolgo več! »Glej, izza gor vzplamteva
že prva zarja – novih, lepših dni«...

**Stane Dolenc-
-Poskakin,**

39-letni pripadnik
"slovanskih čet" na Korziki.
Besedilo je nastalo
l. 1944 na Korziki.
Objavljeno v Naši zvezdi,
št. 2, 30. 11. 1944,
Korzika, str. 10–11,
Gr 32, Re 41.

St. Tereza,
Bonifacio,
Artena,
Ajaccio.
Nov "gvant", nova "košta".
Vsak fant poln "trošta".
Zbogom uši!
Adijo saržente!
Kaj bo s teboj, gospod tenente?
Valutne špekulacije.
Jezikovne manipulacije.
Delo v pristanu. Škatle!
Delo na "dumpu"
da priliko lumpu.
"Drajverji"! Telefonisti!
Ha, vsake sort' specialisti!
Kazenska kompanija!
Stražna stotnija!
Pevski zbor!
Policija!
Udruženje!
Politika!
Razdruženje!
Kritika!
"Čudežni tečaj"!
Čemu? Zakaj?
Napredovanje!
Nazadovanje!
Povišek plače!
Shujšek jedače!
Prividi ljubezni!
Nevarnost bolezni!
Prividi o domu,
huda skrb marsikomu!
Fantje, možje,
bodite pridni;
kdor nese ga več,
ta je junak!
Kdor ga ne pije,
dela napak!
Smisel za skupnost –
deveta briga.
»Kaj se boš gnjavil,
vse skup je 'na figa!«
Konkurenca veljavnosti!
Rekord kljubovalnosti!

Složnost v jeklen sveženj –
nagajivčka čaka
pokora v Sardiniji!
Invazija! Izkrcaje!
Povsod močno brcanje!
Trmasto rajhovec se drži,
smrtni venec mu smrdi!
Sestanki! Konference!
Situacijske sence!
Načrti!
Obljube!
Mnenja!
Pogube!
Propaganda!
Pobude!
Strategija!
Izgube!
"Rudeči križ"
je vzel ves drobiž!
"Ta debelo"
bo že vince vzelo!
Tu pa tam nesreča.
Sem pa tja gori sveča!
Tu pa tam se daruje "bonbonček"!
Sem pa tja bo ostal "potomček"!
V vrečici tobak,
ni napak!
Boljša je "kamela",
ko le konca ne b' imela!
Sedaj pa lep uk so nam dali
"Nazionali".
V kompaniji nemir!
Vsak večer je prepir!
Vsake sort' je zamer,
k' imajo v vinčku vir;
zakovana
za nas je daljna
"fata morgana"!
Nebrižnost kraljuje!
Nevednost ruje!
"Komora" gospoduje!
In narod nazaduje!
In še nešteto je takih "dobrin"!
Le-te naštel vam je Poskakin.

Disfa - opti - pes - rea - - ego - besedizem

**Stane Dolenc-
-Poskakín,**

(glej spredaj).

Besedilo je bilo objavljeno

v Naši zvezdi, mesečniku,

ki je izhajal v okviru

1229^a Slav Company

A.P.O. 386 ameriške

vojske, št. 5, 20. l. 1945.

Re 67-68.

Upa polni Frane,
čmogledi Stane
sta se spoprijela,
vsak svoj prav imela!

Pravi Frane: »Zdaj se bije
boj za naše pravo;
po vojni tej družbeni red
postavljen bo na glavo!«

Pravi Stane: »Zdaj se bije
boj za večno pravo:
da kdor bo zdaj, bo še naprej
slišal rasti travo!«

Frane pravi: »Svet gre v boljše;
krivica upor je krepčilo,
prej al' slej se vsak' mu zlu
dobilo bo lečilo!«

Stane pravi: »Svet naprej ne gre
'z dneva v dan po svoje;
kam prišel je, kje je bil,
nam zgodovina poje!«

Frane trdi: »Prišel bode
mož, ki vse nas bo uredil,
dolino solz, gorja in tožb
v nebesa bo spremenil!«

Stane trdi: »Prišel drug bo,
ta prvemu bo vse potrdil
in z istim geslom in pravico
sebičnost svojo bo utrdil!«

Očita Frane: »Gledaš črno,
tak mož podpira disfatizem.
Kam šel bi rod, če vzel bi v geslo
ta tvoj črni pesimizem?«

Se smeje Stane: »To je šara,
pesimizem, optimizem;
tole prazna je utvara,
kar velja – je realizem!«

Še pravi Frane: »Je že res,
da kar je res, nerad vsak sliši,
le kar je polno svetlih fraz,
to rado valja se po hiši!«

Še reče Stane: »Mi priznaš,
da svet je tak, da to zahteva;
da vse ideje so le laž,
vsaj midva lahko si poveva!«

Da bilo je in bo tako,
dokler po svet' bo hodil kdo,
bo egoizem tista sila,
ki vse ustvarjeno razbija!

Viharji!! 22.12.1943

Koj viharjev bi se bali
Volge dvigajo se vali

Vihre je dija besneče
v groz. bosnice trepeče

Stosno se vala valovi
oblec Volge so bregovi

Govorice le varno brodi
saj kajak janih te vodi

VALES STAKKO
Ajdovščina, ~~SKP~~ K.P. 4. p. 5. 5
Ajdov

Pesmi katalere smo se učili
in razgledovali.

J. Jurca je svoje besedilo oblikoval pod vplivom Župančičevega Zemljevida, le da je problem integritete Slovenije prenesel na usodo Primorske. Objavljeno v Naši zvezdi, glasilo političnih pregnancev na Sardiniji, št. 7, 25. 4. 1945. Re 105, JA 15.

Čigav naj Koper bo? Čemu Čedad?
Kdo naj pripravi nove nam postave?
Kdo vodi nas iz zmot na poti prave?
Izdajic k'teri je zaslužil vrv za vrat?

V skrbah zamislil se je literat:
vsak v sebi nosi že račun neplačan,
vsak hoče, da za vse bi bil povračan,
da bil bi bratu gospodar – ne brat!

I jaz pomislim na te muhe naše:
glej, rodni brat, ti, ki si naša rast,
ko drugim čas junaštva liste piše,

mi ležemo tu, brez moči, v propast.
O – kaj pustite nas, slabosti naše:
nesloga, alkohol, sebičnost, strast?

Pomlad v cvetju

Jožef Doljak, 34-letni pregnanec na Sardiniji. Besedilo je bilo objavljeno v Naši zvezdi, št. 7, 25. 4. 1945 na Korziki, str. 23. JA 96, Re 82.

Pomlad v cvetju,
vsa lepa, vsa bela,
še nisi cvetela
kot v letošnjem letu!

Pomlad v cvetju,
naš narod prebujáš,
mu venec podajaš
v zmage poletu!

Pomlad v cvetju,
izpolni nam upe,
uteši zdaj muke
trpečemu svetlu!

Pomlad v cvetju,
ovenčaj prirodo
za novo svobodo
v varnem zavetju!

Vdrem hiina vrata, uprašam kaj le nao
Vdere jih pet, na celu poročnik horejebrodi
Ali list ponudi, ali mi priprosi se takej!
Dobil sem ukaz, moras it z menoj
Norica ta zhele me res v srce,
Zena, hčerka, mati, toci jo solze
Ke komaj me; mi se vsotavljat moč,
Odrinejo me čim v temno noč,
V Bogem zena, hčerka mati, dom,
Bog ve kdaj nas še videl bom
Poročnik v jrika lažem zakriči,
Za teme trideset let ista ipak leti.
Obkoljena je hiša moja bla,
Da ržeta njih nebi jim uske.
Devet tovaršev v moje vasi to noč
Odpejgali so fašisti v sužnost proci.
Odpravil se je sprenod v vasi,
Kot živino nas gnali so pčestti,
Petnajst ta črnih spred in rad,
Zubec sedaj mi vci nad.
Ko petelini jutro so zapeli,
V sosednji vas smo dospeli.
Poročnikom so nas tu vporočili,
Vneka soko vce nas zaklenili.

Franc Slokar,

40–42-letni kmet iz vasi Kamnje na Primorskem, je v treh zvezkih dnevniških zapiskov beležil, kar je doživel od 13. 2. 1943, ko so ga aretirali Italijani in ga pregnali na Sicilijo v "Battaglione speciale", svoje ujetništvo pri zaveznikih po kapitulaciji Italije, ko so ga poslali v angleška in francoska zbiralna taborišča v severni Afriki (Bizerta, Tunis, Bône), do odločitve za sodelovanje s partizansko vojsko v domovini v okviru prekomorskih brigad. Dnevnik se konča z avtorjevo vrnitvijo v domovino 28. 5. 1945 oziroma z njegovo demobilizacijo 17. 9. 1945. Avgusta 1944 je v Brindisiju v Italiji kot pripadnik IV. Prekomorske brigade začel svoj dnevnik predstavljati v verze, delo pa je končal že po koncu vojne doma. Rokopis verzificirane kronike na 36 straneh in dnevniške zapise hrani avtor. Ca 96.

(Odlomek)

Odprem hišna vrata, vprašam, kaj bi radi,
vdere jih pet, na čelu poročnik kozjebradi.
Mi list ponudi, reče mi: "Pripravi se takoj!
Dobil sem ukaz, moraš it' z menoj."

Novica ta zbode me res v srce;
žena, hčerka, mati točijo solze.
Ne pomaga nič, ni se ustavljat' moč,
odženejo me črni v temno noč.
Zbogom žena, hčerka, mati, dom,
bogve, kedaj vas še videl bom.
Poročnik v jeziku laškem zakriči,
iz teme trideset fašistov skup leti.
Obkoljena je hiša moja b'la,
da žrtev njih ne bi jim ušla.
Devet tovaršev iz moje vasi to noč
odpeljali so fašisti v sužnost proč.
Odpravil se je sprevod iz vasi,
kot živino nas gnali so po cesti.
Petnajst ta črnih spred in zad,
za ubeg sedaj ni več nad.
Ko petelini jutro so zapeli,
v sosednjo vas smo dospeli.
Orožnikom so nas tu izročili,
v neko sobo vse nas zaklenili.
Tu je bilo že tovarišev petdeset
nam enakih in tud' nas devet.
Zaprti tu smo bili dopoldan,
pa pride ukaz: Vsi ven na plan!
Na cesto gremo zdaj ven vsi,
po cesti avtokolona prigrmi.
Oklopni avti zad in spred,
v sredini kamionov je deset.
Na njih tovariši naši ujeti,
senco delajo jim laški bajoneti...
Na kamione zdaj nas stlačijo,
ti črni kot zveri se pačijo.
Kot sardine gosti na kamionih stali,
žene, deca na cesti se jokali.
Kolona nas odpelje prot' Gorici,
tudi meni solza steče zdaj po lici.
Zbogom, ti domači kraj,
ne vem, če videl bom te še kedaj.

Fašistična se jeza je name zlila,
ker slovenska mati me je rodila.
Avtomobili so po cesti drveli
na zapad proti Gorici beli.
Začudeno ob cesti ljudje ozirali se v nas,
slutili so, da nad narod prišel groze čas.
V Gorico našo smo pridrveli,
fašisti ime svoje so ji nadeli.
Kolona se nič ne ustavi v mestu,
kar naprej drvi po cesti.
Zvečer ob pozni uri smo se pripeljali
v mesto, ki se mu Gradiška pravi.
V barake lesene so nas nagnali,
s stražo okoli in okoli obdali.
Cevi strojnic proti nam štrle,
fašisti pijani se zmage vesele.
Dali so nam odejo in slame šop,
ves truden se uležem na klop.
Dali nam "gaveto" in "panjoki" dve,
tako si lačen, lahko sneš obe.
V teh barakah dva dni smo b'li,
tretji dan na postajo gremo vsi –
nabralo se nas je čez tisoč mož.
Fašisti polovili iz dežele cele,
nazvali so nas zdaj "ribele";
krivica za nas, za fašiste ni sramota.
Na postaji vlak, rekli so mu "tradota".
V vozove nas stlačijo kot živino.
Bridka resnica: zapuščamo zdaj domovino.
S postaje gre vlak ob uri deveti,
pelje nas proti deželi prekleti.
V vozu smo stražo tudi imeli,
"perche pericoli so questi ribelli".
Naprej skoz Bologno, Arezzo do Rima,
kjer ta črni svoje gnezdo ima.
Naprej: Napoli, Batipaglia in Potenza,
tu začasna bo naša rezidenca.
Po dolgi vožnji dva dni in noči dve
v Potenzo na postajo vlak prispe.
Iz vozov smo tu stopili,
v dolgo vrsto se uvrstili.
Povelje se sliši: "Avanti andemo!",
mi v vrsti proti mestu gremo.

Ljudstvo v mestu ravno vstaja,
"ribele" gleda vse od kraja,
za nami otroci s psovkami kriče,
jeza sveta stiska nam srce.
Potenza, mesto staro srednjeveško,
zanemarjenost se vidi kalabreško:
otroci raztrgani, umazane so babe,
na kupe se vidi tu nesnage,
ženske ena drugi obirajo uši,
v senci mož lenari in leži.
Ven iz mesta kilometra dva
četa naša se je ustav'la vsa.
Ugledamo tu barake, celo vas –
na cilju – to čuti vsak izmed nas.
Surovo zidane barake, cement je tlak.
Dospeli smo, prtljago tu odloži vsak.
Ni postelj, tudi slame ni,
na tla položi vsak kosti.
Stražniki so na vratih b'li,
da mi ponoči ne bi ušli.
Drugi dan ob šesti uri,
trombe glas nas prebudi.
Že deli se črna kava,
a to voda je le rjava.
Zdaj šli bi se radi umit,
a vode ni moč nikjer dobit'.
Opoldne dobili gorko smo vodo,
so ji Lahi rekli "carne brodo".
Dobil tud' vsak je "panjoki" dve,
za zajtrk si lahko snel obe.
Za večerjo b'la je "pašta brodo",
dobil si spet le gorko vodo.
Za štiri dni potem
laške cape dali so nam vsem.
Rekli so ji "uniforma grigoverde",
naši so jim odgovorili: "color di merde".
Dva meseca so nas tu držali,
da tovarišev naših pet tisoč so nabrali.
Formirali so nas v "Bataljon speciale",
nas razposlali v razne kraje.
Sem bil prideljen k četi "forestale",
imela je same gozdarje zbrane.
Dobimo neki dan povelje,
četa naša na Sicilijo se odpelje.

Dospemo na Sicilijo, takoj prvi dan
obišče nas sovražni aeroplan.
Jih pride petdeset in sto,
pesem pevajo nam lepo.
Petindvajseti april
dospeli smo na cilj.
Od čete trideset so nas odbrali
in v Palermo nas poslali.
Železni ptiči so smrt sejali,
Lahi nam nič plače dali.
Krcali smo kamione v pristanišču,
razvažali bencin po letališču.
Krcali na postaji dan na dan,
priganjal nas laški je tiran.
Hrano res tako smo imeli,
bolj lačni potem, ko smo pojeli,
dvakrat gorka voda, iz žaganja je kruh,
a še ta bil plesniv je in suh.
V obleki vsi razcapani
podobno kot cigani.
Kot črna živina smo trpeli,
Mussolinija vsega smo prekleli.
Vsako noč in vsak dan
bombardiral nas je Američan.
Tekali smo v zaklonišče,
a bomba te tud' tam poišče.
Devetega maja je prav hudo bilo,
aeroplanov prišlo je štiristo.
Dosti bomb, bilo dosti žrtev,
marsikateri bil je mrtev.
Iz neba deževalo železo in jeklo,
je grmelo, kot odprlo bi se peklo.
Tovarišev naših tud' nekaj pogine,
ne bodo več svoje videli domovine.
Zmer' hujši so bili napadi iz zraka,
znali smo, nekaj novega nas čaka.
Deseti julij – novica prav vesela,
da invazija se je začela.
Ko to novico zvemo,
na delo več ne gremo.
Jezi se laški kapitan na nas,
a drug prišel zdaj je čas.

Zbirali skup smo se Slovenci
in skrivali se pred Nemci.
Zavezni bližali smo se armadi,
njih ujetniki postali bi že radi.
Na drogu rjuha bela plapola,
znak, da slovenska četa se preda.
Bil dvaindvajseti je julij,
grmenje tankov smo začuli.
Zdaj vsi veseli mi
tako nasproti smo jim šli.
Amerikani nas sprejmejo veselo,
da smo mi Slovenci, jim povemo.

Sardincem

Besedilo **Andreja Jelačina**, nekdanjega političnega pregnanca na Sardiniji, je najverjetneje povojnega nastanka in v zvezi s Srečanjem nekdanjih političnih pregnancev na Sardiniji v Kopru, 19. 10. 1969. Objavljeno v TV-15, Partizanska ljudska pesem, št. 43, 29. 10. 1969, str. 6. Se 71.

Poglej zemljo v daljavi,
štrlečo iz objema valov.
To je Sardinija, grob mnogih
Primorja sinov.
O, zemlja zakleta,
tisoče mož in še otrok
je zrlo prek morja
iskaje si pot
iz tvoje bede,
iz tvojih golot!
Stiskaje pesti,
s solzami na licu,
da bi odzvali se klicu gozdov,
da oče še kdaj bi videl otroka,
da sina objela bi matere roka,
da padli, če treba, bi v boju
kot bratje doma,
da noga čutila domača bi tla.
Ponosno zrli bi smrti v oči,
kovali prihodnost za rod, ki bo nov,
za jezik očetov brez spon in okov.
Šli goloroki ste skozi viharje,
neznani junaki
in žrtve malarije.
Svoj davek ste dali, muke
in kri, srce domovini
za srečo ljudi.

Viharji

Besedilo **Ivana Vidriha**
in **Mirka Princeza**,
ki je nastalo, ko sta avtorja
odhajala iz zavezniškega
taborišča k letalstvu, je
zapisal prekomorec Stanko
Vales 22. 12. 1943 v
Alžiru. V rokopisu je
opomba, da so se to
pesem učili in jo
razmnoževali. S črnilom
zapisani rokopis hrani
Stanko Vales.
Ca 165.

Kaj viharjev bi se bali.
Volge dvigajo se vali.

Vihra že divja besneče,
v grozi barčica trepeče.

Strašno se valé valovi,
daleč Volge so bregovi.

Barčica le varno brodi,
saj Kozak junak te vodi.

Nedelja

Jožko Jager,
22-letni kmečki sin,
mobiliziran v nemško
vojsko, vojak na ruski
fronti, pogrešan l. 1944.
Besedilo je nastalo
19. 3. 1944 doma na
Rifniku blizu Šentjurja pri
Celju, ko je bil avtor na
vojaškem dopustu.
Januarja 1945 ga je dala
avtorjeva mati pretipkati,
ko je zvedela, da je njen
sin med pogrešanimi.
Tipkopis hrani Osrednja
knjižnica v Celju, Ms
181/5.
Ku 3.

Zvon k maši slovesno pozvanja.
Nabita je cerkev pobožnih ljudi,
ki prišli iskat so tolažbe in mira,
in sleherna roka le molek prebira,
saj tu se evangelij več ne oznanja.
Duhovnik ne sme več slovensko učiti,
še orgel glasovi so kakor ubiti,
kar zginilo s kora slovensko je petje,
slovenščini vzeto je zadnje zavetje.
Moj Bog, al' zakaj zapustil si Slovence?
Si sklenil res narodič naš pokončati,
da naša beseda ne sme več veljati?
Zakaj si Slomška dal in Prešerna,
čemu sta Gregorčič in Cankar živela?
Umreti ne morejo njihova dela.
Tako se mi zdi, da poslal si ta čas,
da močne ljudi bi napravil iz nas.
Kar knjiga poprej nikol' ni dosegla,
kjer živa beseda je malo zalegla,
to v nas zdaj utrdila je trda usoda:
Vsi vemo ceniti, kak dar je svoboda!

Iz mračnih dni

Jožko Jager,

(glej spredaj).

Besedilo je nastalo 23. marca 1944 na Rifniku blizu Šentjurja pri Celju, ko je bil avtor na vojaškem dopustu.

Avtorjeva mati je njegova besedila dala januarja 1945 pretipkati, ko je izvedela, da je sin med pogrešanimi. Tipkopis hrani Osrednja knjižnica v Celju, Ms 181/5.

Ku 4.

Prijatelj, si moreš predstavljati to,
kaj bila pomlad bi brez toplega sonca?
Nič cvetja in bujne rasti bi ne b'lo,
puščava in hlad bi objemal zemljo.
Vse stvarstvo bi davila žalost brez konca.
To vredna primera je suženjstva dni.
Ni enega žarka, ki svetil bi mi.
Dve leti čez dvajset sem komaj končal,
pa že nasmejati se ne bom več znal.
In vrisk mi je fantovski v grlu ostal.
Kako naj vesel bi v suženjstvu pel?
Slovenskega roda najboljše sinove
razgnal je sovražnik na štiri vetrove,
med njimi prijateljev mojih večino!
In bič zavihtel je čez vso domovino!
Kdor neče laži njegovi verjeti,
od puškine krogle ta mora umreti.
Dve leti čez dvajset sem komaj končal,
pa še nasmejati ne bom se več znal!
Saj vsa domovina moja mrtvaški je prt!
O narod – moj narod, obsojen na smrt!

Ljubi ate in mama!

Jožko Jager,

(glej spredaj).

Verzificirano pismo staršem
je nastalo 15. maja 1943
nekje v Rusiji. Rokopis je
avtorjeva mati dala pretip-
kati 3. januarja 1945, ko
je izvedela, da je njen sin
med pogrešanimi vojaki.
Tipkopis hrani Osrednja
knjižnica v Celju, Ms
181/5.
Ku 7.

Na pragu stojim.

Za mano mladostne so sanje,

pred mano leži razdejanje.

Počasi gotovo se bližamo tja,
kjer svinec in žveplo besedo ima.

Usoda, pretrda si ti

za moje mladostne dni!

Najlepša mi leta potekajo zdaj

in krog in krog mene razcvita se maj.

S pomladjo zeleno odel se je svet –

in jaz naj ne uživam jo, jaz, ki sem kmet?

Na polje domače me vleče orat

in trto gojit si želim v vinograd.

Na njivi že detelja gre v cvet,

kako bi odrezala kosa mi spet!

Namesto orati, kositi

pa moram zdaj puško nositi!

Že čujem krog sebe grmenje mašin,

ki trosijo stok in nebroj bolečin.

To prošnjo poslal bi do ata in mame,

če pojdem v nevarnost, ne bojte se zame.

Saj nosim še vedno brezjansko Marijo,

katero toliki jo vredno častijo.

Naj ona očuva življenje mi mlado,

ki mirnejših dni bi dočakalo rado!

O majnik, kako si iz srca želim,

da v hribih domačih te spet doživim!

Rad učakal še srečno minuto bi to,

da, ata in mama, podam Vam roko!

Saj večje veselje nikdo mi ne da,

kakor da najdem Vas zdrave doma!

Naprej do cilja končnega

Kristi Markovič-Mato,

18-letni gozdarski tehnik,
padel avgusta 1944 v
bitki pri Bistrici kot
namestnik politkomisarja
II. bataljona Vzhodno
koroškega odreda.
Besedilo je nastalo
februarja 1944 med
vožnjo z vlakom od
Celovca do Pliberka,
ko je avtor prihajal na
dopust iz nemške vojske
v rodno Črno in se
odločil, da se bo
pridružil partizanom.
Izvirni rokopis je zapisan
s svinčnikom v beležnico,
kamor si je avtor
zapisoval datume
pomembnejših svetovnih
dogodkov. Žal pa je
mestoma tako nečitljiv,
da smo iz pričujoče
objave morali izpustiti peto
kitico. Rokopis hrani
Muzej ljudske revolucije
Slovenj Gradec.
Am 53.

Naprej do cilja končnega,
nazaj ni več poti.

Naprej do cilja skupnega,
nazaj vrnitve ni!

Naj je sovrag še tak' močan,
obupati nikar!

Naj boj je še tako strašan,
uklonit' se nikdar!

Naprej! Naprej! o hrabri roj,
junakov mladih četa.

Naprej za svobodo zlato v boj
dolžnost je tvoja sveta.

Naprej do končne zmage,
nazaj ni več poti.

Naprej sinovi Slave,
nazaj vrnitve ni!

Oj kmalu bo napočil dan,
dan našega vstajenja,
vstajenja, odrešenja dan,
dan osvobojenja.

Privid

Adolf Lipnik,
19-letni dijak, ujetnik v
Angliji.
Besedilo je nastalo
l. 1944 v Angliji, ko so še
patekala pogajanja, ali
naj slovenske fante pošljejo
v angleško, kraljevo ali
partizansko vojsko.
Tipkopis hrani avtor.
LC 146.

Temni oblaki nebo so zastrli,
zvezde najmanjše ne vidi oko,
kot pri tragediji bi oder zaprli,
preden bi delo končano bilo.

Pretrgali so se oblaki za hip.
Prikazalo se je nebo
in izza oblakov je zvezde utrip
trenil, kot trene oko.

Čuj, glas iz daljave nam govori:
Bratje, kaj vedno še spite?
Ko mi še trpimo, ves narod trpi,
se vi še, nevedni, smejite.

Ne bratje, pozabili nismo vas mi
in kmalu bo prišel naš čas.
Ko strojnica naša spregovori,
prišla bo svoboda za vas.

Na ladji "Oldenburg"

Janez Pernet,

33–36-letni električar in mehanik iz Bistrice v Podjuni, prisilno mobiliziran v nemško vojsko. Besedilo, vključeno v ciklus Beli galebi, je nastalo 29. avgusta 1941 na ladji Oldenburg, ko je plula iz Ščečina v Oslo in Vaaso. Znano je iz povojne objave v reviji TV-15, št. 34, 26. 8. 1976, str. 6, pripisano pa neznanemu avtorju. KI 305, SM 2473.

V jamborih cvili in stoka vihar,
stresa jeklene vrvi.
Čez horizont črne oblake podi
in riše v njih slike prečute noči...

Gluha in nema je naša resnica...
Sto mož je tišina objela.
Kot da bi srca hrepenela
po pragu domače vasi...

Predani penečim valovom...
Kljubujemo sili morja.
Na daljni mi plovemo sever.
V mislih pa vsi smo doma...

Če z Arktisa več se ne vrnem,
teh belih ledenih ravnin...
Mi šmihelski zvonovi zapojte
na vernih duš dan v spomin.

Na cesti ledenega morja

Janez Pernet,

(glej spredaj).

Besedilo je nastalo novembra 1941 na petstokilometrskem maršu od Rovaniemi do Parkine na finsko-ruski meji. Izvirnik je zapisan v notes, po vojni ga je avtor pretipkal, nadnaslov iz Stella polaris pa kaže na to, da je svoje pesmi uredil v cikle. SM 2457.

Nad nami zvezd so milijoni...

Pred nami dolgi bataljoni...

korakajoč v polarno noč...

Vojakov sivih dolge vrste,
mrtvaški so sprevod brez krste...

Naš križev pot človeških zmot!

Tundra – ti bel si pergament...

Nanj gremo pisat testament...

pod tvoj naslov, o domovina!

V snegu kri bo zledenela...

Pokrije nas odeja bela...

zgubi se sled v sneg in led...

Le bele brezke, ve krasile

v tujini boste nam gomile...

Luč nam prižgi, severni sij...

Vprašam vas

Janez Pernet,

(glej spredaj).

Besedilo je nastalo l. 1942 v Lizzi, majhnem zalivu v Severnem morju. Tipkopi, pozneje uvrščen v cikel Beli galebi, hrani avtor v Bistrici v Podjuni. SM 2468.

Tam na zvezdnatem obzorju
od nekdanj zvezde vas poznam...

Vprašam vas, če kdaj po morju
domov med svoje priveslam?

Če pa življenje mi ugasne
in grob preraste tu plevel,
daj da žare mi zvezde jasne
in slavček v jutru bo žgoel...

Mlada brezka bo pognala
korenine v grob srca,
v pomlad cvetočo z njo iskala
ljubezen moja bo iz sna...

Ribači – Titovka

Janez Pernat,

(glej spredaj).

Besedilo je nastalo
maja 1942 na severu
Evrope ob zalivu Titovka
ob polotoku Ribači.

Tipkopišna zapisa, eden
ima v naslovu Beli galebi,

Lizza – Titovka, hrani

avtor.

SM 2455.

Koroška, domovina moja,
kje polja in vasi so tvoja?
Peca, gotovo si že vsa zelena,
Bistrica v češnjah razcvetena...

Tu ob Titovki mrzli sever
čez ledena polja veje...
Tam za fjordom smrt se smeje
in mrtvakov trupla šteje...

Rod človeški – rod ubogi!,
kdaj si boš edin in v slogi?
Kdaj pesem vojske bo zamrla?
Milijone ljudstva je požrla...

Pa mrzli sever nič ne reče...
V misli reže – v kožo peče...
Če mlado se življenje utrne,
čezenj beli prt pogrne...

Stella Polaris

Janez Pernat,

(glej spredaj).

Besedilo je nastalo v zalivu
Titovka na severu Evrope
l. 1943. Tipkopis hrani

avtor.

SM 2450.

Gozd je, da šumi...
Grob je, da molči...
Duša, da se veseli...
misli in poje...
V nji se združuje oboje,
narava in srce!...

Še brezdomcem pesmi
usoda je skovala...
Vkljub tej vihri besni
iz krvi je cvet pogнала!

Mrtvaški ples

Janez Pernet,

(glej spredaj).

Besedilo je nastalo
l. 1943 na fronti pri
Murmansku, ko je avtorju
vojak, doma z južne
Koroške, naročil, naj
odnese njegov zadnji
pozdrav domov.

Tipkopični zapis besedila,
ki sodi v cikel Beli galebi,
hrani avtor.

SM 2458, 2459.

Na severu v snegu
so srage krvave...
V puščavi ledeni
zamrl ti je vzdih...
Še si me prosil,
naj nesem pozdrave
v našo Koroško...
»Tja južno od Drave,
tja v mojo vas,
kjer čaka me mama...«,
si rekel, s krvjo na ustih,
s solzami v očeh...
»Saj bom«, sem obljubil,
da lažje si umrl...
Ob smrti tvoji
vse je utihnilo...
vse je obstalo...
Kri tvoja
sneg je rdečila...,
kot v slovo bi rdečih
ti vrtnic sadila...
Vse rada doma bi
za rod tvoj storila.
Tu pa jo tujina je
mrzla – izpila...

Pismo izseljenca na fronto 1943

Janez Pernat,

(glej spredaj).

Besedilo je nastalo

l. 1943 na severu

Evrope, kjer je bil avtor

na fronti kot nemški vojak.

Tipkopolis hrani doma.

SM 2447.

Domovina te pozdravlja! Ni več domovina...
Da bi te poznala – še za svojega sina.
Stojijo še domovi; sosedje so odšli...
Na ta cvetni teden – so jih izselili.

Tujca ne razume ne krava, konj in pes.
Vsi Hitlerja častijo. Kdo je ta ljudska zmes?
Ostali so le hlapci, ko tujci so prišli.
Tirolce in nemčurje so nam naselili...

Govorijo italijansko, nemško, slovensko vmes.
Gozdnih se bojijo, če gredo delat v les.
Krautu so pobrali nekaj debelih krav
in avto mu zažgali, ker je izseljeval.

Tako vsi govorijo, tih je ta šepet,
gestapa se bojijo, da ne bi šli v kacet.
Pozdravljam te in pišem ti to, da vedel boš.
Nisem se podpisala, pismo pa vrzi v koš!

Žalosten ne bodi, še nam cvetel bo maj!
Še boš zapel, zavriskal, tako kot si nekdej!
Končam, sem v Celovcu, imena ne povem.
Prisrčno te pozdravljam, izdati se ne smem.

Pogreb v Parkini

Janez Pernet,

(glej spredaj).

Besedilo je nastalo novembra 1943 na severu Evrope ob finsko-ruski meji. Ko se je avtor peljal na dopust, je doživel pokopavanje nemških vojakov, ki so ga opravljali ujeti Rusi. Tipkapis z vrstno oznako pesmi – balada – hrani avtor. SM 2466–67.

Stoj! Tovornjak ustaviva.
Kam nocoj? V Parkino!
Vzemi, vzemite nas do tja,
še tretji ranjen zamrmra.

Vsi trije na dopust gremo.
V Parkino vzemi nas s seboj!
Ven iz polarne te noči,
na jug domov se nam mudi!

Vojak vozač se zareži...
Le kar na voz, tovariši,
pa da mi koga ne zbudite,
pač lahko, kar pri njih zaspite.

Dolga pot nocoj bo tja.
Zameti, burja, ki divja...
in partizan preži na te...
Brez luči v noč počasi gre.

Na voz tovariš se je vzpel,
nahrbtnike ostalih vzela.
Za njim pa še vojaka dva
na tovornjak sta splezala.

V noge ščipal mraz je suh,
v nosove pa plesnivi duh.
V zamete, cesto iskajoč,
tovornik škriplje v črno noč.

Tema v vozu, veter cvili
ko pes, če enkrat je v sili...
Tovariš, daj vžgi kresalo,
da vidiš, kje se bo ležalo.

Po tleh zdravnanih več je vreč.
Za nas ko nalašč, čudna reč...
Kar nanje se uležemo,
tu dolgo pot predremljemo...

V noge ščipal mraz je suh,
v nosove pa plesnivi duh.
Čez zamete gugajoč...
tovornik škriplje z nami v noč...

Za dolgi mrzli uri dve
čez most mostnice zabobne.
Petsamojoki prevozili –
pri Parkini se prebudili...

Obstal je voz, voznik kriči:
hej, zdaj smo tu, tovariši!
Odprl je voza zadnjo stran.
Raz vreče zlezli smo na dan.

Gozd križev nepreglednih vrst.
V grudah sveža zmrzla prst.
Tu grob zija, štir' metre dolg,
dva širok in dva globok...

Sneg v jami – postelja postlana.
Nikdar jim več ne bo zrahljana...
Spregledali smo pri tej priči,
med potjo spali smo z mrličmi...

Grobar, vojak precejšnjih let,
z njim ruskih ujetnikov deset,
so vreče z voza potegnili –
v njih mrtve grobu izročili...

Spogledali smo se molče...,
v slovo jim – sklonili glave.
Tu neha naša se pravica
in smrti se začne resnica...

Na dopust

Janez Pernat,

(glej spredaj).
Besedilo je nastalo novembra 1943 na ladji Oldenburg, ki je plula iz Hangöja v Reval oz. Talin, se pravi s Finske v Estonijo. V tipkopisu sta dve opombi: prva se nanaša na Rusalko, spomenik ruskim mornarjem, kjer je vihar ob čereh razbil njihovo ladjo, da so vsi utonili, druga pa na zadnjo kitico besedila. Spomin na dom: l. 1942 so avtorjevo domačo vas izselili, vanjo pa naselili nemške in tirolske koloniste. Tipkopis hrani avtor. SM 2461.

Ploveš mi ladja, z njo hrepenenje
in skrb, da čez polja
min in torpedovk
ne najdem domov...

Sreča, to noč
si nam spremljevalka.
V Talinu pozdravlja nas
nemo Rusalka,
straža grobišča
teh mokrih grobov...

Drdrajo vozovi...
zelene doline,
vasi razvaline...,
le kaj si moj krov?

Me še li čakaš?
Osamljen, ubog
z domačo besedo?
Ostale razume
le z bičem govedo,
te tujce okrog...

Judovsko dekle

Janez Pernat,

(glej spredaj).
Besedilo je nastalo marca 1944 na vožnji proti lipaji (Libau). V vojaškem pristanišču ob zaledenem morju so delale Židinke – prenašale so tračnice. Ena od njih je avtorja prosila za kruh in vodo in mu povedala, kako jih mučijo. Tipkopisni zapis besedila hrani avtor. SM 2453.

Kdo zalo si temnooko dekle?
Kaj skrivaš pred mano boječe oči?
Mar v njih od bolesi se solza leskeče?

»Ne vprašuj me, kdo sem, vidiš moj znak.
Zaupam ti, ker si navaden vojak!
Mati me je branila, so jo ubili.
Oče nekje v taborišču zdihuje...
Mene pa vedno SS zasramuje...

Sem morala judovsko zvezdo prišiti.
S tovarišicami nosim železje težko.
Od veselja za vedno sem vzela slovo.
Veter od morja mi briše solze
in mi hladil vroče bo čelo...

Ko pa omagam, esesovski psi
me trgali bodo in lizali kri...
Veter bo odnesel pepel moj med travo,
da bo zelenela v krvavi spomin...

Le eno mi željo, te prosim, izpolni,
daj mi siroti vsaj skorjico kruha
in vode, da omočim vsaj usta si suha.«

Domotožje

Janez Pernet,

(glej spredaj).
Besedilo je nastalo
l. 1944 v Parkini na
finsko-ruski meji, ko je
avtorja pogled na vojaško
pokopališče Lina-Hamari
spomnil na dom.
Tipkopišni zapis hrani
avtor v Bistrici v Podjuni.
SM 2454.

Ko križe mrtvih mrak zagrne...,
v zvezde uprt je moj pogled...
Če ena v kozmos se utrne...,
trpin zapustil je ta svet...

Močnejša si ti, domovina,
kjer dom si moj, kjer naš je cvet.
Najdražja moja imovina...
Slovenski narod mi je svet...

In misli mi razpnejo krila,
tja v vas domačo čez vode...
me žene domotožja sila...
Tja išče... žalostno srce...

Tam dom si moj, spomin mladosti,
brezskrbnih mladih, srečnih dni...
Tu naj pokopljem vse skrivnosti –
to v srcu vedno me skeli...

Rdeča zarja... Kri na dlani,
žvižg granat, razbitih skal.
Mrtvi me vabijo: Ostani...
pri nas svoj tek si dokončal...!

Ravnina

Karel Starc, r. l. 1920
v Mariboru, pred vojno
študent Filozofske fakultete
v Ljubljani, leta 1942
zaposlen na Dunaju v
uradu neke avkcijske
družbe, od maja do
avgusta 1942 v zaporu,
zatem prisilno mobiliziran
v nemško vojsko, spomladi
1943 poslan na rusko
fronto. Ostala je vest
o njegovem prebegu na
rusko stran avgusta 1943,
nakar je za njim izginila
vsaka sled. Starčeva
rokopisna zapuščina je
razmeroma obsežna
(vmes je tudi vojaški notes
s pesmimi) in o njej kot o
njegovem življenju pivi
natančneje poročila France
Pibernik v knjigi Slovenski
dunajski krog 1941–1945,
Ljubljana 1991, kjer je
natisnjena tudi pričujoča
pesem. Nastala je na ruski
fronti l. 1943. K. Starc je
pesnil tudi v nemščini.

Kot dlan je s črtami razrita
in ceste križajo se v njej,
pripiha vlak, zaspano enoglasno
kolesa odhite nekam naprej.

Zvečer je kot s krvjo polita,
ko sonce potopi se v njo,
ponoči zvezde sijajo v njej jasno
in človek ve: tu je lepo.

Ravnina neizmerna in globoka
tam daleč, kjer se te nebo dotika,
tam, kjer je konec mojih sanj,

bo poleg bistrega potoka
iz zemlje rasla nežna trepetlika,
pod njo bo grob in v njem bom pokopan.

Nemi kriki

Miha Klinar,

21-letni abiturient, prisilno mobiliziran v nemški vojski. Besedilo je nastalo septembra 1943 v lendshutu na Bavarskem v kasarni. Tipkopol besedila hrani avtor. SM 1195.

Veter odnaša
tožbe in vzdihe,
neme in tihe,
zagozdene v molk,
kot da vse v duši
v smrt se mi ruši,
pa bi kričal in tožil,
tožil in tulil
kot ranjeni volk.

Vojni pastel

Miha Klinar,

(glej spredaj).
Besedilo je nastalo pozno jeseni 1943 nekje v Rusiji. Tipkopol hrani avtor. SM 499.

Mrtvo je zimsko jutro.
V sivino pišem vrstice.

Sivo nebo nad ravnino.
Vrane edine ptice.

Vrane edine ptice
vohajo mrhovino.

Kljubovanje zli usodi

Miha Klinar,

(glej spredaj).
Besedilo je nastalo jeseni 1943 v Hersonu v južni Ukrajini na fronti. Tipkopol besedila hrani avtor. SM 71.

Če se zgubim,
naj kruha srca splesni!
Izpljuni me,
če tu postanem gnil.
Zavrzi me,
če zanje se bom bil.
Naj luč ugasne mi
za vekomaj,
naj me pogoltne
večna noč prsti,
če bom pozabil,
kar sem bil do zdaj.

Brezup

Miha Klinar,

(glej spredaj).

Besedilo je nastalo
decembra 1943 v
Simferopolu na Krimu v
bolnišnici, kjer je ob
ranjenem avtorju umrl neki
Slovak. Tipkopis besedila
hrani avtor.
SM 997.

Staro golo drevo.
Luč z okostenelo dlanjo
trka po zasopli šipi.

Nekje nekdo
nemo strmi v temo.

V srcu poslednji kriki.
In za kriki
mir pokopališča.

Spoznanje

Miha Klinar,

(glej spredaj).

Besedilo je nastalo
decembra 1943 v
Simferopolu na Krimu v
bolnišnici. Tipkopis hrani
avtor.
SM 712.

Osuti listi
ne ozelenijo.
Odcveteli cveti
ne vzcvetijo.

Ljubezen mrtva
se ne vrne.

Zvezda umre,
ko se utrne.

Jesen

Jože Šmit,

21–23-letni študent
gozdarstva na Dunaju,
prisilno mobiliziran v
nemško vojsko, od koder
se mu je po zavezniški
invaziji posrečilo
pobegniti, prek Anglije in
Italije se je priključil
jugoslovanskim
prekomorskim brigadam.
Besedilo je nastalo
I. 1943 v Franciji, ko je
bil avtor nemški vojak.
Objavljeno je po vojni v
njegovi zbirki Lirična
postila, 1965, str. 75.
Gu 71.

Ko so noči vse svetle še in tople,
a smrtni vonji s košenic
že legajo na prsi ptic,
da še med spanjem begajo zasople,

se spomnim tudi jaz na potovanje,
na beg od vsega, kar stari,
na večne rože, ki jih ni,
na kraje, kjer resnične so vse sanje.

A v jutru, ko odpravlja se že jata,
ko v zarji ptičja krila že vsa zlata
bleste razprta od vetrov,

zaman razpeti skušam svoja krila
in duša mi je težka, kot napila
bi se brezupa iz grobov.

November

Jože Šmit,

(glej spredaj).
Besedilo je nastalo konec
I. 1943 v Franciji.
Objavljeno je po vojni v
avtorjevi pesniški zbirki
Lirična postila, 1965,
str. 72.
Gu 70.

Ni več jesen, a zima ni še
in svet ni ne tako in ne tako,
kakor da čas sam sebe išče,
a vedno bolj pogreza se v meglo.

In vse je mirneje in tiše,
kakor da vsak nastavljal bi uho
peresu trudnemu, ki piše
o néčem, kar nikdar ne bo.

Nekdo prihaja, a ga ni še,
medvladje kruto lega na zemljó,
zdaj šel lahko bi na morišče
in mi življenja žal bi ne bilo.

Prišel je iz Rusije

Jože Šmit,

(glej spredaj).

Besedilo je nastalo leta
1943 ali 1944 v Franciji.

Objavljeno je po vojni v
avtorjevi zbirki lirika časa,
1965, str. 39.

Gu 46.

Prišel je iz Rusije,
kjer je pobil tri tisoč ljudi.

Zdaj mu bo
tristo francoskih deklet
grelo premrlo telo
in mu bo
tristo slovenskih fantov
služilo za pse.

Major von Schönbeck.
Da, to je on.
In nosi viteški križ.

Londonski sonetje

Jože Šmit,

(glej spredaj).

Ciklus je nastal jeseni
1944 v Londonu, ko je
avtor čakal na odhod v
Italijo. Tipkopolis hrani
doma.

Sc G 290, Gu 3.

I

Pomagaj, žena, v srcu zatajiti
spoznanje, ki je težje kot zločin,
da sem zemljé nevreden, bloden sin,
ker več ne znam brezstrastno je ljubiti.

Čemu sem moral se iz nje roditi,
sprejeti nase težo kamenin,
sladkost plodov, opojnost njenih vin
in pesem, ki jo moram v svet nositi?

O Štajerska, dežela mojih trt,
kako sem truden, prašen od poti
in ves z usodo svojih bratov sprt!

Razpraskal bi ti grudi do krvi
in pil iz njih življenje ali smrt
kakor žival, predana črni sli...

II

Pomagaj, žena, zbrati mi moči,
ki sem jih na razpotjih razsejal,
da ne bi praznih, uvelih rok ostal,
ko spet se snidem z dobrimi stvarmi.

Podpri me v srcu, sprejmi me domov,
kjer čakajo me bratje in sestre,
da stopil bom spokojno spet med nje
z razkrošnostjo ljubezni in darov.

Pokazal ti bom zibko svojih sanj
in uro, ki na steni še budi
človeka k delu in na pot iskanj.

In mati čaka s sivimi lasmi,
šepetajoč molitve tihe sanj,
ki vsak dan se na novo pogubi.

III

Pomagaj, žena, k sreči mi nazaj,
ki je pastirski ogenj, vrisk in spev,
mladiko vrbovo mi omehčaj,
da jo bom spet pojočo v roke vzel.

Približaj mi zvonkljanje krotkih čred
in sedi z mano v mah dišečih trav,
zastrl z rokó mamečo luč daljav,
ki v njih bridkost še vedno sem ujet.

Bodiva drug pri drugem spet doma,
deliva si gostinsko sol in kruh
in vrč in blagoslov, ki šepeta

z ognjišča ga očetov naših duh
za mir in za predan utrip srca,
za plodnost ur zavitih v jadro sna.

IV

Pomagaj, žena, mi spoznati čas,
ki so neurja mu zmedla tek,
da bom prevpil šumenje temnih rek
in viher, ki prihajajo med nas.

Naj bom močan kakor planinski bor,
ki se vetrovom blazen krohota
in trga jim peroti brez srca,
potiskajoč jih čez grebene gor.

Vsi bodo onemogli, jaz bom čil
šumel v daljave, v vrhu ves košat,
sejalec večno mladih svojih sil.

In naj bom v tebi kot nekoč bogat,
naj te ogrnem z bleskom svojih kril
in naj s teboj spočnem svoj prvi sad.

V

Pomagaj, žena, mi izprati sled
krvi, ki se med brati je prelila,
da več ne bo po maščevanju vpila,
zastrupljajoč mi sen in vrč in jed

in tebe, moje duše beli cvet,
ki ti je liste temno obrobila,
zemljó, ki jo je grenka prepojila
in čas, skozi usta deteta preklet...

V studencu čiste zajmiva vodé
in zlijva na krvi jo kaplje črne,
da se v razpoke zemlje precede.

In spet stvarem lepota se povrne,
iztrgana iz svetlih brazd dobrav,
ki jih bo moj prešerni vrisk oral.

O Dob moj...

Koroški Slovenec in danes znani pisatelj **Janko Messner** je pričujoče stihe napisal kot dvaindvajsetletni po sili vojak nemške vojske (topničar računar) 10. okt. 1942 v Blois sur Loire v Franciji pred odhodom na Sicilijo, kot je razvidno iz njegovega ohranjenega notesa. Besedilo je ubrano po Prešernovem sonetu O Vrba ... in priklicuje v spomin Messnerjevo rojstno vas Dob pri Pliberku. Sam komentira besedilo takole: "Prešeren Akademске založbe v Ljubljani, 1939, tista znamenita rdeča žepna knjižica, me je spremljala skozi vso Hitlerjevo agresivno vojno; učil in naučil sem se njegove Sonete nesreče na izust... tako da sem ga čutil do zadnjega živčnega vlakenca..."

O Dob moj, svet' Boštjan, o tla domača!
Kdaj vrnem se s krvavega poleta
sovraga »führerja« – pošast prekleta
nas jaha v smrt, Slovani smo mu tarča!

Le eno ne: za vraga tu umreti;
saj nisi me za tako smrt rodila,
uboga mati, raje b' me spovila,
prihranila gorjé mi doživeti!

J. Dinan, 10. 10. 42

IZ TUJIH ENOT 6

Prevod

Kraguljčki

Izvirno rusko besedilo je delo pesnika

I. Makarova iz druge

polovice prejšnjega stoletja. V času med vojnoma je besedilo v slovenščino prevedel zamejski pesnik Štefan Tonkli-Sejavec, nekaj ritmičnih popravkov je dodal Tine Debeljak.

Po ruskih napevih ga je uglasbil Lojze Bratuž, ki so ga fašisti nekaj let pred vojno zastrupili. Podgorski fantje so umirajočemu skladatelju in pevovodji še enkrat zapeli pesem o kraguljčkih. Besedilo se je po Tolminskem in Bovškem širilo v rokopisnih prepisih. Dva hrani Muzej za Tolminsko, inv. št. 702, enega pa v zvezku pesmi, nastalem v zaporu v Frischetu, Ana Kavčič. Objavljeno je bilo v Naši zvezdi, št. 7, 25. 4. 1945, str. 28. Bo 82, var. 82 A, 82 B, Re 462.

Monotono pojejo kraguljčki,
prah po cesti dviga se lahak,
z njim otožno tja po ravnem polju
spev voznikov trepeče mehak.
Joj, kako otožna je ta pesem,
poln ganotja njen domači zvok,
še v osrčju mojem ogenj vnema,
ki zagrnil ga je mrak globok.

Drugi mi spomin noči zdaj drami
šum domačih logov, vonj poljan
in oči, ki davno so usahnile,
polne so vročih, žgočih solza.
Monotono pojejo kraguljčki,
rahlo spremlja jih odmev dobrov,
pesem je voznikova zamrla,
pot gre moja v nedogled daljav.

Izid četrte in hkrati zadnje knjige zbirke **Slovensko pesništvo upora 1941–1945** je priložnost, ki omogoča razgled čez celoto tega pojava ne glede na to, da bo za končno presojo stvari potrebna še vrsta raziskav. Vse štiri knjige skupaj prinašajo okoli 2300 besedil, kar pomeni približno petino gradiva, zbranega v okviru raziskovalnega projekta seminarja za slovensko književnost Filozofske fakultete v Ljubljani.^{*} Izbira je opravljena tako, da poskuša predstaviti vse značilnejše pojave tega pesništva in je dovolj zanesljiva podlaga za razmišljanje in sklepanje o celoti.

Ime in nastanek

Če na to slovensko pesništvo, ki je danes že oddaljen in zgodovinski pojav, pogledamo s širšega, mednarodnega vidika, gre za tako imenovano "pesništvo odpora" ("poetry of resistance"), ki je nastajalo med drugo svetovno vojno znotraj evropskih odporiških gibanj zoper nacistično in fašistično okupacijo. V tem širokem, posploševalnem okviru pa ima tudi svoj močno poseben značaj, tako da se na Slovenskem uporablja zanj tudi ime "pesništvo upora" ali "narodnoosvobodilno pesništvo". Določale so ga posebne okoliščine okupacije in poseben način upora ali odpora zoper njo.

Slovensko ozemlje so aprila 1941 ob naglem vojnem porazu kraljevine Jugoslavije, katere del je bilo, zasedle nemške, italijanske in madžarske okupacijske sile. S strogo zavarovanimi mejami je bilo razkosa. io na tri dele, vsak med njimi pa podvržen nekoliko drugačnemu, vendar v vsakem primeru sistematičnemu terorju. Do tu so stvari primerljive z okupacijskimi režimi v drugih med vojno zasedenih evropskih deželah. V nečem bistvenem pa je bil slovenski primer drugačen: v nacističnem in fašističnem konceptu nove Evrope so bili Slovenci kot narod obsojeni na likvidacijo, na izbris z zemljevida evropskih narodov. Nemške okupacijske oblasti (in podobno madžarske) so to pokazale takoj in naravnost: z odstranitvijo slovenskega jezika iz javne rabe, z ukinitvijo slovenskih šol in kulturnih ustanov, z zaprtjem in uničenjem slovenskih knjižnic, z načrtovano in že začeto veliko preselitvijo Slovencev na tuje, skratka s celo vrsto ukrepov, ki so razločno napovedali temeljito etnično čiščenje zasedenega prostora. Italijanski okupacijski režim je bil bolj taktičen in dolgoročen, ob vsem svojem nasilju je dopuščal navidezno kulturno avtonomijo s slovenskim jezikom in šolstvom, vendar z nič manj uničevalnim končnim namenom etničnega očiščenja tako imenovane Ljubljanske Province. Prav ta vnaprejšnja obsojenost Slovencev na nacionalni

^{*} Projekt je bil del širšega raziskovalnega programa Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani (**Kulturna ustvarjalnost na Slovenskem**, vodja prof. dr. Nace Šumi), pri njem je v letih 1971 do 1986 pod mojim mentorstvom sodelovalo 53 študentov s seminarskimi deli in strokovni sodelavki Marija Stanonik in Irena Novak-Popov. Slednja je z delom nadaljevala tudi pri redakciji, komentarjih in korekturi vseh štirih knjig. Pri zbiranju gradiva je pomagala tudi sekcija Slavističnega društva Slovenije in mnoge druge ustanove ter posamezniki iz Slovenije in zamejstva (natančnejši podatki so v prvi knjigi na str. 4). Projekt je bil dokončan l. 1986, ko so bile vse štiri knjige pripravljene za tatis. Prva knjiga je izšla l. 1987 pri Mladinski knjigi, nakar je bila zbirka odstranjena s programa. Sledil je zastoj. Sredi naslednjega desetletja je zbirko prevzela Dolenjska založba in njenemu uredniku Franciju Šaliju je uspelo v letih 1995, 1996 in 1997 izdati naslednje tri knjige.

pogin, kar je bilo mislečim ljudem znano od vsega začetka, je bila posebnost slovenskega položaja ob razpadu skupne jugoslovanske države. Edvard Kocbek, vodilna osebnost prenovljene slovenske katoliške kulture, je svojo odločitev za radikalno rezistenco, čeprav so jo vodili komunisti, utemeljil takole: "Vsakdo med nami se mora zamisliti, kadar dožene, da je Hitler poleg Judov le še Slovence obsodil na smrt in jih hotel uničiti in jim odvzeti ozemlje, čeprav je vsem drugim narodom, Hrvatom in Srbom, Čehom in Slovakom, Poljakom in Ukrajincem, Dancem, Norvežanom in Nizozemcem in drugim določil svojo obliko nekakšne narodnosti."¹ Za Slovence je nastal nov, v političnem in psihološkem smislu katastrofalen položaj. Sredi kulturno razvite srednjeevropske civilizacije 20. stoletja, v kateri so živeli in bili kot narod že konstituirani, jim je bila s strani dveh najmočnejših evropskih vojaških sil vsiljena usoda izginotja. Pritisk ogroženosti je bil popoln, tako da je brisal mejo med usodo nacionalne in osebne identitete. Vprašanje preživetja celote je postalo tudi vprašanje preživetja posameznika in vzdržljivost posameznika je bila speta z vzdržljivostjo narodne skupnosti. In tu je bil najgloblji razlog, da je bil upor zoper okupatorja na Slovenskem tako nagel, množičen in dobro organiziran v vojaškem, političnem in ne nazadnje tudi v kulturnem smislu. Še nikoli v svoji zgodovini ta mali evropski narod ni zbral toliko telesnih in moralnih moči v boju za preživetje in jih osredinil v tvegan, radikalen upor. Tokrat sta globinski strah in iz njega izvirajoči pogum zajela vse sloje naroda in jih usmerjala v rezistenco na prvinski in hkrati ostro ozaveščen način. In med prvimi tudi ustvarjalce kulture, vodilne pesnike, pisatelje in kritike, umetnike in znanstvenike. To, da so slovenski osvobodilni boj organizirali in vodili komunisti, ker so to edini znali in zmogli, takrat ni bilo najbolj pomembno. Niti za tiste intelektualne kroge, ki so bili komunizmu samemu tuji ali celo nenaklonjeni. Pri tem je treba upoštevati okoliščino, da je bila volja do socialne preobrazbe družbe tudi pri teh udeležencih odpora tako rekoč splošna, čeprav so jo programsko definirali predvsem komunisti in jo postopoma usmerjali v svoj prevzem oblasti. Tudi povezanost osvobodilnega boja v širše jugoslovansko dogajanje je bila takrat samoumevna, obenem pa utrjena z obeti nove, federativno urejene demokratične Jugoslavije z enakopravnim položajem vseh njenih narodov.

Druga in nasprotna možnost slovenskega preživetja se je ponujala v kolaboraciji, ki pa je bila s strani okupatorja zamejena v brezpogojno, totalno sodelovanje v vojaškem, političnem in ideološkem smislu. Njena moralna motivacija se je opirala na obrambo vere, na fundamentalni antikomunizem in na deformacije, do kakršnih je prihajalo z nekaterimi skrajnimi ali nenadziranimi dejanji na strani rezistence. Njen literarni krog je bil razmeroma ozek in v duhovnem pogledu globinsko depresiven. Njegovi najvidnejši pesniški imeni sta **France Balantič** (1921–1943) in **Ivan Hribovšek** (1923–1945), oba tragični žrtvi obračunavanja s kolaboracijo. V političnem smislu je bila odločitev za kolaboracijo brez prave perspektive. Že med vojno ni bilo težko predvideti, da njen konec ne more biti dober: Hitlerjeva zmaga ji ne bi prinesla zahvale, niti daljšega preživetja ne; njegov poraz pa bi ji naložil krivdo z druge, zmagovite strani. Račun se je v resnici iztekel do kraja strašno, v poboju domobranskih enot, ki so jih zavezniki poslali iz emigracije v Avstriji nazaj v domovino. Celo za politične cinike, ki jih sicer med Slovenci ni bilo veliko, je bila med vojno odločitev za rezistenco razumna. Ravнала se je po notranjem čutu, ki bi ga lahko prevedli v geslo: "Bolje s hudičem v svobodo, kot z belcebubom v smrt!"

Globinska motivacija Slovenskega pesništva upora je bila najprej in v prvi vrsti nacionalno eksistencialna, izhajajoča iz spoja osebne in narodove ogroženosti. Tej motivaciji se je pridružila in ji sledila socialna, ki je izhajala iz prav tako prvinskih potreb po temeljiti preobrazbi močno propadle nekdanje jugoslovanske meščanske družbe. Strankarska, lahko bi ji rekli partijska motivacija je v tem pesništvu pravzaprav najmanj navzoča, čeprav je mestoma zelo neposredna in radikalna. Ta motivacijska shema celote nam pove, da je tako velika količina slovenskega pesništva odpora, zapisanega v vseh družbenih slojih – še tri desetletja po vojni je bilo mogoče zbrati okoli 12000 besedil – lahko nastala samo ob nekem resnično skupnem notranjem pretresu, ki je daleč presegel meje strankarskega načrtovanja upora ali revolucije. Z njim se je splošni pretres samo ujel v neizogibno zavezništvo in skupno akcijsko voljo. Ta pa spričo okupatorjevih metod in metod kolaboracije ni mogla biti drugačna kot radikalna, v nekem smislu totalitarna, če je hotela vzdržati.

Pri razmisleku o razlogih, ki so privedli do tako nenavadno razširjenega pojava pesnjenja znotraj slovenske rezistence, pa je treba upoštevati tudi neko posebno slovstveno tradicijo. Zgodovinar Bogo Grafenauer je Slovence imenoval "jezikovni narod" in s tem povedal, da gre za brezdržavni narod, ki se je dolgo časa potrjeval in konstituiral predvsem v svojem jeziku in književnosti, ta sta mu nadomeščala druge še nedosegljive nacionalne institucije. In res je, da je ena izmed temeljnih tipoloških lastnosti slovenske književnosti vse od njenih začetkov naprej in skozi nekaj stoletij ideja narodne uveljavitve in obrambe. Tudi vsa šolska izobrazba je privzgojila trden vtis, da so slovenski pesniki in pisatelji najprej in predvsem ohranjevalci jezika in naroda, že od nekdaj najbolj učinkoviti izpovedovalci njegove pravice do prostosti. In poseg po verzificirani, pesniški besedi je v danih razmerah znova postal znamenje narodnega ter osebnega vztrajanja. Že odmaknjeni in v nekem smislu arhaični slovenski mit pesnjenja, mit 18. in 19. stoletja je spet zafunkcioniral in prodril v kolektivno zavest. Pesnjenje se je znova razlilo čez meje literature, postalo je del boja in preživetja. Ta pojav lahko v zelo elementarni obliki najdemo med primorskimi Slovenci pod Italijo že v dvajsetih letih, ko so se – prvi v Evropi – organizirano in z orožjem uprli fašizmu. **Pino Tomažič**, trinajstletni dijak – pozneje, na drugem tržaškem procesu obsojen na smrt in ustreljen na Opčinah 15. decembra 1941 – je maja 1928 zapisal stihe:

Če so nam že vzeli svobodo,
nam pesmi ne morejo vzeti,
če več zatirali nas bodo,
več bomo morali peti!

Pesmi je dal naslov **Naša pesem in naša svoboda**. Njen še otroški rokopis, ki pa pove nekaj zelo neotroškega, hrani Narodna in študijska knjižnica v Trstu. Pesništvo slovenske rezistence se v resnici začinja že pred vojno v odporu primorskih Slovencev zoper italijanski fašizem in z njihovo skrivno organizacijo TIGR, ki je na surovi genocid prva odgovorila z orožjem.

Izbor iz zelo obsežnega gradiva zbranih pesmi je v pričujočih štirih knjigah razporejen po različnih okoljih odpora.

Na prvem mestu so **partizanske pesmi**, ki se jih je ohranilo največ in kažejo na glavno jedro slovenskega odpora v letih 1941 do 1945. Tudi v naši zbirki zavzemajo največ prostora, prvi dve knjigi v skupnem obsegu 1246 strani. Napisali so jih pripadniki partizanskih vojaških enot in aktivisti ilegalci ter člani različnih ustanov na začasno ali trajneje osvobojenem partizanskem ozemlju. Pesmi so zbrane iz vseh slovenskih pokrajin pa tudi iz slovenskega zamejstva v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. Avtorji so iz vseh družbenih slojev, nešteti poklicev in najrazličnejših starosti, tudi otroci. Žensk je presenetljivo veliko, mnogo več kot v razmerah normalnega literarnega življenja pred vojno in po njej. Temeljno načelo naše izbire besedil pa je: zajeti vse stopnje pisne in literarne kulture, od najnižje do najvišje, to se pravi od docela neuke pa mimo amaterske do profesionalne in vrhunske. Zaporedje besedil je urejeno tako, da glavna črta razdelkov (od 1 do 5) poteka od neznanega k znanemu, literarno uveljavljenemu.

Med vojno sta bila najbolj znana partizanska pesnika **Matej Bor** (Vladimir Pavšič, 1912–1993) in **Kajuh** (Karel Destovnik, 1922–1944), ki sta tudi v literarni zgodovini obveljala za reprezentanta partizanske poezije. Zelo glasno uvodno intonacijo je partizanski liriki dala Borova zbirka **Previharimo viharje**. Napisana je bila decembra 1941 in je najprej izšla v ciklostilni obliki, februarja 1942 pa v tiskani, lepo opremljeni žepni knjižni izdaji v 5000 izvodih. V izredno težkih razmerah jo je natisnila ilegalna tiskarna v okolici Ljubljane, ki je bila že vsa obdana z bodečo žico in je bila takrat najbolj terorizirano mesto okupirane Evrope. Ilustracije za zbirko je izdelal slikar **Niko Pirnat**, toda na poti v tiskarno so propadle. Aktivist, ki jih je nosil, je srečal italijansko patroljo in jih naglo potaknil v sneg, kjer jih potem niso več našli. Knjižica pesmi je izšla tudi bibliofilsko, vezana v usnje in z zlato obrezo. Zbirko je izdalo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, cena je bila navedena v italijanskih lirah, nemških markah in madžarskih pengih, kar je pomenilo, da so namenjene celotni z okupacijo razkosani Sloveniji. Tudi Kajuhove **Pesmi** so izšle v izjemnih okoliščinah: novembra 1943 v 38 ciklostilnih izvodih, med nemško ofenzivo, na pohodu XIV. divizije in njene kulturniške skupine, ki jo je vodil pesnik. Naslovno stran je izdelal slikar **Janez Weiss-Belač**. Kot je Borovo geslo "Previharimo viharje, prepošastimo pošast!" poezijo upora zaznamovalo s skrajno radikalno in revolucijsko noto, so Kajuhove pesmi odločnemu uporništvu dodale tudi intimnejša lirski doživetja. Že bežen zaris poetike dveh takrat vodilnih pesnikov partizanstva bi moral potegniti črto, ki bi potekala od slovenske ljudske pesniške tradicije mimo domače romantične in realistične klasike pa tja do moderne retorike Majakovskega. Od pesnic je med partizani postala najbolj znana **Vida Brest** (Maja Peterlin, 1925–1985) s svojo preprostejšo opisno in pripovedno liriko.

Najbolj popularne pa so bile med vojno in še dolgo po njej péte pesmi takrat še anonimnega "partizana **Cirila**" (**Mitje Ribičiča**, 1919). Poiskale so stik z domačo ljudsko tradicijo, hkrati pa so se navezovala na melodije in besedila ruske, španske in nemške revolucionarne poezije. Med najbolj znanimi in razširjenimi so bile: **Na oknu**, **Počiva jezero**, **V mraku gozda ob tabornem ognju**, **Pikapolonca** in še nekatere druge. Veliko popularnost so doživele tudi péte pesmi **Milana Apiha** (1906–1992), ki jih je med partizane prinesel iz predvojnih

zaporov političnih internirancev. Od tam sta prišli znamenita **Bilečanka** in **Nabrusimo kose**. Neke vrste ljudski ali polljudski pesnik **Ludvik Kukavica**, 34-letni zidar, je na predlogah starejših besedil napisal vrsto pesmi, ki so prav tako postale zelo znane in so besedila pri izvajanju doživljala tudi spremembe. Take so na primer **Partizanska žena** (**Za vasjo je čredo pasla**, po Silviju Sardenku), **Tam na Pugled gori** (po stari slovaški) ali **Primorski partizan** (**Po hribih jaz okrog blodim**, po ciganski). Tudi med anonimnimi pesmimi, kjer avtorji sploh niso znani, je mnogo takih, ki so, seveda ob napevih, postale splošno znane. Na primer: **Kosec koso brusi**, ki je nastala še pred vojno v Društvu slovenskih fantov in deklet; **Mi smo ubežniki**, ki je prav tako nastala pred vojno med primorskimi emigranti; **Svobodna Slovenija** (**Slovenci kremeniti...**, ki ima svoj izvor v pesmi ilindenske vstaje); **Hej Slovenci** (kdaj bo konec našega trpljenja), tudi še pred vojna ljudskofrontovska pesem; **V hostah teh smo doma**; **Poj karabinka**; ali priredbe ljudskih, kot je bila zelo znana **Dekle na vrtu rože nabira** z več variantami, tudi parodistično; ali **Moj fantič je prijezdil** in mnogo drugih z napevi vred. Na tem mestu bi bila potrebna tudi posebna obravnava uglasbitev partizanskih pesmi in delo, ki so ga pri tem opravili partizanski skladatelji, kot so bili **Marjan Kozina**, **Karel Pahor**, **Pavel Šivic**, **Rado Simoniti**, **Radovan Gobec**, **Bojan Adamič**, **Ciril Cvetko**, **Makso Pirnik**, **Janez Kuhar** in drugi.

Ob to, najbolj popularno jedro partizanskega pesništva, ki je v sebi družilo obe vrsti pesnjenja, "profesionalno" in "amatersko", če uporabimo nekoliko poenostavljene označitve, pa lahko na eno in drugo stran razvrstimo še veliko število avtorjev. Nekateri med njimi so tudi postali zelo znani, drugi so pozornost vzbudili s posameznimi pesmimi, nekateri pa so bili spoznani šele po vojni.

Od znanih in najbolj znanih literarnih imen, ki so poleg že omenjenih **Mateja Bora** in **Kajuha** dala partizanstvu zelo viden pesniški delež, naj navedem – po generacijskem zaporedju od mlajših k starejšim – naslednja:

Ivan Minatti (1924), **France Kosmač** (1922–1974) **Peter Levec** (1923) **Miha Klinar** (1922–1983), **Jože Javoršek** (Jože Brejc 1920–1990), **Jože Šmit** (1922), **Dušan Mevlja** (1920), **Jože Udovič** (1912–1986), **Lev Svetek** (1914), **Smiljan Samec** (1912–1995), **Cvetko Zagorski** (1916), **Rado Bordon** (1915–1992), **Miran Jarc** (1900–1942), **Edvard Kocbek** (1904–1981), **Božo Vodušek** (1905–1978), **Tone Seliškar** (1900–1969), **Mile Klopčič** (1905–1984), **Ivan Rob** (1908–1943), **Milena Mohorič** (1905–1972), **Venceslav Winkler** (1907–1975), **Zoran Hudales** (1907).

Poleg teh literarno znanih imen prinaša naša zbirka še dolgo vrsto bolj ali manj neznanih in pozabljenih ali šele zdaj odkritih avtorjev, ki predstavljajo zelo velik del zbranega gradiva, vendar jih današnja literarna zgodovina ne vpisuje. Toda vmes so tudi posamezni primeri pesmi nadpovprečne kakovosti, ki marsikdaj konkurirajo znanim in uveljavljenim besedilom partizanske poezije. Gre tudi za pesnjenje, ki je pogostoma nastajalo daleč od ideoloških središč partizanske kulture, velikokrat sredi bojnih položajev samih in si je često našlo objavo v improviziranih glasilih vojaških enot. Zato so te pesmi včasih bolj prvinske, bolj osebne in bolj presenetljive tako v tematiki kot v jeziku. Med imeni, ki so danes bolj ali manj pozabljena, pa vendar vredna pozornosti in pomnjenja, so vsaj naslednja:

Andrej Pagon, kmet; **Tone Tratnik**, študent; **Milan Medvešek**, dijak; **Boris Globočnik**, kmet; **Evgen Cestnik**, mizar; **Vinko Šumrada**, trg. pomočnik; **Nada Dragan**, štud. medicine; **Rudi Robič**, delavec; **Tone Pipan**, slavist; **Janko Franci**,

dijak; **Marija Drnovšek**, pred. učiteljica; **Miro Kocijan**, študent; **Lojze Avsenak**, tajn. rudnika; **Ljuba Skornšek**, učit. glasbe; **Fani Okič**, dijakinja; **Milan Vrtačnik**, učitelj; **Tone Ivančič**, kmet; **Jože Serajnik**, kmet; **Rudolf Hlebš**, trgovec; **Pavla Leban**, bolničarka; **Albin Weingerl**, dijak; **Sergej Vošnjak**, dijak; **Janez Perovšek**, dijak; **Bogdan Osolnik**, štud. prava; **Oto Vrhunec**, mehanik; **Bogo Flander**, telegrafist; **Slavko Turk**, kmet; **Pavla Benedik**, kmečka delavka; **Lojze Šonc**, dijak; **Vanda Škodnik**, dijakinja; **Lado Kuster**, dijak; **Drago Makuc**, dijak; **Anton Felc**, štud. teologije; **Miran Beretič**, dijak; **Ciril Simonič**, dijak; **Rudi Uršič**, dijak; **Viktor Vodopivec**, dijak; **Bogomila Brecelj**, dijakinja; **Aleksander Peče**, mornar.

Z imeni bi lahko še dolgo nadaljevali in izbiro zanimivejših besedil razširili tudi na območje anonimnega pesništva.

Ne da bi se na tem mestu spuščali k natančnejšemu označevanju partizanskega pesništva, kaže vendarle opozoriti na neko njegovo morda najbolj vidno lastnost: v slovensko poezijo je prineslo nov uporniško bojeviti ton, kakršnega dotlej z redkimi izjemami ni bila vajena. Nova je tudi gverilsko-vojaška tematika, zapisana v neposrednem, ostrem, dinamičnem in verističnem slogu. Pesmi te vrste beremo na primer pri **Tonetu Tratniku**, **Milanu Medveščku**, **Mariji Drnovšek**, **Sergeju Vošnjaku**, **Tonetu Pipanu** ali **Miru Kocijanu**. Vendar je hkrati res in za partizansko pesništvo nekoliko presenetljivo, da so take pesmi razmeroma redke. Slike bojnih spopadov so ponavadi izrisane manj veristično, z razdaljo refleksije, in pogostejše se pesemski opisi in razpoloženja ustavljajo ob prizorih in položajih, ki so zunaj neposrednih vojaških spopadov, ob večnih pohodih in podobnem.

Da je pesnjenje med partizanstvom zavzelo tako nenavadno širino in pogostnost kot nikoli dotlej v zgodovini Slovencev, je več razlogov. Poleg že omenjenih globinskih motivacij je treba upoštevati še vrsto zunanjih okoliščin.

Med temi je bila na prvem mestu izredno močna organiziranost partizanskega ilegalnega tiska, ki je v vojaških in mnogih drugih glasilih omogočal tudi pesmim tako rekoč sprotno objavlanje. Naj zadošča nekaj podatkov. V času NOB je delovalo 173 partizanskih (razmnoževalnih) tehnik in 30 ilegalnih tiskarn. Bibliografija njihovih časopisov in periodik vsebuje 547 enot, knjig in brošur pa 830 (brez ponatisov)². Izšlo je tudi okoli 30 pesniških zbirk. Partizanske tiskarne so natisnile skupaj 1800 različnih tiskov v skupni nakladi skoraj 10 milijonov izvodov.³ **Partizanski dnevnik**, od junija 1944 glasilo Osvobodilne fronte za Primorsko in Gorenjsko, je bil s svojim rednim izhajanjem edinstven pojav ilegalnega dnevnika v okupirani Evropi. Pomnjenja vreden je primer, ko je partizanska tehnika Trilof v gorenjskih gorah pod Blegošem decembra 1944 v najtežjih pogojih izdala Prešernovo **Zdravljico** (ob stoletnici njenega nastanka) v naravnost razkošni opremi slikarja **Janeza Vidica** in arhitekta **Marijana Šorlija** v 1500 numeriranih bibliofilskih izvodih. Temu bi lahko rekli: nekakšen tiskarski čudež v kulturi dvojne evropske rezistence. K pisanju, objavljanju in tiskanju napisanega pa je veliko prispeval močan kulturni aktivizem, gojen v bojnih enotah in med aktivisti. Navezoval se je, kot rečeno, na tradicionalni slovenski mit pesnjenja kot narodnega odpora in potrjevanja.

Tako se je zgodilo, da je med slovenskimi partizani pisanje pesmi postalo na poseben način cenjeno početje, Nekakšna mentalna spremljava upora in boja za preživetje. Na ta pojav je postal pozoren pisatelj **Louis Adamič**, ko si je po končani vojni prišel iz ZDA ogledat staro domovino in njene ljudi. V delu **The**

Eagle and the Roots (Orel in korenine, 1952) je s simpatijo zabeležil drastično šalo, ki mu jo je pripovedoval neki borec: "Zelo razširjena je bila šala, da nisi pravi partizan, če nimaš orožja in streliva, če ne pišeš pesmi in če po tebi ne mrgoli uši."⁴ Ohranjeni so tudi dokumenti naravnost neverjetnega literarnega aktivizma. Na primer, v tedenskem poročilu 2. čete Škofjeloškega partizanskega odreda, datiranim z 11. septembrom 1944, beremo naslednje: "Ta teden sem izbral dva večera, ko je bilo navzočih večina tovarišev, da smo prečitali odlomke iz izbora recitacijskih tekstov 'Od Prešerna do danes'. Priključil sem tem kratko razlago, kaj je roman, povest, basen. Razčlenili smo tudi pesništvo in se seznanili z glavnimi oblikami pesmi, kot so sonet, balada, oda, poučna pesem in obravnavali smo tudi satiro. Povsod je bil dan tudi primer."⁵ Težko, da bi kje druge med partizani zasedene Evrope in v tako neposredni bližini nemških postojank, kot je operiral omenjeni odred, našli tako fantastičen primer nekakšnega literarnega seminarja. V partizanskih glasilih lahko tudi naletimo na nasvete za pisanje, ki vsem krvavim razmeram navkljub nadaljujejo tradicijo mentorskih kotičkov predvojnih literarnih glasil. Pojavljali so se celo polemični zapisi o tem, ali je boljša pesem z rimami ali brez njih.⁶ Prehod od vojaških in političnih vprašanj k literaturi je bil tudi v samem vodstvu gibanja nekaj navadnega in samoumevnega. V **Tovarišiji** (1949), Kocbekovem znamenitem partizanskem dnevniku, najdemo na primer pod datumom 23. julij 1942, ko je že divjala velika italijanska ofenziva, naslednji zapis: "Po seji (Izvršnega sveta) nas je ostalo nekaj v baraki, nadaljevali smo pogovor o slovstvu. Vidmar je podal izvirno definicijo slovstvenih področij: 'Lirika je dogodek v človeku, epika je človek v dogodku, dramatika je dogodek iz človeka...' Nato je podal svojo podobo slovstvenega ustvarjalca, ki nasprotuje aktualističnemu pojmovanju /.../. Njegovi stavki so povzročili burno diskusijo."⁷ Nekakšen uradni vrh je literarni aktivizem dosegel na pomlad 1944, ob triletnici Osvobodilne fronte, ko je Predsedstvo SNOS s posebno Okrožnico, datirano 20. aprila, objavilo tekmovalni razpis za vse panoge umetniškega ustvarjanja. Vmes je bil tudi razpis za najboljšo pesnitev, črtico, novelo, povest in dramo.⁸

Seveda je literarni aktivizem imel tudi svojo problematično stran, in to tembolj, čim bolj se je utrjevala oblastna struktura narodnoosvobodilnega gibanja in njegovega vodilnega političnega jedra. To se je vse očitneje dogajalo po **Dolomitski izjavi o enotnosti OF**, ki so jo februarja 1943 potrdile vse njene ustanovne skupine in se v prid partiji odrekle svoji lastni politiki. To dogajanje se je po svoje prenašalo tudi v poglede na partizansko pesništvo in ga poskušalo ožiti v ideološke meje agitpropa. Vrh so poskusi zoževanja dosegli prav ob uradnem razmahu literarnega aktivizma v prvih mesecih leta 1944 s pojavom, ki je dobil ime "partizanska breza", in sicer po neki značilni anekdoti, ki se je zgodila slikarjem. Šlo je za zgodbo o silovitem ugovoru nekega aktivista zoper slikanje tihožitij kot nečem, kar da je lahko samo zasebna in čustvena zadeva brez prave idejne vrednosti in teže. Igralka Vladoša Simčičeva je v svojih spominih nauk ukazujočega ideologa povzela takole: "Ne rečem, da ne bomo več slikali brez, toda te breze bodo morale biti narodnoosvobodilne breze. Na deblo bo morala biti prislonjena puška, breza bo prestreljena od rafala brzostrelke ali podobno."⁹ Anekdota ni bila nekaj naključnega, imela je svoje zaledje. V okrožnici Glavnega štaba slikarjem z dne 29. januarja 1944 je bilo zapisano navodilo: "Izključena so tihožitja in pokrajine, ki so jih navadno upodabljali malomeščanski umetniki."

Toda partizanski slikarji, pesniki in pisatelji so "teorijo breze" odločno zavrnil in Božidar Jakac je začel slikati tihožitja. Matej Bor, Filip Kalan, Josip Vidmar, France Mihelič, Mile Klopčič in drugi so obranili razumno smer in o neumnosti "smernic" prepričali tudi politike. Najbolj osebno pričevanje o včasih že skoraj tragičnem položaju partizanske poezije, ujete med nju svoje svobode in svoje vezanosti v boj, je zapustil **Jože Javoršek** v knjigi **Usoda poezije 1939–1949** (1970).

Sicer pa lahko ugotovimo, da "partizanska breza" na Slovenskem niti ni bila nekaj čisto novega in brez globlje mentalne tradicije. Zadošča, da pogledamo po spisih teologa in umetnostnega teoretika **Aleša Ušeničnika** iz leta 1916, pa bomo naleteli na podobne pomisleke zoper tihožitja. Ušeničnik piše: "Če umetnik nariše nekaj brez v jesenskih barvah, je slika lahko velika umetnina, a velika po visokem namenu gotovo ni."¹⁰ V obeh primerih, partijskem in klerikalnem je šlo v bistvu za isto, le z drugačnim slovarjem: za ideološko redukcijo umetnosti.

Toda kultura je bila leta 1944 med partizani že tako močna in samosvoja, da je niti takratni niti poznejši poskusi ideološkega pragmatizma niso mogli zares obvladati. Uhajala je nenehoma čez in po svoje. Zmaga "intimizma" kot izražanja osebne in drugačne note v umetnosti rezistence je bila prvič izbojevana že med bojem samim, prav ob partizanski brezi leta 1944, kar ni bilo brez pomena za naprej. Še več. Kot je v političnem dogajanju po **Dolomitski izjavi** prihajalo do vse tranejšie in poenotene partijske oblasti, tako si je partizanska kultura utirala pot v drugo smer, v notranjo prostost in liberalizacijo. Čeprav se to ni dogajalo brez zavor in zasukov nazaj. Vendar se je dogajalo in zato tudi povojni socialistični realizem v Sloveniji zase ni našel več pravih tal. Tudi partizanska poezija, ki je imela globoko in spontano eksistencialno zaledje, je pokazala še drugi del svoje moči za odpor. Izpričala je zmožnost prebijanja nove, idejne okupacije, ki je prihajala od znotraj, iz ideološkega jedra rezistence same.

V podnebje tega dogajanja spada **Borova** druga in pomembnejša zbirka **Pesmi**, ki so izšle poleti 1944 v Poljanski dolini na Gorenjskem. Prinesle so bolj umirjene, baladno zarisane in intimneje dojete slike partizanstva, vmes tudi ciklus **Ljubezen v viharju**. Toda ta Borova zbirka, ki je utrdila drugo fazo partizanske poezije, ni imela take sreče kot prva. V ilegalno tiskarno, skrito v gozdu nad vasjo Brode, so vdrli domobranc, zasegli pravkar natisnjeno zalogo zbirke in jo uničili, ostali so samo štirje izvodi.

Vendar ideološki nadzor nad partizansko poezijo kljub polomu "partizanske breze" in uveljavitvi liberalnih teženj ni ponehal. Vsaj dva vidnejša primera iz jeseni 1944 to razločno kažeta. Zgodilo se je, da niti vodstvo VII. korpusa niti Glavni štab nista bila pripravljena natisniti zanimive in natisa vsekakor vredne zbirke **Ko so rože cvetele**, ki jo je predložil belokranjski pesnik **Evgen Cestnik**. Poleg bojnih motivov je prinašala vrsto tesnobnih osebnih razpoloženj, ubranih tudi v religiozno smer. Prav tako vrhniški dijak **Janko Franci** z zbirko zelo osebne lirike pri Glavnem štabu ni mogel uspiti.

Razlogov za to, da velik del partizanskega pesništva med vojno ni prodr v javnost, je bilo seveda več in so bili različni, včasih predvsem zunanji. To bi veljalo za odlično liriko **Mihe Klinarja**, tudi v izrazu nenavadno, ki je nastala na avstrijskem Koroškem, v Ziljski dolini in njenih gorah v izredno težkih razmerah tamkajšnjega partizananja. Tako je zbirko **Mrtvi bataljon** lahko izdal šele po osvoboditvi leta 1945. Vendar pazljivejši pregled med vojno neobjavljenih in za natis

ustreznih besedil mnogih avtorjev pokaže, da so bili pogostoma razlogi v naravi besedil samih. Pretežno gre za pesmi, ki so bile zunaj norm, kakršne so postopoma obveljale za partizansko pesem in njeno vpreženost v osvobodilni boj. Tako so pesniški zapisi velikokrat ostali bolj ali manj zamolčani in spravljani "v predal", ki je bil takrat partizanski nahrbtnik ali kakšen skrivni kraj, in so vojno lahko prestali ali pa tudi ne. Čeprav je po drugi strani res tudi to, da so mnoga zelo osebna in samosvoja besedila, ki so bila daleč zunaj običajnega pojmovanja partizanske pesmi, razmeroma lahko našla pot v objavo. Sem sodi na primer del pomembne lirike **Leva Svetka**, ki je nastajala poleti in jeseni 1944 v Reziji in Benečiji na skrajnem zahodnem robu partizanskih pohodov in bila objavljena v tamkajšnjem listu **Matajur**.

Tudi po vojni ideološka kritika ni bila naklonjena vsakršni partizanski poeziji, ne glede na njeno literarno vrednost. Prvi močnejši sunek zoper zavore te vrste in zagon v prostost in širino pomeni šele Javorškova zbirka **Partizanska lirika** iz leta 1947, ki ni zlahka izšla. Drugi, mnogo daljnosežnejši premik je prinesla Kocbekova zbirka **Groza** leta 1963, zatem pa še razdelek pesmi **Pentagram** v njegovih **Zbranih pesmih** leta 1977. Oboje je razkrilo čisto nov, neznan in skrajno presenetljiv obraz slovenske partizanske lirike. Tudi pri **Jožetu Udoviču** je postopoma prihajal na dan neznan del njegovega pesnjenja.

Naša zbirka je tistemu pesništvu, ki med vojno ni prišlo do objav ali da je bilo objavljeno, pa ni prišlo do veljave – oboje lahko vključimo v "nekanonizirano partizansko pesništvo", če uporabimo izraz A. Flakerja – posvetila veliko pozornost. S tem seveda samo nadaljuje in stopnjuje postopen proces povojne recepcije, ki je pozornost vse bolj obračala k neznanemu in zamolčanemu, nekanoniziranemu delu partizanskega pesnjenja, medtem ko se je najbolj znani in popularni odmikal v ozadje in v zgodovino. Ta recepcijska inverzija, ki jo je prinesel čas, je čisto naravna, če jo postavimo ob splošni razvoj povojne književnosti in še posebej poezije. Tako je v Kocbekovi nenadoma odkriti partizanski liriki sodobni modernizem lahko odkril tudi samega sebe ali vsaj svoje zarodke.

Podobno razvojno črto recepcije bi lahko odkrili tudi v antologijah partizanskih pesmi. Prvi, ki se je globlje zamislil nad "brezimno" poezijo, nastajajočo med partizani, je bil pesnik Miran Jarc in dal je že leta 1942 tudi pobudo za njeno zbiranje.¹¹ Prvi širši izbor znanih pa tudi neznanih avtorjev je priredil **Mile Klopčič** in ga izdal v dveh zvezkih **Pesmi naših borcev** junija in julija 1944, pri čemer je močno razširil okvire tedaj kanoniziranega pesništva. Vrsto povojnih antologij, ki so bile sestavljene z literarnih ali glasbenih vidikov (**F. Kalan**, **C. Vipotnik**, **M. Mejak**, **T. Pavček**, **C. Zagorski**, **R. Hrovatin**, **R. Gobec**, **R. Simoniti**, **B. Gerlanc** in še kdo), je leta 1970 bistveno dopolnila antologija sistematičnega zbiralca **Črtomira Šinkovca** **Partizanska ljudska pesem**, ki je posegla v mnogo širše "ljudsko" zaledje tega pojava, vendar je izdaja ostala pri prvi knjigi. Pomemben premik k razgledovanju čez celoto pa pomeni knjiga **Viktorja Smoleja** **Slovstvo v letih vojne 1941–1945**, ki je izšla leta 1971 kot VII. knjiga **Matične Zgodovine slovenskega slovstva**. Vendar zelo velik del gradiva še ni prišel do obravnave.

Do nenaravne in nasilne zarez v dojemanju partizanskega pesništva je prišlo z menjavo političnega režima in demokratizacijo javnega življenja konec osemdesetih let. Partizanska pesem je bila poenačena s komunizmom in tako rekoč odstranjena iz javnosti. Tudi pred našo zbirko je bila takoj po izidu prve knjige leta 1987 postavljena rdeča luč, velika večina izvodov pa je v kratkem izginila neznano kam in je danes ni mogoče dobiti. Vendar splošna zapora parti-

zanskemu pesništvu ni bila samo v škodo. Odstranila je njeno pedagoško vsiljivost, ki je trajala desetletja, in naveličanost nad njenim ponavljanjem. Molk in razdalja odstranjata utrujenost z nje in čistita prostor za novo, neobremenjeno razmerje med nami in njo.

Zaledno pesništvo

To prinaša tretja knjiga naše zbirke, ki obsega blizu 600 strani. Nastajalo je večinoma v zalednem območju partizanstva med aktivisti ilegalci in drugimi sodelavci ali simpatizerji NOB. Seveda so meje med partizanskim in zalednim težko določljive, saj je osvobodilni boj z vsemi posledicami vred zajel celotno slovensko ozemlje, tudi v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, in segel od mestnih središč do zadnjih vasi in zaselkov, tako da zaledja v pravem pomenu besede ni bilo nikjer. Odmevi odpora pa so segli tudi med slovenske izseljence daleč po svetu, vse do Združenih držav (npr. **Ana Praček, Jack Tomšič**). Tudi personalne razmejitve med partizanskim in zalednim pesništvom niso enostavne, saj vrsta avtorjev spada na eno in drugo stran, pogostoma se je začelo v zaledju, nadaljevalo pa med partizani. Med njimi sta **Kajuh** in **Bor** in vrsta imen, ki smo jih navedli že med partizanskimi pesniki: **Miran Jarc, Tone Seliškar, Venceslav Winkler, Jože Javoršek, Peter Levec, Jože Šmit, Miha Klinar, Vida Brest, Ljuba Skornšek, Cvetko Zagorski, Janez Perovšek, Adolf Šinkovec, Bogdan Osolnik** in z imeni bi lahko še nadaljevali.

Kljub prepletenosti in podobnosti pojavov na obeh straneh pa je potrebno upoštevati drugačne, v splošnem bolj "civilne" okoliščine zaledne rezistence, ki je tudi njenemu pesništvu vtisnila nekatere razpoznavne posebnosti.

Prva opazna značilnost zaledne poezije odpora je ta, da so v njej seveda mnogo močnejše zastopani avtorji starejšega in srednjega rodu, najstarejša med njimi je pesnica **Kristina Šuler**, rojena še leta 1866. Vodilno mesto pa je pripadlo **Otonu Župančiču** (1878). S pesmijo **Pojte za menoj** (pozneje **Veš, poet, svoj dolg**), objavljeno 6. septembra 1941 v ilegalnem **Slovenskem poročevalcu**, je dal učinkovito pobudo in radikalni ton tudi partizanskemu pesništvu. Poleg Župančiča je uporniško pesnjenje zaledja zajelo veliko znanih, vidnih in tudi najvidnejših imen takratne slovenske poezije, pesnikov docela različnih nazorskih in literarnih usmeritev. Če generacijsko zaporedje tokrat obrnemo in začnemo s starejšimi, sodijo v široki tok rezistence avtorji:

Fran Eller (1873–1956), **Alojz Gradnik** (1882–1967), **Janko Samec** (1886–1945), **Lili Novy** (1885–1958), **Pavel Golia** (1887–1959), **Anton Novačan** (1887–1951), **Andrej Budal** (1889–1972), **Fran Albreht** (1889–1963), **Juš Kozak** (1892–1964), **Ludvik Zorzut** (1892–1977), **Igo Gruden** (1893–1948), **Fran Roš** (1898–1976), **Anton Vodnik** (1901–1965), **Milka Hartman** (1902–1997), **Vinko Košak** (1903–1942), **Alfonz Gspan** (1904–1977), **Maksa Samsa** (1904–1971), **Milena Mohorič** (1905–1972), **Leopold Stanek** (1908–), **Pavla Rovar** (1908), **Ljubka Šorli** (1910–1993), **Manko Golar** (1911–1988), **Tone Šifrer** (1911–1942), **Severin Šali** (1911–1992), **Cene Vipotnik** (1914–1972), **Bogomil Fatur** (1914–1990), **Ivan Čampa** (1914–1942), **Dušan Ludvik** (1914), **Marička Žnidaršič** (1914–1986), **Mimi Malenšek** (1919), **Mirko Mahnič** (1919), **Ada Škerl** (1924).

Med večjim številom literarno neznanih ali malo znanih avtorjev je v naši izdaji prišla do veljave tudi vrsta imen, ki zaradi kakovosti, zanimivosti ali izrazitosti svojih pesmi zaslužijo pozornost. To so:

Ana Gale, učiteljica; **Lojze Žabkar**, duhovnik; **Emil Gabrovšek**, pravnik; **Tihomila Dobravc**, štud. arhit.; **Pavla Medvešek**, uslužbenka; **Elka Drolc**, kmečko dekle; **Ivan Dodič**, učitelj; **Otilija Lešnik**, kmetica; **Blaž Mavrel**, kmet; **Lojze Rukli**, delavec; **Ivan Delpin**, duhovnik; **Valentin Poljanšek**, kmet; **Vera Pirc**, dijakinja; **Emil Vengust**, štud. med.; **Jože Tovornik**, dijak; **Marija Pučko**, dijakinja; **Lado Piščanc**, duhovnik; **Stane Novak**, profesor; **Aladin Lanc**, slikar; **Srečko Vatovec**, univ. asist.; **Janez Krhne**, gostilničar; **Kristina Gartner**, delavka; **Marinka Vidmar**, kmečko dekle; **Stanko Pahič**, dijak; **Asta Žnidaršič**, študentka; **Barbara Husič**, kmetica; **Maks Pevcin**, dijak; **Magda Stražišar**, kmečko dekle; **Ivan Vidali**, dijak; **Albin Čebular**, učitelj; **Francka Kranjec**, učiteljica; **Vanek Šiftar**, štud. prava; **Mira Glazer**, kmečko dekle; **Peter Hribar**; **Franc Sušnik**, profesor; **Viktorija Obid**, kmetica; **France Križanič**, dijak; **Bojan Ajdič**, učitelj; **Miloš Gregorčič**, dijak; **Ivana Čibej**, kmetica; **Valentin Haderlap**, pastir; **Anton Košca**, kmet.

Med anonimnimi pesmimi zaledja vzbujajo pozornost besedila, zapisana na Madžarskem med porabskimi Slovenci. To so pesmi iz domačega ustnega izročila ali pa so jih tja zanesli partizani in so se zrasle s tamkajšnjo pesniško folkloro.

Za zaledno pesništvo odpora je značilno tudi to, da je prihajalo do objav redkeje kot partizansko, ker je bil dostop do ilegalnih glasil težji ali pa zato, ker nekateri avtorji niso bili povezani s partizansko ilegalo. Tudi uglasbitve besedil so bile redke, tako da jim je bila najbolj zanesljiva pot k popularnosti v glavnem onemogočena. Zato je pretežni del gradiva spoznan šele po vojni, v veliki meri s to izdajo. Od partizanskega pa se to pesništvo loči tudi po tem, da v splošnem kaže večjo literarno urejenost in zbranost, ki jo je omogočila večja ali manjša civilna razdalja do neposrednega oboroženega boja, čeprav je bilo to pravilo v razmerah totalne rabsistence precej relativno. Tako na primer pri študentki **Tihomili Dobravc**, ki je živela v Ljubljani in je napisala vrsto zanimivih dokumentarnih pesniških slik okupiranega mesta, naletimo na postopke vizualne lirike, se pravi likovnega razporejanja stihov v simbolna sporočila (zaris čelade, kljukastega križa, ključa), torej na nekakšen "carmen fuguratum" sredi preproste lirike odpora.

Seveda pa je kljub vsem tem posebnostim treba reči, da se zelo velik del zalednega pesništva prekriva s partizanskem tako močno, da ju ni mogoče ločiti. In to velja za vse ravnine pesnjenja, od literarno zahtevnejše mimo amaterske do neuke. Globinska motivacija je bila v bistvu enaka. Pa tudi personalna povezanost med obema območjema odpora in pesnjenja je bila gosta.

Zavzema zelo velik del slovenskega pesništva odpora in je uvrščeno v četrto knjigo, ki obsega 600 strani, v njen prvi, najobsežnejši del. Količina zbranega gradiva preseneča in je razložljiva s silovito represijo, ki sta jo nad Slovenci izvajala fašizem in nacizem v letih okupacije 1941 do 1945. Skozi zapore in koncentracijska taborišča je šlo na deset in desettisoče Slovencev, tudi tistih, ki niso bili udeleženci ali sodelavci narodnoosvobodilnega boja, vmes mnogo žena, otrok in starih ljudi. Deportirane in požgane so bile cele vasi. Siloviti pritisk lagerskega uničevanja in ob njem duh neuničljivega odpora, ki je z novimi jetniki nenehoma prihajal iz domovine, je kljub obupnim razmeram vzdrževal voljo do vztrajanja in preživetja. Ena izmed kretenj notranjega vztrajanja pa je bilo tudi pisanje pesmi kljub smrtni nevarnosti, ki jo je pomenilo to početje. Kot ugotavljajo teoretiki evropske "lagerske poezije" in tudi avtorji sami je bilo pisanje nekakšen odziv od uničevalne resničnosti, psihološko preseganje neznosne danosti. Taka opažanja lahko beremo v spremnih besedah k znani večjezični antologiji dachauskega pesništva **Mein Schatten in Dachau** iz leta 1993.¹² Zanimivo je, da kar petino avtorjev mnogih narodnosti v tej knjigi zavzemajo Slovenci (8 od 41). In zelo vidni so tudi v francoski antologiji pesmi iz nacističnih taborišč (1933–1945) **La Foire à l'Homme**, ki je izšla v Parizu leta 1996.¹³ Za obe smo poslali gradivo iz našega arhiva. Toda za razliko od nemških taborišč, ki so bila po vojni razkrita in razglašena po vsem svetu, so italijanska, narejena predvsem za Slovence, ostala v glavnem zamolčana in vojni zločinci, ki so jih vodili, nekaznovani. Pričujoča izdaja prinaša ne le mnogo zanimivih pesemskih besedil s tega območja človeškega trpljenja in odpora, temveč tudi tehten dokument o razmeroma malo znanem italijanskem poglavju medvojnega etnocida.

Skozi policijske zapore in taborišča smrti so morali ljudje iz vseh slovenskih pokrajin in mest, vseh slojev, vseh spolov in vseh starosti. Zato so tudi pesmi zelo raznovrstne, podobno kot partizanske in zaledne. Zapisane so bile v domačih zaporih ali v taboriščih, razmeščenih daleč po okupirani Evropi, kar je razvidno iz komentarjev ob besedilih.

Med avtorji tega pesništva, ki je nastajalo kot izpoved osebnih izkušenj najhujše vrste, je kakšnih 30 bolj ali manj znanih literarnih imen, med njimi tudi pomembnejših in najbolj vidnih. Mnoga smo zapisali že med partizanskimi in zalednimi pesniki, vendar jim tudi ta del vojnih usod ni bil prihranjen, tako da gre tukaj prav tako za mnoge personalne povezave. Če naj razporedimo imena po starosti, so to: **Manica Koman** (1880–1961), **Fran Albreht** (1889–1963), **Igo Gruden** (1893–1948), **Vera Albreht** (1893–1971), **Jan Plestenjak** (1899–1947), **Anica Černejeva** (1900–1944), **Milka Hartman** (1902–1997), **Ludvik Mrzel** (1904–1971), **Mile Klopčič** (1905–1984), **Milena Mohorič** (1905–1972), **Venceslav Winkler** (1907–1975), **Katja Špur** (1908–1991), **Ljubka Šorli** (1910–1993), **Joža Vovk** (1911–1957), **Manko Golar** (1911–1988), **Erna Muser** (1912), **Smiljan Samec** (1912–1995), **Stanko Vuk** (1912–1944), **Igor Torkar** (Boris Fakin, 1913), **Cene Vipotnik** (1914–1972), **Dušan Ludvik** (1914), **Adolf Šinkovec** (1914–1983), **Rado Bordon** (1915–1992), **France Filipič** (1919), **France Černe** (1923), **Karel Destovnik-Kajuh** (1922–1944), **France Kosmač** (1922–1974), **Miha Klinar** (1922–1983), **Ivan Skušek** (1923–1976), **Lojze Krakar** (1926–1995).

Med reprezentativne avtorje zaporniške in taboriščne poezije bi mogli uvrstiti: **Ceneta Vipotnika**, **Iga Grudna**, **Vero Albreht**, **Mileno Mohorič**, **Smiljana Samca**, **Igorja Torkarja**, **Erno Muser**, **Katjo Špur**, **Manka Golarja**, **Joža Vovka**, **Franceta Filipiča**, **Dušana Ludvika** in **Lojzeta Krakarja**.

Natančnejši pregled pesmi malo znanih in večinoma neznanih avtorjev omogoča postaviti v ospredje še nekaj opaznejših imen, kot so: **Ivan Dodič**, učitelj; **Franc Dermastja**; **Marija Grzinčič**, učiteljica; **Filip Rihar**, učitelj; **Nada Dragan**, štud. medicine; **Lojze Avsenak**, tajnik rudnika; **Franc Trefalt**, bančni uradnik; **Katarina Miklau**, kmetica, **Meta Rainer**, učiteljica; **Milan Vrtačnik**, učitelj; **Martina Dernovšek**, pravnica; **Francka Gortner**, dijakinja; **Bojan Ajdič**, učitelj; **Cita Potokar**, slikarka; **Milan Batista**, dijak; **Karel Parcer**, bančni svetnik; **Fedor Bevc**, štud. prava.

Med njihovimi besedili je najti tudi močno nadpovprečne pesmi, ki bi jih lahko uvrstili med reprezentativne.

Sledi še dolga vrsta avtorjev, ki vznemirijo s svojimi pretresljivimi pričevanji. Naj jih navedemo nekaj.

Marija Ahtik, kmetica; **Teja Lušin**, trgovka; **Ladislav Könje**, kmečki fant; **Rupko Godec**, dijak; **Slavko Orlič**, kmet; **Marija Hribernik**; **Jožica Veble**, dijakinja; **Stanko Kocelj**, občinski tajnik; **Ela Potočnik**, učiteljica; **Črtomir Zorec**, učitelj; **Dora Trtnik**, dijakinja.

Kot k partizanskim je tudi k zaporniškim pesmim dodano nekaj besedil, ki so nastala še znotraj predvojnega upora primorskih Slovencev zoper fašizem (**Pino Tomažič**, **Simon Kos**).

Pesništvo iz zaporov in taborišč je nastajalo v izredno težkih razmerah, saj je za pisanje lahko veljala tudi smrtna kazen, posedovanje svinčnika in papirja pa najstrožje prepovedano. Toda potreba po pisanju je bila pri nekaterih jetnikih tako prvinska in silovita, da tega početja nikoli ni bilo mogoče zares in do kraja zatreti. Primeri iznajdljivosti, zbrani v komentarjih k pesmim, so velikokrat skoraj neverjetni, tako po domiselnosti kot po tveganju. Presenetljivo veliko je zapisov ženskih rok in duš. Redko pa so zaporniške in taboriščne pesmi uspele priti do širše komunikacije, kot so uspele partizanske in zaledne pesmi. Tu pa tam so obstajala skrivna jetniška glasila, vsaj v zaporih, vendar so bila redka, in po tej poti je prišlo na dan razmeroma malo besedil, če pomislimo na celoto ohranjenega. Tako je pretežni del zapisov postal znan ali je prišel v javnost šele po vojni v osebnih zbirkah, zbornikih, izborih in časopisju. Ob tem gradivu ni prihajalo do take deljenosti med "kanoniziranim" in "nekanoniziranim" pesništvom kot pri partizanskih besedilih. Čeprav je hkrati res, da nekateri avtorji, kot je bil na primer **Ivan Dodič**, kljub zelo zanimivim pesmim po vojni niso mogli do natisa zbirke. Mnoge pa je odkrilo šele naše zbiranje tega gradiva.

Opazna posebnost jetniškega pesništva je, da se je spričo strašnih okoliščin zaporniškega in še bolj taboriščnega življenja mnogo močneje kot partizansko odprlo grozotam dane resničnosti (npr. **Cene Vipotnik**, **Igor Torkar**, **Smiljan Samec**, **Filip Rihar**, **Katja Špur**, **Cita Potokar**, **Dušan Ludvik**). Tako je v slovensko pesništvo vdril sunek radikalnega verizma, ki se mestoma stopnjuje v območje grotesknega, kamor se je pozneje usmeril povojni modernizem. Vendar ti primeri niso večinski. Med zapisi in resničnostjo ponavadi še zmeraj ostaja razdalja, izpolnjena z bolj ali manj tradicionalno poetiko in estetiko. Presenečajo celo zelo pogostna rahločutna lirska besedila, ki delujejo kot nekakšna notranja

zatočišča pred grdoto resničnosti, kot duhovna nadomestila vsega uničenega in izgubljenega, pri čemer so prehodi v religioznost dokaj pogosti. V psihološko območje kompenzacij in notranjega preživetja spada tudi razmeroma opazen del humorne verzifikacije, pogostoma drastične, vendar nastale v zaporih in ne več v taboriščih (**Franč Trefalt, Joža Vovk**).

Tudi pesnjenje zapornikov in taboriščnikov je imelo v svojem globinskem zaledju domačo pesniško tradicijo, umetno in ljudsko, kar velja prav tako za njihovo péto pesem. Posebna je zgodba slovenskega pevskega zbora v Dachauu. Nastal je spomladi 1943 in kljub nečloveškim razmeram, epidemijam in povsod pričujoči smrti narasel na 70 pojočih zebrastih Slovencev, ki so prepevali svojega Prešerna, Jenka, Aljaža in druge. Osvojili so taborišče in nekoč s svojim nastopom osupnili 6000 poslušalcev edinstvenega evropskega avditorija na smrt obsojenih. Vodja zbora, koroški Slovenec **Valentin Hartman** je o dachauskem petju povedal: "Mnoge smo rešili bolestnega obupa."¹⁴

Izgnanško pesništvo

Uvrščeno je v četrto knjigo, v njen drugi razdelek. Te pesmi so nastale v letih 1941 do 1945 med prisilno izseljenimi, s svojih domov in domovine izgnanimi ter razlaščenimi Slovenci. Nemška okupacijska oblast jih je v imenu "utrjevanja nemštva" sistematično, z oboroženim nadzorom in z množičnimi transporti preseljevala iz Slovenije v tuja okolja, največ v nemško, kjer so postali brezpravna delovna sila, razporejena v različna delovna taborišča, v tovarne in na kmete, ali pa v Srbijo, Bosno in na Hrvaško, kjer so bili prepuščeni sami sebi in gostoljubju tamkajšnjih ljudi. Prvi val prisilnih selitev narodno zavednega prebivalstva, še posebej izobražencev z duhovniki vred, je takoj po okupaciji zajel Štajersko in Gorenjsko, od koder so bili transporti usmerjeni na jugoslovanski jug. Sledila so velika preseljevanja Slovencev z zasavskega in obotelskega območja, ki so na široko zajela tudi kmečko prebivalstvo in ga izgnala večinoma v Šlezijo ali na Bavarsko, na njihove domove pa so naselili kočevske Nemce iz italijanskega okupacijskega področja. Zatem je v letu 1942 val selitvenega nasilja zajel Koroško in z nje pregnal množico slovenskih družin na Bavarsko, na njihove domove pa naselil Nemce. Toda vse to je bil komajda začetek velikega etničnega čiščenja, ki naj bi pregnal nekaj stotisoč Slovencev. Ustavila ga je gorenjska partizanska vstaja pozimi 1941/42, razmah partizanskega odpora in dogajanje na nemških frontah.

Na pot izgnanstva je med vojno moralo nekaj desetstisoč Slovencev vseh slojev in to pot je spremljal njihov močan notranji odpor različnih vrst in stopenj, še posebej na Koroškem tesno povezan s partizanskim zaledjem. Tudi izgnanstvo je zapustilo obsežno in bogato pesemsko gradivo, polno dokumentarne vrednosti, vmes pa tudi pesmi trajne literarne pomembnosti.

Med pisci izgnanskih pesmi najdemo kar opazno vrsto znanih literarnih imen, med njimi tudi nekaj najvidnejših. Generacijsko zaporedje daje naslednjo podobo. **Fran Ksaver Meško** (1874–1964), **Josip Vandot** (1884–1944), **Alojzij Remec** (1886–1952), **Janko Glazer** (1893–1975), **Fran Roš** (1898–1976), **France Onič** (1901–1975), **Danilo Gorinšek** (1905–1988), **Joža Vovk** (1911–1957).

Vse to so bili pregnanci s Štajerske v Srbijo, na Hrvaško in v Bosno, z izjemo duhovnika **Jožeta Vovka**, ki je moral v šentviški zapor in v Begunje, od koder so

ga izgnali v Srbijo. V našem izboru imajo poudarjeno mesto **Glazer, Roš, Vovk** in **Onič** pa tudi **Meško** zaradi dokumentane pesmi, ki jo je zapisal decembra 1941 "na Palah" v Bosni, kjer so ga zajeli četniki.

Med literarno neznanimi avtorji so trije vidnejši, ki zaradi kakovosti ali izrazitosti svojih pesmi zaslužijo več pozornosti, kot so je bili deležni doslej. To so: **Meta Rainer**, učiteljica, izgnana v Srbijo; **Ančka Salmič**, kmetica, izseljena v Nemčijo in **Jakob Ciglar**, tiskarski stavec, izgnan na Hrvaško.

Pri pazljivejšem pregledovanju obsežnega gradiva pa postane opazna še vrsta drugih. **Josip Napotnik**, profesor, izgnan v Srbijo; **Ivo Rudolf**, zdravnik, izgnan v Bosno; **Verko Gasar**, uslužbenec, izgnan v Srbijo; **Rudolf Dobivšek**, štud. prava, izgnan v Srbijo; **Hilda Cvirn**, uslužbenka, izgnana v Bosno; **France Borko**, profesor, izgnan v Srbijo; **Jasna Princ**, učiteljica, izgnana v Srbijo; **Jakob Virant**, kmet, izgnanec v Nemčijo; **Jelka Prijatelj**, učiteljica, izgnanka v Nemčijo, **Marija Markovič**, kmečko dekle, izgnana v Nemčijo; **Neža Šekoranja**, kmetica, izgnana v Nemčijo; **Marija Richly**, kmetica, izgnana v Šlezijo.

Med besedili neznanih piscev vzbujajo posebno pozornost pesmi nekega duhovnika (ali duhovnikov), pregnanega v Slavonijo (**Brezplačno, Zapuščen, Saj ni resnica, Mrzel veter je zapihal**).

Zelo vidna značilnost izgnanskega pesništva so mnoge verzificirane kronike, včasih tudi daljšega obsega (najdaljša ima blizu 600 stihov). Njihovi avtorji so deloma neznani (npr. **Prerokba, Preseljevanje Slovencev, Beg brežiških in bizeljskih Slovencev pred splošno selitvijo**) in besedila so se večkrat v različnih variantah širila ustno ali s prepisovanjem. V jeziku in slogu so zelo preprosta, deloma blizu anonimnemu ljudskemu pesnjenju. Kolikor so pisci znani, jih je največ iz Zasavja, izgnanih v Nemčijo. To so na primer: **Andrej Čop**, kmet; **Janez Hribar**, kmet; **Uršula Tomše**, delavka; **Evgen Cej**, cestni nadzornik. Drugi najmočnejši val kronik je nastal med koroškimi izgnanci. Njihova opaznejša pisca sta **Janko Ogris**, kmet, in **Leopold Hladnik**, učitelj, ki je med koroške pregnance prišel z Gorenjske. Od tam se je med avtorji kronik našla tudi **Terezija Kunčič**, gospodinja. Kronike imajo predvsem pomembno dokumentarno vrednost. Največkrat gre za stvarno in podrobno beleženje izgnanskih zgodb od aretacij in transportov do dogodkov na prisilnem delu v tujini, vse to pa spremljajo neposredni opisi duševnega dogajanja. Najbolj podroben kronist je **Leopold Hladnik**, po njegovi zaslugi so resnični dogodki ohranjeni v zelo nazorni podobi in imajo vrednost pričevanskega vira.

Pesmi, nastale v pregnanstvu, so bile skoraj brez možnosti za objavo, če odmislimo nekaj redkih primerov improviziranih in kratkotrajnih slovenskih glasil, ki so jih pisali izgnanci, in nekaj izjemnih naključij, da so posamezna besedila prišla do partizanskega tiska v domovini. Pretežni del gradiva je ostal v rokopisni ostalini avtorjev samih in je po vojni postopoma prodiral v javnost. Pred osvoboditvijo sta v tisku izšli dve zbirki: **Joža Vovk, Izgnanci** (Beograd, že z letnico 1945) in **Jakob Ciglar, Moji kamenčki** (1944, stavil in tiskal avtor sam).

Postavljene so v tretji, se pravi zadnji razdelek četrte knjige in prinašajo besedila, ki so jih med drugo svetovno vojno napisali slovenski fantje in moške, prisilno mobilizirani v italijanske in nemške vojaške enote. V prvem primeru je šlo za vojaške obveznike na obsežnem zahodnem slovenskem ozemlju, ki je bilo po rapalski pogodbi leta 1920 na silo priključeno k Italiji, v drugem pa za mobilizacijo v nemško vojsko ne le na slovenski Koroški, ki je po plebiscitu leta 1920 pripadla Avstriji (in po njeni priključitvi leta 1938 Nemčiji), temveč tudi na leta 1941 okupiranim Gorenjski in Štajerski, kamor je Hitlerjeva vojska brez pravne podlage razširila svoj mobilizacijski sistem, prirejen za takojšnje frontne namene. Po presoji nekaterih zgodovinarjev je v okupatorjevih vojskah padlo okoli 10.000 Slovencev, kar priča o velikem številu mobilizirancev.

Zbrano gradivo kaže, da je tudi na teh poteh prisile, trpljenja in notranjega odpora nastalo dosti pesemskih zapisov. Najbolj številni so iz italijanskih kazenskih vojaških enot ("battaglione speciale"), ki so bile nastanjene na Sardiniji in Siciliji, po italijanskem porazu pa na Korziki uvrščene pod vojaško poveljstvo Američanov. V te italijanske kazenske enote je bilo pod oboroženim nadzorom in v množičnih transportih odvedenih z doma več tisoč primorskih Slovencev. Nemci pa so slovenske mobilizirance z Gorenjske in Štajerske vključili v svoje redne enote in jih na hitro usposobili za fronto.

To vojno dogajanje je zajelo tudi nekaj znanih, takrat še mladih literarnih imen, kot so: **Jože Smit** (našli smo ga tudi med partizanskimi in zalednimi pesniki), ki je bil po sili nemški vojak, pozneje partizan, in je ohranil vrsto pesmi, nastalih v okupirani Franciji, po prebegu na drugo stran pa v Londonu; ali **Miha Klinar** (prej zaledni in pozneje partizanski pesnik ter pisec zaporniških) s pesmimi, nastalimi na ruski fronti, na Krimu; in **Janko Messner**, ki je kot nemški vojak preстал fronto v Rusiji in na Siciliji, svoje zapise pa ohranil iz Francije.

Med literarno neznanimi avtorji je posebno zanimiv **Janez Pernat**, mehanik iz Bistrice v Podjuni na Koroškem, nemški vojak s pesmimi, ki so nastale na skrajnem severu, na finsko-ruski fronti in hkrati s prizori izseljene domače slovenske vasi na Koroškem, kamor so začeli naseljevati Nemce iz italijanske Tirolske. Drugi vidnejši avtor je **Jožko Jager**, kmečki sin s Štajerske, ki je izginil na ruski fronti. Pozornosti vredne so tudi pesmi **Karla Starca**, študenta filozofije, nemškega vojaka, za katerim se je po prebegu na rusko stran izgubila vsaka sled. Najdaljša pa je vrsta primorskih avtorjev, ki so svojo prisilno vojaščino prebijali v kazenskih delovnih enotah na Siciliji, Sardiniji in v ujetništvu na Korziki. Če preletimo opaznejša imena, so to: **Franc Praček**, **Stane Dolenc**, **Kazimir Prinčič**, mizar; **Jožef Doljak**, **Pavle Gorkič**, mizar; **Anton Marinč**, kmet; **Ciril Leban**, čevljar; **Andrej Jelačin**, **Ivan Vidrih**.

Tudi tu najdemo več verzificiranih kronik (npr. **Jože Volk**, kmet; **Anton Prelec**, kmet). Najobsežnejša je kronika **Franca Slokarja**, kmeta, ki ima posebno dokumentarno vrednost. Podrobno popisuje zgodba prisilnih mobilizirancev v kazenske bataljone od aretacije na vasi in jetniško urejenega transporta do življenja na prisilnem delu in povratka domov ob koncu vojne.

Od nekoliko zgodnejših besedil je v zbirko uvrščena tudi pesem **Janka Premr-la** iz časov služenja italijanske vojske, poznejšega znamenitega primorskega partizana in narodnega heroja.

Priložnost za objavljanje pesmi so imeli samo pripadniki omenjenih italijanskih enot, in sicer pozneje na Korziki, kjer so izdajali svoje glasilo **Naša zvezda**.

Če poskušamo dosedANJI bolj zunanji opis pesništva odpora iz vojnih let 1941 do 1945 strniti v sklepno označitev in to pesništvo **umestiti v zgodovino slovenske književnosti**, je potrebno odgovoriti še na nekaj vprašanj, ki jih ob tem pojavu postavlja literarna veda s svoje teoretske strani.

Najprej: ali o slovenskem pesništvu (in književnosti) odpora lahko govorimo kot o obdobju, gibanju ali posebnem toku nekega slovstvenega dogajanja? Brez dvoma, ne moremo govoriti o nečem, kar naj bi bilo obdobje (epoha ali stilna formacija) v običajnem literarnozgodovinskem pomenu besede. Literatura odpora ni dala nekega novega sloga niti se ni uveljavila s prihodom neke nove generacije in se končala z njenim odhodom. Vseh teh lastnosti naš pojav nima. V njem obstaja raznovrstnost slogov, vendar ne novih, delujejo vse generacije druga ob drugi in ne v nasprotju med seboj. In izteče se s koncem vojne kljub še zmeraj živemu povojnemu spominjanju in obnavljanju odporniške tematike. In če govorimo o gibanju, to vendarle ni bilo literarno gibanje, saj je bila njegova globinska motivacija zunaj literature same, v narodnoosvobodilnem boju in hotenju. Tudi o posebnem literarnem toku ni mogoče govoriti, saj sploh ni šlo za poetološka vprašanja. In vendar gre pri slovenskem pesništvu (in književnosti) odpora za nekaj, kar je tudi obdobje, gibanje in tok hkrati, le da zanje niso bile na prvem mestu literarne določilnice, temveč neke druge, družbene in zgodovinske, ki so radikalno odločale vsa štiri vojna leta in potegnile za seboj vse rodove in daleč največji del takrat delujočih pesnikov, med njimi tudi vrhove. V položaju skrajne narodne ogroženosti je po naravni logiki stvari prihajalo do tega, da je poezija samogibno odstopala od svoje literarne avtonomnosti, normalne v civilizaciji miru, in se znova, bolj kot kadarkoli prej v svoji zgodovini, vpregla v boj za skupno preživetje in prostost. Pesniki se niso več odločali po svoji literarni pripadnosti, temveč po svojem razmerju do vprašanja skupnega boja in obstoja. Za takratno slovensko poezijo kolaboracije, ki je zajemala razmeroma ozek krog avtorjev, venar med njimi nekaj pomembnih, je značilno, da se je v glavnem odvrčala od nevarne politične resničnosti in se umikala v notranji svet osebne razbolelosti in tudi artizma. Bili so bolj protitok kot obdobje let 1941 do 1945. Tudi nadaljnja notranja periodizacija obdobja odpora je možna, vendar je doslej potekala predvsem po opazovanju zunanjih okoliščin oz. faz osvobodilnega boja, ne po strukturnih menjavah pesništva samega.¹⁵

Toda zunanja literarnozgodovinska umestitev pesništva odpora ni najbolj zahtevno vprašanje. Mnogo zahtevnejše je vprašanje poetike tega pesništva, to se pravi glavnih izraznih in oblikovnih norm, ki naj bi bile značilne zanj. In ker je to pesništvo v resnici zelo raznovrstno, so pri raziskovanju njegove poetike možni precej različni postopki.

Najprej se je poskušal uveljaviti **folkloristični pristop**, verjetno zaradi množičnosti partizanskega pesnjenja in zaradi najbolj znanih petih pesmi. Ne samo na Slovenskem, kjer je bil najvidnejši predstavnik te smeri etnomuzikolog **Radoslav Hrovatin**.¹⁶ Še bolj je to veljalo za povojno hrvaško, srbsko in makedonsko folkloristiko, ki pa so imele več razlogov za poglede te vrste.¹⁷ Podobne pojave srečujemo tudi pri Poljaki, Čehih, Slovaki in še posebej pri Rusih.¹⁸ Znameniti ruski teoretik **Pjotr G. Bogatirev**, sodelavec **R. Jakobsona**, je že leta 1947 dal pobudo za primerjalno raziskovanje partizanske poezije slovanskih narodov. Uresničevalca je našel v folkloristu-komparativistu **Viktorju E. Gusevu**, ki je

navezal stike tudi s slovenskimi raziskovalci te problematike.¹⁹ Širše poglede, samo deloma vezane na poetiko folklore je razvila poljska literarna veda pri raziskavah tako imenovane "konspiracijske poezije" odpora iz let 1939 do 1945.²⁰ Ob upoštevanju obsežnega slovenskega pesemskega gradiva sem do nekaterih metod in tez navedene folkloristike zavzel kritično stališče v referatu na VIII. Mednarodnem slavističnem kongresu v Zagrebu leta 1978.²¹ Svojih argumentov tu ne bi ponavljal, naj zadošča kratek povzetek glavnih misli.

Težave folkloristike so predvsem pri razmejevanju pojavov, ki jih je in ki jih ni mogoče postaviti v meje ljudskega pesništva. Tega temeljnega in zapletenega problema se lotevajo folkloristi na dva načina: ali se poskušajo držati tradicionalnih norm ljudskega pesnjenja (ustno predajanje pesmi, se pravi njena "agrafična kultura" komunikacije, in pa sprejem besedila v kolektivno tvornost, razvidno iz njenih variant); ali pa se odločajo za širitev pojma ljudsko pesnjenje in za širitev procesov tako imenovane folklorizacije, pri čemer prehajajo k novim pojmom, kot so "polljudsko" (češki primer), "stereotipno" (poljski primer) pa "množično" ali "popularno" pesništvo. Toda noben od obeh pristopov se ni obnesel. Tisti, ki so pojem ljudskega pesništva in folklorizacije širili, so prestopali in zabrisali meje folklore ter prehajali v območje literature. Tisti pa, ki so hoteli vztrajati pri trdnih merilih folkloristike, so jim pri upoštevanju tako imenovanih "zakonov adaptacije" ali "zakonov aktualizacije" stari ljudski vzorci pod pritiskom žanrskih, izraznih in oblikovnih drugačnosti, ki jih je prinašalo partizansko pesništvo, popokali. Pri varuhih in apologetih ljudske arhaike so take drugačnosti naletete tudi na odpor. Hkrati pa so folkloristi literarni vedi radi odrekli pravico do tega, da bi stvari presojali s "književnimi merili". Žal so bila prezrta stališča **Borisa Merharja**, slovenskega literarnega zgodovinarja in raziskovalca ljudskega pesništva hkrati, ki je že leta 1956 našel pravo mero. O slovenskem partizanskem pesništvu je zapisal, da je "v glavnem literarna stvar" in da ima razmeroma malo lastnosti, ki bi ga mogle uvrščati v tradicionalno kategorijo ljudskega pesništva. Opozoril je na subjektivni moment ustvarjanja in prišel do sklepa: "Dokler se partizanska pesem, če je še tako priljubljena in mnogo peta, poje natančno po tiskanem tekstu, to še ni ljudska pesem; šele spremembe v besedilu bi pokazale, da si ljudstvo začenja pesem prisvajati." In dalje: zato "moramo razlikovati med ljudskimi prvinami v naši partizanski pesmi, kot že zgodovinski kategoriji in med njenimi odmevi v naši ljudski pesmi."²² Novo gradivo, ki ga Merhar še ni poznal, potrjuje smiselnost njegove metode, čeprav to gradivo ne dopolnjuje samo "literarno", temveč tudi "folklorno" cono slovenskega pesništva odpora.

Naj končamo: uporaba folkloristične metode opazovanja pri raziskovanju tega pesništva je nujna, vendarle je sama po sebi nezadostna in primerna samo ob omejenem delu gradiva.

Drugi možni pristop k predmetu naše obravnave je dokumentarističen, ki vidi v besedilih predvsem dokument, to se pravi zapis ali opis nekega zunajbesedilnega dejanskega dogajanja in stanja. To bi bila nekakšna poetika konteksta v tekstu samem ali **kontekstualna poetika**, lahko tudi poetika faktografije. Brez dvoma obstajajo razlogi za raziskovanje v tej smeri. V pesništvu odpora je res prišlo do izjemno močnega, v nekem smislu celo izjemnega prodora stvarnih dejstev, dogodkov in okoliščin v besedilo, četudi verzificirano. Vse to zunanje in resnično je bilo zaradi svoje nenavadnosti, šokantnosti in nevarnosti celo poglobilni razlog za tako množično pesnjenje, ki ga brez katastrofičnih dejstev tistega časa sploh

ne bi bilo. Anketa z vprašanji o motivaciji pesnjenja, ki je zajela mnogo še živečih avtorjev, to dokazuje.²³ To pesništvo bi tudi v nešteti primerih, na nekatere smo mimogrede že opozorili, zgodovinopisju lahko služilo za tehten vir, ki marsikaj pojasnjuje in tudi dokazuje. Tudi pri literarni interpretaciji pesmi ni mogoče prezreti tistega, kar pri poeziji, nastali v normalni civilni družbi, velikokrat lahko docela opustimo, namreč zunanjih okoliščin nastajanja teksta, njegov empirični kontekst. Okoliščina, da je bila pesem napisana tik po boju, še s tresočo se okorno pisavo na papir stare vrečke, pribite zatem na stenski časopis neke partizanske enote, dodaja besedilu nekaj bistvenega. Tudi stihe, ki jih je napisal nekdo tik pred ustrelitvijo, beremo drugače kot bi jih brali, če tega ne bi vedeli. Poljska literarna veda je to imenovala "komunikacijsko obogateni signal sporočila". Ali: najdemo lahko pesem, napisano v žepni beležki, na kateri so vidni sledovi krogle, ki jo je prebila, in madeži krvi na robovih. Poseben vtis naredijo verzificirani napisi (grafiti) na okenskem podboju v nekdanji gestapovski mučilnici v Dravogradu, v celici št. 3, v pisavi s tintnim svinčnikom. In stihi, izpraskani v stene bunkerjev begunjske kaznilnice. Pa medvojni zapisi v spominjsko knjigo v Prešernovi rojstni hiši v Vrbi. Ohranjen je tudi zanimiv primer pesmi ob rojstvu otroka jeseniških pregnancev v Valjevu, z napisi "botrov" in "botric". Iz taborišča Grüneberg so ohranjene pesmi, ki so nastajale zelo na skrivaj: kaznjenska je imela svinčnik skrit v praznem naboju, ki jih je izdelovala, pisala pa je na čisto majhne lističe modre in rožnate barve. Iz zapora Vác na Madžarskem je ostala žalostna domovinska pesem prekmurskega kmečkega fanta, ki je bil leta 1941 obsojen na štiri leta ječe, jeseni 1942 pa poslan na rusko fronto, od koder se ni vrnil. Posebno zgodovino imajo verzificirani slovenski, hrvaški in italijanski napisi na stenah zloglasne tržaške Rižarne. Njihov prepisovalec in hranitelj je v noči 2. marca 1974 v nepojasnjenih okoliščinah umrl. Objavili smo tudi pesem, ki jo je tržaška jetnica še pod vtisom močnega mučenja z elektriko napisala na krpico platna s tintnim svinčnikom in jo v robu krila med perilom poslala domov. O posebnem mednarodnem žargonu pričajo taboriščna pesemska besedila, pisana v mešanici slovenščine, poljščine, francoščine in nemščine.²⁴ Če bi vse te pesmi brali brez poznavanja konteksta, bi jih brali pomanjkljivo glede na vsebino, ki se jih v resnici drži in jih določa, pa če je neposredno zapisana ali ne.

Dokumentarnost sama po sebi, to se pravi prevladujoča navzočnost predbesedilne resničnosti v pesmi, seveda lahko pomeni odstopanje in oddaljevanje od tistega, čemur pravimo "pesniška struktura" besedila in njen "estetski učinek". Lahko pa pod pritiskom empirije pride tudi do nove in drugačne možnosti v funkcioniranju faktografskih sestavin teksta. Pomenskost ali semantika nekaterih nenavadnih, šokantnih in grozljivih dogodkov in doživetij je že sama po sebi, v svoji neposredni, goli navzočnosti toliko močna, da tudi njeno čisto faktografsko ubesedenje lahko bralca presune in prestavi na ravnino stopnjevane ekspresije ter izjemne fikcije. Predelava takih dejstev v neko "literarno strukturo" in "pesniški slog" bi v resnici pomenila upad njihove povedne ekspresije, znižanje njihove "informacijske energije", ki je navsezadnje temeljni pogoj vsake učinkovite umetnosti. V podobno smer je raziskovala poljska literarna znanost, ki je imela na voljo mnogo medvojnega gradiva hude vrste. Ugotavljala je drastično neustreznost vseh že obstoječih "literarnih jezikov", ko je prišlo do srečanja s čisto resničnimi strahotami, ki so presegla zmožnosti človeške navadne pa tudi umetniške domišljije. Prihajalo ni do neke nove "literarne naracije", temveč do njenega nadomeščanja s faktografijo, ki je prinašala sama v sebi svojo "poetiko".²⁵ Tako se

pokaže, da je to nenavadno medvojno dogajanje povzročalo razbitje literarnih form in v nekem smislu pripravljalo povojni val modernizma. Ob faktografskih verzifikacijah in zapisih, ki so nastali v varšavskem getu v skrajnih položajih človekovega trpljenja, ugotavlja **Irena Maciejewska** tako rekoč konec evropskega "literarnega plesa", ukinjanje literature sploh. Toda v "protokolih martirija", ki se začenjajo od tod naprej, odkriva svojevrsten "dramatizem faktov", preprost in naiven, posebno izrazit v zapisih otroških rok. In prav ta ekspresivnost v resnici odloča o novem literarnem rangu zapisanega.²⁶ Poljski pesnik **Julian Przyboś** (1901–1970) je zapisal: "V tem položaju – paradoksalno – so z največjo močjo odmevali zapisi, ki so bili zunaj vsake literarne konvencije: maksimalno surovi zapisi, neokrašeni, nagrmadeni izključno ob danem predmetu pripovedi, torej predvsem dela otrok ali piscev spominov, ki še niso silili k literaturi."²⁷ Tudi **Prežihov Voranc** je po svoji izkušnji taboriščnega pekla, kot pripoveduje **Ciril Kosmač** v **Pomladnem dnevu** (1953), zdvomil nad lastno zmožnostjo pisanja literature. Navedene ugotovitve književne vede kažejo, da ne gre več za nekdanjo literarno fikcijo, temveč za sugestijo stvari samih in njihove nepojmljive dramaturgije. Ni več literatura tisto, kar selekcionira življenjsko stihijo, temveč narobe, izbira življenje samo in malo tega, kar je bilo nekoč literatura, ostane. Ritem in rima postajata ovira, literarnost breme, lepota odveč. Seveda pa nam pri tem vendarle mora biti jasno, da prav vsaka faktografija še ni "dramatizem faktov" in da vsaka realistična dokumentarnost nima v sebi zmožnosti stopnjevanega učinkovanja, zgoščene informacije. Ta zadrega nas nehotе vodi nazaj, k natančnemu opazovanju "neliterarnega jezika" teh besedil in iskanju tiste njegove posebnosti ali nevedne "organiziranosti", ki se ji pri vsej svoji odprtosti "neliterarnemu" ni mogel odreči **Wiktor Weintraub** pri raziskavah realizma.²⁸

Vidik kontekstualne poetike je torej ob pesništvu odpora uporaben in nujen. Vendar je sam po sebi in osamosvojen prav tako problematičen kot osamosvojeni vidik folkloristike. Vezan je na pojave skrajne faktografije. Ta v slovenskem pesništvu odpora obstaja, vendar je razmeroma redka. Mnogo pogostejše gre za neskrayne, vmesne stopnje sovpadanja med faktografijo in njenim literarnim oblikovanjem. V tem je slovensko pesništvo upora razmeroma konzervativno. Že samo vztrajanje pri stihih, rimah in kiticah, kar je tako rekoč pravilo, opozarja na neko razdaljo do upovedenja stvari in dogodkov. Adorno bi vse to še zmeraj postavil pod pojem "estetska distanca". V slovenskem primeru gre verjetno za nagonsko ali zavedno upiranje razpadanju sveta v kaos neznosnih in ne več domoljubnih faktov. Pesniško oblikovanje je pomenilo neke vrste obvladovanje ne več obvladljive resničnosti. Terapijo notranjega obupa. Posebno še v taboriščnem pesnjenju. V partizanskem pa potrditev tvegane, vendar smotrne akcije. Seveda pa se tu odpira še neko globlje in težko odgovorljivo vprašanje: zakaj človek v izjemnih življenjskih položajih, recimo v položajih skrajne ogroženosti, začuti potrebo po zapisu ali izpovedi v neobičajnem, pesniškem jeziku, v jeziku stihov in rim? Nešteto je namreč primerov, da ljudje niso pisali niti prej niti pozneje, ampak samo pod pritiskom šokantnih medvojnih trenutkov. Se tu morda na zelo preprost način, v rudamentarni obliki razkrivajo neki razlogi pesnjenja sploh?

Če se vrnemo k izhodiščnemu Merharjevemu mnenju, da je to pesništvo kljub vsemu drugemu "v glavnem literarna stvar" in upoštevamo folkloristične in dokumentaristične vidike kot dodatne in mejne, smo pred vprašanjem **literarne poetike**. Predvsem, kakšna je ta literarna poetika, ki naj bi notranje vezala tako

raznovidno gradivo in tako različne ravnine pesnjenja, od izrazito literarnega mimo amaterskega do čisto neukega. Taka združevalna in krovna literarna poetika, ki naj bi zaobsegla vse, ima lahko samo nekaj temeljnih določilnic, povezanih v uporaben orientacijski model. V podrobno razločevanje ne more, če se noče razsuti.

Prvo skupno značilnost tega pesništva najdemo v njegovi vsebini, v njegovi tematski poetiki. V bistvu gre za troje osnovnih tematskih krogov. To so teme odpora, trpljenja in upanja, ki kljub neštetim motivnim variantam povezujejo vsa okolja odpora in vse ravnine pesnjenja. Upanje je med vsemi tremi – gledano globinsko – najbolj določujoča tema, pa naj bo izražena ali ne, vanjo se praviloma izteka ta obe prejšnji. Upanje niti ni samo tema, je glavni razlog osvobodilnega pesništva, njegova osnovna perspektiva. Seveda je iz teh treh etoloških krogov veliko posameznih odvodov ali zastranitev, včasih tudi v nemoč in obup ali na nasprotno stran, v humor. Toda osnovni tematski floris vendar ni zlomljen in ostaja. Znotraj tega florisa obstaja velika raznovidnost motivov, od gverilskih, vojaških, političnih, tudi religioznih in mimo mnogih drugih vse do narave in ljubezni. Vendar mozaik motivov ni brezmejen, vezan je na etos skupnega upora in odpora, ki ne dopušča notranje razpuščenosti ali osamitve. Tu je seveda poezija, vezana v nadosebno pragmatiko organiziranega upora, prihajala tudi v svojo stisko in tragiko. Ta njen bolj skriti del je opisal **Jože Javoršek**: "Očitno je namreč, da je celotna atmosfera narodnoosvobodilnega gibanja (nikakor pa ne kakšna cenzura) preprečevala izražanje nekaterih pesniških vrednot, ki so se po naravni nuji sem in tja kazale celo v najbolj preprostem narodnem pesništvu. Marsikateri ljudski pesnik, ki je pisal o svoji samoti, žalosti, tegobi, strahu pred smrtjo in o svoji zapuščenosti ljubici, je bil poklican pred zbor revolucionarjev, ki so mu povedali, da zdaj ni čas za tako tarnanje /.../ Če natanko premislimo, so imeli revolucionarji prav. Če natanko premislimo, so imeli prav tudi žalostni pesniki. Če natanko premislimo, je bila usoda slovenske poezije v času vojne izrazito tragična, kljub svoji zunanji veličasti /.../ Konflikt, ki je nevidno delil partizanske pesnike na dve skupini, sem po vsej verjetnosti najbolj zajel v 'Najnovejši pisarji', imitaciji Prešernove Nove pisarije, ki sem jo napisal v začetku leta 1944..."²⁹ Podoba nekanonizirane partizanske poezije, kakršna se je razkrila šele po vojni, na primer pri **Kocbeku**, kaže celo navzočnost skrajnih eksistencialnih napetosti v pesništvu upora, kar bi lahko pomenilo tudi že nekakšno zaledje povojnega modernizma. Vendar nam natančnejše opazovanje Kocbekove vojne poezije kljub vsem njenim bivanjskim disonancam odkrije, da njen avtor zna zmeraj znova "pogledati grozi čez ramena" in ostajati, seveda na svoji zahtevnejši ravni, znotraj duhovne sheme upora, trpljenja in vztrajanja. Manj radikalni, vendar opazni so tudi "prestopi" pri **Jožetu Udoviču** ali pri **Jožetu Javoršku**, ki načenja celo temo novega "prekletstva pesnikov". Vse to pa so bili samo močno subjektivni odmiki, ne pa izstopi iz mišljenjske sheme, ki jo je ukazovala kruta resničnost skupne ogroženosti, skupnega upora in skupnega prebijanja k upanju. Za preživetje poezije je bilo včasih treba žrtvovati tudi njo samo. To je bil njen tragični, vendar vitalni paradoks v nenormalnem in necivilnem času.

Druga glavna povezujoča lastnost pesništva odpora se da uzreti v njegovi stilni poetiki. To je izrazito vsebinsko pesništvo in osnovni zakon izražanja je povednost, razumljivost in široka komunikativnost. V njem so močne sestavine neposrednega sporočanja, to se pravi pripovednosti in opisnosti, metaforika pa ne prestopa logičnega, torej prispodobarskega ustroja in pogostna je metonimija, ki

je na meji empiričnega poimenovanja stvari. Značilno je, da se je nekdanji artist pesniške besede **Oton Župančič** v tem času strahot in narodovega upora zoper izginotje kritično zamislil nad lepotnostjo svojega nekdanjega jezika in se z odporom obrnil na upesnjevanja "praznega cin cin" (**Obračun, Ne vidiš žalosti, ki se pretaka**). V središče nove poetike je postavil geslo: "Naravnost in po pravici povej!" In poklical je slovenske pesnike k "pesmi za današnjo rabo". Tudi v območju amaterskega in ljudskega pesnjenja se je dogajalo isto. V partizanskem glasilu neke vojaške enote beremo na primer tale mentorski napotek mladim pesnikom: "...uči se naravo in dogodke opazovati na resničen in preprost način. V enostavnosti je vse."³⁰

Poenostavljanje pesniškega izraza, bolj točno, njegovo približevanje skupnemu in pragmatičnemu jeziku je zajelo pesništvo v vseh okoljih upora in vseh ravlin pesnjenja. Tako so se tudi pri vodilnih poetih močno obrusile in zmanjšale tiste lastnosti, ki so bile značilne za predvojno liriko in so bile znamenje močno razvitih in diferenciranih slogov, na primer poznega simbolizma, ekspresionizma, nove stvarnosti pa tudi radikalnega realizma. Pri pesnikih, ki so se izoblikovali že pred vojno, od **Antona Vodnika**, **Mirana Jarca** in **Boža Voduška** pa do **Jožeta Udoviča**, **Ceneta Vipotnika** in celo **Jožeta Šmita**, so sicer opazne sestavine njihovih predvojnih slogov, toda zdaj niso več toliko močne, izrazite in določujoče, da bi konstituirale svoj slog. Pomenijo le obarvanost ali variantnost znotraj nekega skupnega široko komunikativnega sloga, ki je nastajal spontano iz ogroženega položaja skupnosti, ne pa iz kakršnekoli literarne ali slogovne šole. Zato to stanje ni dalo novega sloga, obstoječi slog pa ne more imeti in nima natančnejšega literarnega imena, tudi imena realizem ali socialni realizem ne, čeprav so njuni sledovi razmeroma močni. Gre pravzaprav za stilni sinkretizem različnih osebnih variant, osebni slog je še najmočnejše razvil **Edvard Kocbek**, vendar tudi pri njem ni mogoče prezreti močno nazorne pesniške besede in celo občasnega bližanja ljudski pesmi. Skratka, ob slovenskem pesništvu odpora bi teoretik Jurij Lotman lahko našel primer tako imenovane "estetike istovetnosti" ("estetika toždestva"), ko se "oddajnik" in "sprejemnik" poezije ujemata v enem samem skupnem kodu mnogih stilnih variant.³¹ Ob slovenski izkušnji moramo vedeti, da se je pesništvo upora zgodilo zunaj normalne literarne evolucije pod pritiskom zgodovinskega dogajanja ter skrajne ogroženosti in samoobrambe naroda, tako da se je njegova poezija spontano vrnila na trdna in varna tla skupnega jezika, jezika "na preizkušanih frekvencah", ki izločajo dvoumnost in nerazumevanje. Prišlo je do "literarizacije" življenja, hkrati pa v nekem smislu do deliterarizacije literature same, saj je v veliki meri sledila geslu "pesmi za današnjo rabo".

Naslednje poetološko vprašanje je vprašanje književne vrstnosti, to se pravi pesniških žanrov. Že prvo opazovanje gradiva daje vedeti, da gre večinoma za razmeroma kratka ali krajša besedila, velikokrat tudi za zelo kratka. Opazna so tudi daljša kronikalna besedila, vendar niso pogosta in najdemo jih pretežno v zaporniškem in pregnanskem pesništvu. Prevladujoča kratkost pesmi in z njo vred osebna (avtorska) pripoved ali izpoved potrjujeta vtis, da večina besedil spada v območje lirike. Vendar pa lirike, ki je le zelo redko osamosvojena v avtonomen lirski izraz, v jezik subjektivne metaforike in ritmike, kajti lirske sestavine so postavljene v okvir pripovednosti in opisnosti, često tudi dramatskega stopnjevanja s pomenskim vrhom na koncu teksta. Zato je balada, ki vse te sestavine običajno povezuje, ena najbolj vidnih in učinkovitih zvrsti slovenskega pesništva upora in

najdemo je na vseh ravlinah pisanja. Prvi analitični poskus vrstne klasifikacije pesništva odpora je to opažanje po svoje potrdil, čeprav se je močneje zbral pri obravnavi "uporabnih" žanrov, od budnice in himne do kronike in reportaže, manj pa zajel literarno zahtevnejše pojave.³² Kljub odstopanju vodilnih pesnikov v bolj osebne sloge ni mogoče mimo dejstva, da tudi v žanrskem ustroju obstaja sinkretizem, osredinjen sicer v široko pojmovano liriko, vendar z gibljivimi notranjimi mejami, ki otežujejo ali onemogočajo običajno šolsko nomenklaturu pojavov. Oblikovne in stihoslovne raziskave še niso opravljene, vendar ne bi bila preveč tvegana delovna hipoteza, da je vezanost tega pesništva na domačo klasiko v širšem pomenu besede in na ljudsko pesništvo zelo izrazita. Tudi sicer vsebinsko in oblikovno močno funkcionirajo besedila Prešerna, Jenka, Levstika, Gregorčiča, Aškerca, Župančiča, Kosovela in drugih, izjemoma celo Koseskega, Cegnarja ali Podreke, in se v izvirni obliki ali v travestijah vključujejo v pesništvo odpora. Zelo opazen je tudi vpliv domačih in tujih pesmi delavskega gibanja.

Ni torej mogoče mimo temeljne ugotovitve, da je slovensko pesništvo odpora trdo speto z domačo pesniško tradicijo in se le njegov izjemni del požene čez njo. Poljska literarna zgodovina je na primer v svoji "konspiracijski poeziji" vojnih let odkrila veliko več zarodkov modernizma, čeprav tudi močne stereotipnosti ni prezrla.

Pomen

Če ob izteku pričujoče študije poskušamo razmisliti še o **pomenu**, ki ga lahko pripišemo slovenskemu pesništvu odpora iz let 1941 do 1945, bi se morali spustiti v več krogov presoje.

Najprej morda v ožji krog literarnega pomena tega pesništva za Slovence. Kot vemo, slovenska književnost nima in nikoli ni prišla do svojega resničnega epa, recimo junaške zgodovinske pesnitve s pravo pripovedno širino in akcijo. Ta primanjkljaj je bil, če smo odkriti, eden izmed glavnih "kompleksov" slovenske književnosti vse tja do Aškerca in konca 19. stoletja, kar je razvidno iz cele vrste načrtovanj junaške ekipe. **Prešernov** znameniti **Krst pri Savici** (1836) je že moderna lirsko-epska poema in zunaj pravega epskega sveta in mita, ki bi epiko držal skupaj. Pesništvo odpora tudi ni dalo kakšnega klasičnega epa, ker ga več ni moglo dati. Vendar to pesništvo kot celoto lahko v nekem smislu dojemamo kot epopejo slovenskega odpora v letih vojne 1941 do 1942, zapisano in zbrano v neštetih osebnih zgodbah ter osredinjeno v dejanje skupnega upora, trpljenja in upanja. Deluje kot nekakšna pozna nadomestitev velike pripovedne pesnitve, kot fragmentarizirana epopeja narodne skupnosti v junaškem boju za obstanek, in navsezadnje v boju, ki je v mišljenjskem zaledju imel tudi svoj mit osvobojenega naroda, družbe in človeka, svojo laično utopijo.

Drugi, širši pomen tega pesništva je zgodovinsko političen. Če bi izdelali natančen zemljevid nastajanja pesemskih zapisov, bi ugotovili, da sega daleč čez takratne in današnje državne meje Slovenije in se ujema z etničnimi mejami celotnega slovenskega ozemlja – pokriva Benečijo, Rezijo in Kanalsko dolino v Italiji in sega čez slovensko Koroško v Avstriji daleč v Ziljsko dolino in njene gore, zavzema pa tudi Porabje na Madžarskem. S pesništvom medvojne rezistence je zadnjikrat in s trdo zanesljivostjo zarisan zemljevid Združene Slovenije, ki je bil temelj slovenskega političnega programa vse od leta 1848 naprej pa do mirovne pogodbe po drugi svetovni vojni. Zgodovinsko politični dokument pa je pesemsko

gradivo, ki ga predstavljamo, tudi zato, ker zelo razločno kaže nazorsko raznovrstnost udeležencev, sodelavcev in simpatizerjev narodnoosvobodilnega gibanja. Če kje, je notranji pluralizem slovenskega odpora prav tu do kraja razviden. Ideja narodne prostosti je prva in spremlja jo misel na socialno preobrazbo družbe, vse drugo je njuna spremljava, so mišljenjske in nazorske variante, ki se med seboj ne izključujejo: od komunizma do liberalizma in katolištva, če naj navedemo samo nekaj vidnejših nazorskih položajev. Komunistična misel se v svoji ideološki izoblikovanosti pojavlja razmeroma redko. Skozi to pesništvo je duša osvobodilnega boja, če s tem mislimo njegovo najglobljo motivacijo, zelo natanko berljiva in je vse prej kot strankarsko zavirna ali ideološko zamejena, če jo gledamo in dojamemo kot celoto. V tej gori zapisov je zbrana globinska antropologija odpora, ki daleč presega njegovo politično programiranje in partijsko izvajanje. In je zato zgodovinski dokument prve vrste, pa naj ga zgodovinopisje opazi ali ne.

Tretja in najvišja dokumentarna vrednost tega pesništva pa je v njegovi moralni moči. Gre za tisoče in tisoče osebnih zapisov, ki kot celota pričajo o izjemni moči slovenskega upiranja, kljubovanja in vztrajanja tudi v brezizglednih položajih in spričo strahotne nadmoči nasprotnih, uničevalnih sil. Mislim, da celotna slovenska zgodovina kulture ne premore tako oprijemljivega dokumenta o pokočnih močeh malega naroda na poti k preživetju in k svoji prostosti. Ne kaže dvomiti, da so Slovenci prav s svojim medvojnim odporom – ne glede na oblastniško zožen izid tega gibanja v povojnem času – pridobili temeljno moč in samozavest za ustvaritev lastne države. Obravnavano pesništvo pa je eden najbolj razvidnih dokumentov te v boju do kraja dorasle notranje moči. Prezreti in pozabiti ta dokument bi bilo vse prej kot pametno početje.

In nazadnje je tu še vprašanje mednarodnega pomena te neverjetne količine pesemskih zapisov. Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo je, kot rečeno, sestavni del evropske poezije rezistence. Vanjo prinaša velik delež, tako s svojo kakovostjo kot izvirnostjo in količino. Vse kaže, da je slovenski delež prav k temu "pesniškemu obdobju" Evrope pravzaprav močnejši in vidnejši, kot je bil pri vseh drugih dosedanjih obdobjih literature. Ni razlogov, da bi bili tega veseli, je pa nekaj razlogov za ponos.

Boris Paternu

- ¹ E. Kocbek, **Kdo sem?**, v knj. Svoboda in nujnost, Celje 1989, str. 320–32.
- ² Viktor Smolej, **Slovstvo v letih vojne 1941–1945**, v knj. Zgodovina slovenskega slovstva VII, SM, Ljubljana 1971, str. 88–89.
- ³ Jože Krall, **Partizanske tiskarne na Slovenskem**, I–III, Ljubljana 1972–1976.
- ⁴ Louis Adamič, **Orel in korenine**, prev. Mira Mihelič, Ljubljana 1970, str. 610.
- ⁵ Marija Stanonik, **Problemi narodnoosvobodilnega pesništva**, Slavistična revija, 1974, str. 497.
- ⁶ Mladi borec, 1943, št. 7, str. 7 [glasilo Šerčerjeve brigade]; **Mladi strelec**, 1944, št. 1 [glasilo mladine Belokranjskega odreda].
- ⁷ E. Kocbek, **Tovarišija**, Dnevniški zapisi od 17. maja 1942 do 1. maja 1943, Ljubljana 1949, str. 88.
- ⁸ **Okrožnica Predsedstva SNOS, odseka za prosveto, vsem okrožnim odborom**, 20. aprila 1944, št. 24/44. Pri literaturi se zavzema za "združitev motivov iz naše slovenske folklorne z globoko ljudskimi težnjami naše osvobodilne borbe". Iz dipl. naloge Ljudmile Stanonik.
- ⁹ Vladoša Simičič, **Spomini na partizansko gledališče**, Borec, 1966, str. 522.
- ¹⁰ B. Paternu, **Cerkev in poezija**, v zborn. Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju, SM, Ljubljana 1989, str. 151.
- ¹¹ Miran Jarc-Suhi, **Beseda o partizanski pesmi**, Obzornik 1951, str. 140–141.
- ¹² **Mein Schatten in Dachau**, Gedichte und Biographien der Überlebenden und der Toten des Konzentrationslagers, Mit einem Vorwort von Walter Jens und kommentiert von Dorothea Heiser, Herausgegeben vom Comité International de Dachau, München 1993.
- ¹³ Michel Reynaud, **La Foire à l'Homme**, Écrits-dits dans les Camps du Système Nazi de 1933 à 1945, Preface Philippe Val, Paris 1996.
- ¹⁴ Foltej Hartman, **Bikovka, bunker, krematorij in – naša pesem**, Koroški koledar 1962, str. 118–125.
- ¹⁵ Emil Cesar, **Slovenska partizanska književnost do septembra 1943**, Borec 1972, str. 99 sl., do 494; **Partizanska književnost v prvem letu NOB**, Borec 1971, str. 487 sl., do 563.
- ¹⁶ Radoslav Hrovatin, **Partizanska pesem**, uredil R. H., sodelovala R. Gobec in R. Simoniti, Ljubljana 1955; **Slovenska partizanska pesem v znanosti**, v Zbornik radova SAN, knj. LXVIII, Etnografski inštitut, knj. 3, Beograd 1960, str. 425–462; **Partizanska pesem – predmet znanosti o ljudski kulturi**, Slovenski etnograf, 1965/66 str. 73–79.
- ¹⁷ Dušan Nedeljković, **Prilog proučavanju zakonitosti razvitka našeg narodnog pevanja u periodu narodne revolucije, oslobodilačkog rata i izgradnje socializma Jugoslavije**, v Zbornik radova SAN, knj. LXVIII, Etnografski inštitut, knj. 3, Beograd 1960, str. 39–167. – Maja Bošković Stulli, **Narodna poezija naše oslobodilačke borbe kao problem suvremenog folklornog stvaralaštva**, v knj. Usmena književnost, Zagreb 1971, str. 317–355; **Narodne pesme u okviru pjesništva NOB-a**, v zborn. Rad 27. kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Banja Vrućica – Teslić, Sarajevo 1982, str. 89–94. T. Szadzov, **Makedonske partizanske pesni**, Referati XIII. Kongresa Saveza folklorista Jugoslavije u Dojranu 1966, Skopje 1968, str. 55–60.
- ¹⁸ Marija Stanonik, **Pesništvo odpora 1938–1945 pri slovanskih narodih kot metodološki problem**, Poezija konteksta II, Borec, 1993, str. 879–892.
- ¹⁹ V. E. Gusev, **Partizanskaja narodnaja poezija u Slavjan v gody vtoroj mirovoj vojny**, Doklady sovjetskoj delegacii, V. Meždunarodnyj soezd slavistov, Sofija 1963, obj. v Istorija, folklor, iskusstvo slavjanskih narodov, Izd. Akademii nauk SSSR, Moskva 1963, str. 291–347; **Slavjanskije partizanske pesni**, Leningrad 1979.
- ²⁰ Zbornik: **Literatura wobec wojny i okupacji**, Studia pod redakcją Michała Głowińskiego i Janusza Stawińskiego, Polska Akademia Nauk, Instytut badań literackich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1976.
- ²¹ B. Paternu, **Poetika slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945**, Zbornik prispevkov za VIII. Mednarodni slavistični kongres v Zagrebu 1978, Slavistična revija, 1977, str. 161–193.
- ²² Boris Merhar, **Partizanske pesmi**, v knj. Zgodovina slovenskega slovstva I, SM, Ljubljana 1956, str. 112.
- ²³ Marija Stanonik, **Poezije konteksta I**, Borec, 1993, št. 5–6–7, str. 501–868.
- ²⁴ Viri podatkov so navedeni v razpravi **Poetika slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945**, Slavistična revija 1977, str. 189–191.
- ²⁵ Janusz Slawiński, **Zaproszenie do tematu, literatura wobec wojny i okupacji**, n.d., str. 12.
- ²⁶ Irena Maciejewska, **Getto warszawskie w literaturze polskiej**, Literatura wobec wojny i okupacji, n.d., str. 145–147.
- ²⁷ N.d., str. 147.
- ²⁸ Wiktor Weintraub, **Formal determinants of realistic style**, v zborn. Poetics-Poetyka-Poetika, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1961, str. 755.
- ²⁹ Jože Javoršek, **Usoda poezije 1939–1949**, Ljubljana 1972, str. 68.
- ³⁰ **Mladi borec**, 1943, str. 7 [glasilo Šerčerjeve brigade].
- ³¹ Ju. M. Lotman, **Struktura khudozhestvennogo teksta**, Brown University Slavic Reprint, Strukturalismus in der Literaturwissenschaft, Köln 1972, str. 16.
- ³² Marija Stanonik, **Iz kaosa v kosmos, Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega odporniškega pesništva 1941–1945**, Borec, Ljubljana 1995.

V pričujočih štirih knjigah zbrano slovensko pesništvo iz let 1941–1945 sodi v tako imenovano poezijo odpora ("poetry of resistance"), ki je nastajala med drugo svetovno vojno znotraj evropskih odporiških gibanj zoper nacistično in fašistično okupacijo.

Slovensko ozemlje je bilo po razbitju stare Jugoslavije aprila 1941 razkosano in razdeljeno pod nemško, italijansko in madžarsko okupacijsko oblast in Slovenci so bili – na primer za razliko od Hrvatov in Srbov – v konceptu Nove Evrope obsojeni na nacionalno likvidacijo, na izbris z zemljevida evropskih narodov. Zato je bil njihov odpor tako nagel, močan in odlično organiziran, bil je med najbolj intenzivnimi v Evropi sploh. Vodili so ga komunisti, ki so bili v manjšini, vendar jim je v danih okoliščinah uspelo pritegniti k totalnemu odporu vse sloje ljudi, med njimi tudi vodilne intelektualne kroge z veliko večino pesnikov, pisateljev in drugih umetnikov vred. Tako je bila v slovensko rezistenco nenavadno močno vključena tudi kultura z vsemi svojimi panogami, ki so se preselile v ilegalo. Največji razmah je doživelo pesništvo. Pesnjenje je zajelo vse svoje možne ravnine: od zgornje in vrhunske mimo amaterske do ljudsko anonimne. V okviru raziskovalnega projekta, ki sem ga vodil v literarnem seminarju Filozofske fakultete v Ljubljani, so študenti in drugi sodelavci zbrali okoli 12.000 besedil. Naša zbirka jih v štirih knjigah prinaša eno petino, okoli 2.300.

Pesmi so razporejene po okoljih odpora. Na prvem mestu so **partizanske**, vezane na glavno jedro odpora (1. in 2. knjiga). Sledi **zaledno pesništvo** odpora (3. knjiga). Zatem **zaporniško**, **taboriščno**, **izgnansko** pesništvo in pesmi prisilnih mobilizirancev v **tuje vojaške enote** (4. knjiga).

V spremni študiji ni predstavljena samo zgodovinsko opisna stran pojava, temveč je dodan poskus s stališča literarne teorije označiti temeljno poetiko tega pesništva, globoko pogojenega z eksistencialnim pretresom celega naroda. Razprava kritično preizkuša več dosedanjih pristopov k stvari: folklorističnega, faktografskega in literarnega. Prihaja do spoznanja, da sta prva in druga metoda lahko samo pomožni, v ospredju ostaja literarni pristop, vendar nujno prilagojen posebnemu položaju literature, oz. poezije, v kateri so na prvem mestu moralne, socialne in komunikacijske vrednosti, šele ob teh literarnost sama. Čez ta določila močnejše sega predvsem "nekanonizirana" partizanska poezija, ki je prihajala v javnost šele po vojni.

V sklepu so zarisani temeljni pomeni slovenskega pesništva odpora z nacionalnega in nadnacionalnega, mednarodnega vidika.

Abstract

Slovenian poetry between 1941 and 1945 belongs to the so-called poetry of resistance which sprung up within European resistance movements against the nazi and fascist occupations during the Second World War.

Following the break-up of the Yugoslav kingdom in April 1941, the Slovenian territory was divided and distributed amongst German, Italian and Hungarian occupation authorities. Under the concept of the New Europe, the Slovenian nation was, in contrast to those of the Croats and Serbs, threatened with extinction and being thoroughly wiped off the map of Europe. For this reason, the Slovenian resistance was so quick to become organised and strong and was among the most intensive in Europe. It was led by the communists who, whilst being in the minority, were in all the circumstances, able to draw together all elements of society including the leading intellectual circles and nearly all poets, writers and other artists. Therefore, all branches of culture were strongly represented in the underground resistance movement. Poetry itself was at the forefront. It encompassed all possible levels - from the first-class to the amateur and anonymous folk poetry.

The students and others who took part in the literature seminar at the Faculty of Arts, University of Ljubljana, in the framework of the research project led by Professor Boris Paternu, collected about 12,000 texts. This collection presents only about one-fifth or 2,300 of the texts in four separate volumes.

The poems are arranged with regard to the different environments resistance groups operated in. The first and second volumes relate to the core of the resistance - the partisan poetry. The poetry of the supporters is presented in the third volume. The poetry of the fourth volume deals with imprisonment, concentration camps and exile. There are also poems written by men forcibly mobilised into foreign military units.

The accompanying essay not only conveys the historic details of this phenomenon but attempts to analyse the fundamental poetics of such poetry from a literary theoretical standpoint. These poetics were heavily influenced by the existential shock of the whole nation. The essay critically analyzes previous studies which had dealt with the subject from folkloristic, factual and literary points of view. The thrust of the essay is that the first and the second points of analysis are only auxiliary and that the literary viewpoint should be promoted whilst noting that this period of time was unique in the history of literature and poetry where the moral, social and communication values have a higher place than the literary merit itself. In particular, the "non-canonised" partisan poetry, which became known only after the war, strongly disregarded literary rules.

The fundamental significance of Slovenian poetry of resistance from the national and global point of view is outlined in the conclusions.

Translated by Milojka Bizajl

UVOD (Irena Novak-Popov) **ZAPORNIŠKE IN TABORIŠČNE 1**

Ko me je mati rodila	7
Umreti težko ni	9
Danes mi, jutri vi	9
Begunjski zvon	10
Oh, njih zadnji dom!	11
Ptice selivke	13
Pod kapucinskim zvonom	15
Naš doktor	17
Bog se nas usmili	17
Marija, pomagaj nam, vojskin je čas	18
Le za Jezusom hodimo	18
Arestantke	19
Gonarska reportaža	20
Pesem slovenskih internirancev	23
Musolini, kralj fašistov	25
Noč soparna	25
Rusko dekle pripoveduje	27
Štirje mrlič	28
Zajokal je veter v sveti večer...	28
Izza suženjskih oken...	29
Nekaj me vabi močno, močno...	31
Oh, kako je dolga pot	31

ZAPORNIŠKE IN TABORIŠČNE 2

Miloš:	Arestantovska	35
Angela:	Ranjena so naša srca	35
Ivo:	Pesem talca	36
Olga:	To tloris naše je sobane	36
Olga:	Trst	39
Olga:	Komaj v Trstu smo čakale	39
Olga:	Bologna	41
Tonko:	Železo	41
Krtek	Belokranjcem	42
B. M.:	Vojno kolo	43
Božena:	Francka piše iz internacije	44
Heda:	Nikae Sokolovski	45
Interniranka iz Solčave:	Iz Auschwitza	47
Mavrič:	Naš lager	48
Slavko:	Problem preteklosti	49
Gh.:	Rime	49
E. S.:	Nagrobni napis	50
E. S.:	Maček	50

ZAPORNIŠKE IN TABORIŠČNE 3

Simon Kos:	Jetniška kronika	53
Pino Tomažič:	Svobodo nam zastira	57
Ivanka Surina:	Ko smrtna groza me objame	57
Lucija Rojc:	Življenje je moje	59
Branka Špacapan:	Lepo je živeti	59
Vekoslava Slavec-Mitja:	Moj dom	61
Vekoslava Slavec-Mitja:	Ker sem domovini vdana	61
Gabrijela Mržek:	Dragim domačim in vaščanom	62
Dora Trtnik-Zlata:	Begunjski zvon	63
Francka Naglič:	Šama sem obsojena na smrt	65
Tinka Dolinar-Hudinca:	Če ti srce v bolesi mre	65
Janez Sajovic:	Slovo na smrt obsojenega	65
Stanko Kocelj:	Mrtvi prijatelj	67
Marija Filec-Marga:	Najdražja	67
Silva Lenardič:	V sovražnike z oblakov	69
Majda Sajovic:	Mrje mi v ječi srce ubogo	69
Justin Jurač:	Mi smo zdaj pa	71
Vida Kovač:	Vse mine, vse se	71
Franc Ovsenik:	Begunje	72
Olga Križanovski-Stanka:	Materi	73
Ladislav Könje-Laci:	Kje si, domovina	75
Ladislav Könje-Laci:	Spomin	75
Naci Kranjec-Pajlin:	Kako te čakam, dragi!	77
Naci Kranjec-Pajlin:	Odkar so strašnega trpljenja	
	dnevi se nad me zgrnili	79
Kristi Markovič-Mato:	Materi za god	79
Igor Vidic:	Sonet	80
Ivan Vidali:	Snoči sta pod mojim oknom	80
Filip Rihar:	Sodba in obsodba 26. 2. - 7. 3. 1942	81
Filip Rihar:	Zabučale gore	83
Filip Rihar:	V smrtni celici	84
Filip Rihar:	Pater Krizostom	85
Filip Rihar:	Pripravi se!	86
Filip Rihar:	Odgon talcev	87
Filip Rihar:	Neznanemu talcu	88
Filip Rihar:	Pistoja	89
Filip Rihar:	Volterra	90
Filip Rihar:	Skupna soba	92
Filip Rihar:	Pogreb	93
Filip Rihar:	Istrijanec	94
Filip Rihar:	Nadškof	95
Filip Rihar:	Leteče trdnjave	96
Filip Rihar:	Iz Volterre	97
Filip Rihar:	Trst	98

Filip Rihar:	Doma	99
Slavko Orlič:	Ta zvezek me bo spominjal	101
Slavko Orlič:	Lastovkam	101
Slavko Orlič:	Casa penale	102
Slavko Orlič:	Maj v internaciji	103
Jože Gračner:	Situacija pri kapucinih	105
Jaka Sem:	Epigram	106
Ivan Šepetavc-Ivo:	V ječi	106
Darinka Fortunat-Manja:	Obešenka	107
Tone Mernik:	Trenutki pred smrtjo	108
Marica Kotnik:	Hrepenenje	109
Janko Valentinič-Soški:	Krizantema v jeseni	111
Dragotin Čepar:	Slabi časi	112
Marija Ferlila in		
Slava Antončič:	Stoji tam mala vasica	113
Anica Brožič:	Rab	114
Stanislav Novak:	Rab	115
Alojz Miklič:	Otok Arbe	116
Anica Janež-Poje:	Marija pomagaj	117
Angela Šorli:	Oh mamica, kako želim!	118
Slavko Satošek:	Ženki!	118
Angela Lenar:	V internaciji	119
Boris Režek:	Vstaja	121
Stane Šivgelj:	Potreti nas morejo	121
Anton Pustoslemšek:	Knjiga, tebi bom potožil	121
Emil Jager:	Ko se boš spominjal	122
Doroteja Benet:	Hčerki izgnanki	122
Božo Podkrajšek:	Lojze, Milana in Janez	123
Vladimir Lovišček-Vilinsky:	Drugod	123
Franci Prajs:	Ganotje	124
Zmagoslava Židanik:	Drita Kosturi	125
Zmagoslava Židanik:	Ecco vero	125
Marija Škapin:	Svobodni ptičici	126
Marija Škapin:	Povodenj	127
Marija Škapin:	Na drevesu sred vasi	127
Anastazija Jelušič:	Sanje	128
Joža Korošec-Fini::	Domovina	129
Francka Ličen:	Tožba	130
Francka Ličen:	Umirajoči izgnanci	131
Karel Parcer:	Hčerkici	132
Karel Parcer:	Ob vstopu v taborišče smrti	133
Fedor Bevc:	Dachauski hudiči	134
Fedor Bevc:	Rojstvo v Dachauu	135
Fedor Bevc:	Dachauski pogreb	135
Rupko Godec-Rast:	Dva bela goloba	136

Rupko Godec-Rast:	Jetnik	136
Rupko Godec-Rast:	Krik v noči	137
Bojan Ajdič:	O!	138
Bojan Ajdič:	Slutnja	139
Bojan Ajdič:	Dekleta v baru	141
Risto Gajšek:	Za narod svoj si dal svobodo	141
Franc Jerman:	Ker hotel sam ostati si	143
Anton Mele:	Zadnja želja	143
Jože Jošt:	Umrli tisoči na Rabu, v ječi	144
Anica Kos:	Ravensbrück	146
Katarina Miklav:	Pozimi 1944	148
Cirila Kozjek-Curk:	Uspavanka	150
Lojzka Škrlec:	Na revirju brez pomoči	151
Julka Kajtna:	So iz domovine nas pregnali	153
Julka Kajtna:	28. april 1945	157
Ivanka Žagar-Staša:	V Aušvicu	158
Jožica Veble:	Sejalke	159
Ela Potočnik:	Nenapisano pismo	160
Marija Zidar:	Moj Kras	161
Marija Zidar:	V objemu smrti	162
Marija Ahtik:	V Auschwitzu	163
Marija Ahtik:	Naša pesem	164
Marija Ahtik:	Smrt Dobrotniškove mame	165
Danica Kolar:	Zlata sončna obla	165
Danica Kolar:	Borov gaj	166
Cita Potokar:	Kaplje	167
Cita Potokar:	Koraki v coklah in tihota mrtva	167
Marija Grzinčič:	Kar čez noč	168
Marija Grzinčič:	Nocoj	169
Marija Grzinčič:	Pogled skozi okno	169
Marija Grzinčič:	Tam zunaj	171
Marija Grzinčič:	Že vstaja dan	171
Martina Dernovšek:	V taborišču	172
Martina Dernovšek:	Neustadt-glewske jaslice	173
Alenka Kogoj:	Vrnitve ni!	176
Milka Povše:	Naš božič 1942	176
Milka Povše:	Domovini	177
Milka Povše:	Zvončki	177
Slava Mlekuž:	Hrepenenje	178
Teja Lušin-Majčica:	Ne plaši dete se	178
Teja Lušin-Majčica:	V suženjstvu	179
Teja Lušin-Majčica:	Božič v pregnanstvu	181
Teja Lušin-Majčica:	Himna	183
Nada Verbič-Nina:	Ob delu	184
Marija Hriberšek:	Tkalke in kruh	185

Štefka Slemenik:	Moj dom	186
Zdenka Krapš:	Izmučena slovenska kri	187
Breda Namestnik:	Moji mali Miciki	189
Francka Gortnar:	Molitev matere izgnanke	189
Francka Gortnar:	Verzi	191
Francka Gortnar:	Škrlatno zagorele so planine	191
Francka Gortnar:	Tiho, proseče polagaš glavo v moje dlani	191
Anka Jurič:	Jetnice	192
Črtomir Zorec:	Pietà	193
Alojzij Kobal:	V mraku	195
Dušan Bavdek:	Jetnikova uspavanka	196
Ivan Bertoncej-Janoš:	Kralju Matjažu	196
Toni Haderlap:	Leta 1945 nazaj domov	197

ZAPORNIŠKE IN TABORIŠČNE 4

Nada Dragan-Živa:	Burja	201
Nada Dragan-Živa:	Nepozabljeni naslov	201
Nada Dragan-Živa:	V zavetju gozda	202
Lojze Šonc-Tomi:	Kaj temni oblaki?	202
Marija Pučko:	Težka je pala noč	203
Milan Batista:	Med stenami	204
Milan Batista:	Pozdrav	206
Franc Dermastja-Som:	V žici	206
Franc Dermastja-Som:	Aretacije	207
Franc Dermastja-Som:	Osamljeni	207
Franc Dermastja-Som:	Kolone gredo	208
Franc Dermastja-Som:	Beg	208
Franc Dermastja-Som:	Delo	209
Franc Dermastja-Som:	Sanje	209
Franc Dermastja-Som:	Oj motorji, hrumite	211
Franc Dermastja-Som:	6. junij 1944	211
Franc Dermastja-Som:	Kresna noč	213
Franc Dermastja-Som:	Transport nazaj...?	213
Franc Dermastja-Som:	Topoli	213
Franc Dermastja-Som:	Skupen grob	215
Franc Dermastja-Som:	Zdaj vriskaj mi vlak	215
Meta Rainer:	Razgled iz celice številka 7	216
Meta Rainer:	Vožnja v neznano	216
France Černe-Franci:	Smrt v Dachauu	217
France Černe-M.	Prvič v "Wildparku"	218
Milan Vrtačnik-Andrej Galeb	Ponoči	218
Milan Vrtačnik-Andrej Galeb	Rabska popevka	219
Lojze Avsenak:	Hajka na Kozjanskem	220
Lojze Avsenak:	Rumena padonavska (breskev)	221
Lojze Avsenak:	Večer	221
Lojze Avsenak:	Kdo bo odgovoril	222
Franc Trefalt:	Kranjski župan	223
Franc Trefalt:	Uganka	224
Franc Trefalt:	Maraž na svobodi	224
Franc Trefalt:	Letoviščarji	225
Franc Trefalt:	Kartajska inventura	226
Franc Trefalt:	Škrjanček in kmet	234
Franc Trefalt:	Jožetu Vovku	235

ZAPORNIŠKE IN TABORIŠČNE 5

Lojze Krakar:	Pesnikovo drevo v taborišču smrti	239
Karel Destovnik-Kajuh:	Pet in dvajset	240
Karel Destovnik-Kajuh:	Nenapisano pismo iz ječe	241
France Kosmač:	Podgorela so obzorja	241
Ivan Skušek:	Utrip	243
Ivan Skušek:	Pesniku	244
Ivan Skušek:	Domov	244
Ivan Skušek:	Vrnitev	245
Miha Klinar:	Gora kot mršav konj	246
Miha Klinar:	Bele krpe snega	246
Joža Vovk:	Nostradamus Carniolicus	247
Joža Vovk:	Nazaj v planinski raj	249
Joža Vovk:	Saksofon	251
Joža Vovk:	Debeli mesar in hudi fajmošter	251
Joža Vovk:	Mesarska trilogija	252
Joža Vovk:	Veseli dogodek	253
Joža Vovk:	Kristan ino umna telovadba	254
Joža Vovk:	Pibrovec ino debeli mesar	255
Joža Vovk:	Zlata gora	256
Joža Vovk:	Erika	256
Joža Vovk:	Godovnikom sv. Janeza	257
Joža Vovk:	Feldarbeiterkolona	258
Smiljan Samec-Jože Slak:	Moja misel je zavita v črno	258
Smiljan Samec-Jože Slak:	Pregnanec pod šotorom mrzlim bivam	259
Smiljan Samec-Jože Slak:	Zakaj?	261
Smiljan Samec-Jože Slak:	Izza žice	263
Smiljan Samec-Jože Slak:	Očetna zemlja	266
Smiljan Samec-Jože Slak:	Božič 1942	266
Manko Golar:	Bog ve, če ajde zorijo še sladke	267
Manko Golar:	Pod šotorom	267
Manko Golar:	Jaz sem pa tako bogat	269
Manko Golar:	Mati	269
Manko Golar:	Sanja dete o Miklavžu	270
Manko Golar:	Mrtvemu tovarišu	270
Manko Golar:	Preloka v Beli krajini	271
Manko Golar:	Čuk	273
Manko Golar:	Pesem o murenčku	273
Manko Golar:	Požeta njiva	274
Manko Golar:	Zima 1943	274
Manko Golar:	Stražar	275
Erna Muser:	Ob polpodrtem, vegastem ognjišču	275
Erna Muser:	Moje oči, hrepeneče oči	277
Erna Muser:	Umira sonce, onstran žic bodečih	279

Erna Muser:	Gotovo sem kdaj videla obraz	280
Erna Muser:	Poglej, Halina, žito valovi	281
Erna Muser:	Pozdravljene, v tujino grenko, mrzlo	282
Erna Muser:	Jesen 1944	284
Erna Muser:	Prišlo je pismo, tvoje pismo, mati	285
Erna Muser:	A teraz cicho, dzieci, nie gadajcie	287
Erna Muser:	Vida, sopotnica z belokranjskih cesta	287
Erna Muser:	Zunaj je sonce: kaj silnemu žične ovire?	288
Erna Muser:	Večerna zarja v rožnatih plamenih	289
Adolf Šinkovec:	Pogovor s smrekami	290
Venceslav Winkler:	Otroci na Rabu (Božič 1942)	290
Venceslav Winkler:	Dete v taborišču šteje	291
Rado Bordon:	Brezdomec	292
Rado Bordon:	Glad v taborišču	292
Rado Bordon:	Krematorij	293
Rado Bordon:	Kmetova smrt v tujini	293
France Filipič:	Jetniški vrč	294
France Filipič:	Mauthausen	295
France Filipič:	Wir Kameraden - Mi kameradi	296
Boris Fakin-Igor Torkar:	Zlata mrzlica	297
Boris Fakin-Igor Torkar:	Zadnja predpomlad v lagerju	298
Boris Fakin-Igor Torkar:	Sonet o kamnu	300
Boris Fakin-Igor Torkar:	Narodna	300
Boris Fakin-Igor Torkar:	Kurent	301
Dušan Ludvik:	Žalost	303
Dušan Ludvik:	Obešencu	304
Dušan Ludvik:	Času	304
Dušan Ludvik:	Ob mrtvem sotrpinu	305
Stanko Vuk:	Orglice	305
Ivan Dodič:	Čas	306
Ivan Dodič:	Zakaj nam srca ne pojo	306
Ivan Dodič:	Trdi koraki	307
Ivan Dodič:	Listič "Kibla"	308
Ivan Dodič:	V nedeljo popoldan	308
Ivan Dodič:	Cvetje	309
Ivan Dodič:	Pomladna pesem jetnikova	309
Milka Hartman:	Ure v kletki	311
Ljubka Šorli:	Odmevi iz ječe	311
Ljubka Šorli:	Moji materi v pregnanstvu	313
Ljubka Šorli:	Pisemce	313
Katja Špur:	Ravensbrück	314
Katja Špur:	Na apelu	315
Katja Špur:	V tovarni	316
Katja Špur:	Ugaša dan	317
Katja Špur:	Črna vrana	319

Katja Špur:	Smrt	319
Katja Špur:	Stesala sem krsto	320
Katja Špur:	Slovo	320
Katja Špur:	Brezi	321
Katja Špur:	Doma	321
Milena Mohorič:	Žalostinka z Raba	322
Milena Mohorič:	Samota	322
Milena Mohorič:	Žalostinka	323
Milena Mohorič:	Pismo drugo	324
Milena Mohorič:	Božična pesem	324
Milena Mohorič:	Pogovor na križišču	325
Milena Mohorič:	Modre meglé	326
Milena Mohorič:	Nočne sence	326
Ludvik Mrzel:	Življenje se smeje vojnam	327
Mile Klopčič:	V spominsko knjigo	328
Mile Klopčič:	Lovimo viharje	328
Jan Plestenjak:	Vernih duš dan	329
Jan Plestenjak:	Sproščenje	330
Vera Albreht:	Zima 1943	330
Vera Albreht:	Ravensbrūška pesem	331
Vera Albreht:	Še včera j	331
Vera Albreht:	Nenapisano pismo	333
Vera Albreht:	Krulikom	333
Vera Albreht:	Luciji Liefeldtowi	334
Vera Albreht:	Črne vrane	334
Vera Albreht:	Korošicam umrlim v Ravensbrücku	335
Fran Albreht:	Dachau	337
Manica Koman:	Slika z Raba	337
Igo Gruden:	Silvestrova noč	338
Igo Gruden:	Težka noč	339
Igo Gruden:	Spomini	339
Igo Gruden:	Tuji vojak	340
Igo Gruden:	Visko	340
Igo Gruden:	Sove	341
Igo Gruden:	Tovarišu	341
Igo Gruden:	V burji	342
Igo Gruden:	Balada o otroku	343
Igo Gruden:	V spomin Aleša Stanovnika	344
Igo Gruden:	Padova	345
Igo Gruden:	Otok Rab	346
Igo Gruden:	Umirajoči	347
Igo Gruden:	Šentjanževa noč	349
Igo Gruden:	Taborišče v Amriji	349
Igo Gruden:	Taborišče v Tolumbatu	351

Igo Gruden:	Ob afriški obali	351
Igo Gruden:	Obtožba mrtvih	352
Igo Gruden:	Simonu Gregorčiču	352
Igo Gruden:	Božična pesem	353
Igo Gruden:	Slovenska zemlja	354
Cene Vipotnik:	Žalostinka	355
Cene Vipotnik:	Pogreb	355
Cene Vipotnik:	Žena piše	357
Cene Vipotnik:	Jesensko pismo	358
Cene Vipotnik:	Prečuta noč	359
Cene Vipotnik:	Poletno pismo	360
Cene Vipotnik:	Kam gre na pot	361
Cene Vipotnik:	Na veliki petek 1943	361
Cene Vipotnik:	Interniranci	362
Cene Vipotnik:	Noč v koncentracijskem taborišču	362
Cene Vipotnik:	Skica o Šimnu Sirotniku	363
Cene Vipotnik:	Pesem o življenju	363
Cene Vipotnik:	Žalostinka	365
Cene Vipotnik:	Odlomek iz cikla o Šimnu Sirotniku	366

ZAPORNIŠKE IN TABORIŠČNE 6 (prevodi)

	Pesem partizanov	369
Halina Golcz/Erna Muser:	Pot v neznano	369
Erna Muser:	Da ljubil bi, ni treba, da si pesnik	371

IZGNANSKE 1

	Prerokba	375
	O preseljevanju Slovencev	377
	Sredi temne noči	380
	Kje dom je moj?	381
	Beg brežiških in bizeljskih Slovencev	
	pred splošno selitvijo	382
	Brezplačno	386
	Zapuščen	386
	Saj ni resnica...	387
	Mrzel veter je zapihal	387

IZGNANSKE 2

Polda:	Pismo iz tujine	391
--------	-----------------	-----

IZGNANSKE 3

Ivo Rudolf:	Izgnanci	395
Jasna Princ:	Piši mi...	396
B. Rozman:	Žejen sem domače prsti	396
Jakob Ciglar:	Borlski grad	397
Jakob Ciglar:	Izgnančeva pesem	398
Jakob Ciglar:	Prepovedani sad	399
Jakob Ciglar:	Moja barčica	400
Jakob Ciglar:	Naše vstajenje	401
Hilda Cvirm:	Tam, daleč od tod...	401
Hilda Cvirm:	Krvava procesija	402
Verko Gasar:	Gavrani	403
Verko Gasar:	Na grobu talca	405
Verko Gasar:	Spominska listina ta	405
Verko Gasar:	Po bitki	406
Josip Napotnik:	V Jagodini 5. 4. 1942	406
Josip Napotnik:	V Jagodini o svetem Martinu	407
Josip Napotnik:	Sonetni venec	408

Rudolf Dobivšek-Ruč Kučejev	Vse mesto tiho, tiho v temi sniva	409
Rudolf Dobivšek-Ruč Kučejev	Domotožje	410
Janko Liška:	Ples po plazu	410
Milena Kompare:	Izgnanci	411
Andrej Debenak-		
-Polikarp Zbade:	Pivcu	413
Andrej Debenak-		
-Polikarp Zbade:	Pregnančeva gazela	413
Marija Richly:	Domovini	415
Josip Krapš:	Zemljo našo srce bo ljubilo	416
France Borko:	Vinotok na Hisaru	416
Janez Hribar:	Beg	417
Marija Markovič:	Procesija naša že v Šentjanž' stoji	418
Andrej Čop:	Izselitev 24. oktobra 1941. leta	421
Andej Čop:	Bruchsal 1942. leta	425
Neža Šekoranja:	Povest o izseljencih	427
Uršula Tomše:	Brezdomci v tujini se nahajamo	431
Anica Krošelj:	Želja Slovencev v tujini	435
Jakob Virant:	Vočilo za novo leto 1942	436
Jakob Virant:	V spomin ženi	437
Julka Prijatelj in		
Franc Plazar:	Marija, pomagaj nam v vojskinem čas	438
Evgen Cej:	Pismo partizanke	439
Evgen Cej:	V izgnanstvo	440
Anica Slak:	Vseh mrtvih dan	443
Terezija Kunčič:	Ponos matere	443
Janko Ogris:	Mati mlada	447
Janko Ogris:	Strelčevim za spomin	448
Janko Ogris:	Spev Koroške 1944	450
Leopold Hladnik:	Zbiralno taborišče v Beljaku	450
Leopold Hladnik:	V taborišču Markt Rettenbach	455

IZGNANSKE 4

Ančka Salmič:	Tam za poljem	481
Ančka Salmič:	Slovo	481
Ančka Salmič:	Procesija izgnancev	483
Ančka Salmič:	Kje ostal si	483
Ančka Salmič:	Prva pomlad v pregnanstvu	484
Ančka Salmič:	Vaši spevi so mi tuji	484
Ančka Salmič:	Me li čuješ mati	485
Meta Rainer:	Morava	485
Meta Rainer:	Srbski materi – slovenski izgnanci	486
Meta Rainer:	Novorojenčku v izgnanstvu	486
Meta Rainer:	Pomladna elegija	487
Meta Rainer:	Malodušje	487
Meta Rainer:	Kraljevica	488
Alojzij Vuga:	Odkritje moje srčno stran	488
Alojzij Vuga:	Ob padlem partizanu	489
Alojzij Vuga:	Rudeče cvetice	489
Alojzij Vuga:	Marička	490

IZGNANSKE 5

Joža Vovk:	Od doma	493
Joža Vovk:	Izgnanci	494
Joža Vovk:	Tujina	494
Joža Vovk:	Zapuščeni grobovi	495
Joža Vovk:	Naš klic	495
Danilo Gorinšek:	Domovina	496
Danilo Gorinšek:	Rdeči nagelj	496
France Onič:	Izseljena hiša	497
France Onič:	Nenapisano pismo materi	498
France Onič:	Militärmädchen	499
Anica Černejeva:	Pismo mali Daji	500
Fran Roš:	Gruda	501
Fran Roš:	Noč nad vasjo	502
Fran Roš:	Zimska pot	503
Fran Roš:	Krvava sled	505
Alojzij Remec:	Silvestrovo 1941	506
Josip Vandot:	V grobnici	508
Ksaver Meško:	V tujini	509
Janko Glazer:	Pozdrav v daljavo	511
Janko Glazer:	V spominsko knjigo izgnanki	511
Janko Glazer:	Boru pred našim oknom...	512

Janko Glazer:	Pomladni veter	512
Janko Glazer:	Ponoči	513
Janko Glazer:	Izgnanec Šket	514
Janko Glazer:	Želja	515
Janko Glazer:	Darko Lesjak	516
Janko Glazer:	K novemu letu 1945	516
Janko Glazer:	Padlemu sinu	517

IZ TUJIH ENOT 1

Kam?	521
Slovo od žene	521
Abruzzi	522
Klic z otoka	522
V sužnosti	522
Božična	523
Pred malim šmarnom	523

IZ TUJIH ENOT 2

Utva:	Tolovaji	527
-------	----------	-----

IZ TUJIH ENOT 3

Janko Premrl-Vojko:	Pri aparatu gonimometru stojim	531
Jože Volk:	V bajti samotni	533
Kazimir Prinčič:	Prišla pomlad je zelena	535
Kazimir Prinčič:	Kdor noče svoj narod ljubiti	535
Kazimir Prinčič:	Naši Soči	535
Kazimir Prinčič:	Tam doli v samoti	536
Ciril Leban:	Možje in fantje	536
Anton Marinič:	Bil sem na Sardiniji	537
Anton Prelec:	Proces upornikov	539
Franc Praček-Klančar:	Ob morju	540
Franc Praček-Klančar:	Slovo Sardiniji	541
Metod Merljak-Čeh:	Svoboda	542
Alojz Debeljak:	Slovenska zemlja	542
Lojze Breclj:	Privid	543
Pavle Gorkič-Stari sršen:	Vseh mrtvih dan	543
Pavle Gorkič-Stari sršen:	Naša povest	544
Pavle Gorkič-Stari sršen:	Naši zvezdi	544
Milan Kuret:	Da – še je mrak, še davi noč nas grenka	544

Stane Dolenc-Poskakin:	Jedrca	545
Stane Dolenc-Poskakin:	Disfa - opti - pes - rea - ego - besedizem	547
J. Jurca:	Vremenik	549
Jožef Doljak:	Pomlad v cvetju	549
Franc Slokar:	Kronika	551
Andrej Jelačin.	Sardincem	555
Ivan Vidrih in		
Mirko Princes:	Viharji	556
Jožko Jager:	Nedelja	556
Jožko Jager:	Iz mračnih dni	557
Jožko Jager:	Ljubi ate in mama!	558
Kristi Markovič-Mato:	Naprej do cilja končnega	559
Adolf Lipnik:	Privid	560

IZ TUJIH ENOT 4

Janez Pernat:	Na ladji "Oldenburg"	563
Janez Pernat:	Na cesti ledenega morja	564
Janez Pernat:	Vprašam vas	564
Janez Pernat:	Ribači – Titovka	565
Janez Pernat:	Stella Polaris	565
Janez Pernat:	Mrtvaški ples	566
Janez Pernat:	Pismo izseljenca na fronto 1943	567
Janez Pernat:	Pogreb v Parkini	568
Janez Pernat:	Na dopust	569
Janez Pernat:	Judovsko dekle	569
Janez Pernat:	Domotožje	570
Karel Starc:	Ravnina	570

IZ TUJIH ENOT 5

Miha Klinar:	Nemi kriki	573
Miha Klinar:	Vojni pastel	573
Miha Klinar:	Kljubovanje zli usodi	573
Miha Klinar:	Brezup	574
Miha Klinar:	Spoznanje	574
Jože Šmit:	Jesen	575
Jože Šmit:	November	575
Jože Šmit:	Prišel je iz Rusije	576
Jože Šmit:	Londonski sonetje	576
Janko Messner:	O Dob moj...	579

IZ TUJIH ENOT 6 (prevod)

I. Makarov/Štefan Tonkli	Kraguljčki	583
Boris Paternu:	SLOVENSKO PESNIŠTVO UPORA 1941-1945	585
	Ime in nastanek	585
	Partizansko pesništvo	588
	Zaledno pesništvo	594
	Zaporniško in taboriščno pesništvo	596
	Izgnansko pesništvo	598
	Pesmi iz tujih enot	600
	Poetika	601
	Pomen	607
	Opombe	609
	Povzetek	610
	Abstract	611

SLOVENSKO PESNIŠTVO UPORA 1941-1945

Četrta knjiga
Zaporniške in taboriščne,
izgnanske, iz tujih enot

Izbral in uredil
Boris Paternu

Sodelavka
Irena Novak-Popov

Oblikovalec knjige
Janez Suhadolc

Oblikovalka ovitka
Almira Bremec

Izdali in založili
Tiskarna Novo mesto
DOLENJSKA ZALOŽBA in
Znanstveni inštitut Filozofske
fakultete v Ljubljani

Za založbo
Franci Šali

Natisnila
Tiskarna Novo mesto

Naklada 1050 izvodov

Knjiga je izšla s pomočjo Ministrstva Republike Slovenije za kulturo, Ministrstva Republike Slovenije za znanost in tehnologijo in Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani, kot delo, ki bo služilo študijskim, znanstvenim in pedagoškim namenom.

Po mnenju Ministrstva Republike Slovenije za znanost in tehnologijo, št. 415-01-12/97 z dne 4. februarja 1997, je knjiga uvrščena med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

Novo mesto 1997

...Ni dobro, da je na takšno enkratno znamenje narodne in posameznikove kulturne volje in zavesti, na ta izjemni glasni glas temeljne človekove pravice, na ta njegov krik po svobodi in na to ljubezen do materine besede tistih, ki so jo vsej grozi navkljub ohranjali v partizanih, zaporih, taboriščih, v izgnanstvu pa tudi kot okupatorjevi posilivojaki in ki so bili nazorsko različni, kakor so bile različne tudi njihove umetniške zmožnosti —, da je na ta njihov glas, na izid tega edinstvenega aktivnega humanizma slovenske besede čakati toliko časa.

Naša in zanamske generacije si zaslužijo izčrpni in zaokroženi kulturni dokument o času, ko so okupatorji sklenili utišati slovensko besedo, Evropi je pokazati, da je prav zapisana upesnjena beseda naš najbolj avtentični in nedotakljivi narodni amulet, da se do dna prekriva z našim, človeško čistim geslom: »ne vrag, le sosed bo mejak!«...

Franc Jadravec

SLOVENSKO PESNIŠTVO UPORA

1941-1945

1 PARTIZANSKE

2 PARTIZANSKE

3 ZALEDNE

**4 ZAPORNIŠKE IN TABORIŠČNE,
IZGNANSKE, IZ TUJIH ENOT**

Tiskarna Novo mesto
DOLENJSKA ZALOŽBA